

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ПРАВА ТА
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

УКРАЇНА І СВІТ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Суми – 2023

УДК 355.48(477+100)''19/20(02)
У45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
(Протокол № 8 від 27 лютого 2023 р.)*

Рецензенти:

І.Я. Тодоров – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету.

К.М. Ячменіхін – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

С.С. Падалка – доктор історичних наук, професор, в.о. звідувача сектору ноїтньої історії та політики Інституту історії України НАН України

Ініціатор творчої ідеї: к.і.н., доц. **Ю.В. Подрез**

Керівник авторського колективу: к.і.н., доц. **Ю.В. Подрез**

Відповідальні за випуск: к.і.н. **В.В. Михтуненко**

У45 Україна і світ в умовах воєнних викликів: колективна монографія./за заг. ред. к.і.н., доц. Подрез Ю.В. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2023. – 186 с.

ISBN 978-966-698-326-1

У колективній монографії представлено результати дослідження теоретичних засад міжнародних відносин в сучасних трансформаційних умовах; визначено передумови та причини військових викликів, які стоять перед Україною і світом на сучасному етапі; узагальнено інституційні та організаційні перспективи розвитку міжнародних відносин в умовах сучасних викликів.

Рекомендується для науковців, аспірантів і викладачів закладів вищої освіти, здобувачів історичних спеціальностей, а також практиків та державних службовців.

УДК 355.48(477+100)''19/20(02)

ISBN 978-966-698-326-1

© Колектив авторів, 2023

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2023

ЗМІСТ

Горобець І. В. НІМЕЦЬКИЙ БУНДЕСВЕР ЗА УМОВ ПЕРМАНЕНТНОГО РЕФОРМУВАННЯ	4
Олійник О. М. ПІДНЕСЕННЯ СТАТУСУ СІ ЦЗІНЬПІНА У КЕРІВНИЦТВІ КИТАЮ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ПЕКІНУ	16
Киридон А. М., Троян С. С. ЗАХІД І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: АСПЕКТ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ	31
Крупеня І. М. СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА УКРАЇНСЬКО-АЗІАТСЬКА СПІВПРАЦЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	45
Мартинов А. Ю. ІДЕОЛОГІЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА АВТОРИТАРИЗМУ У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ.....	69
Поспєлов А. С. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ТА ПАРАЛЕЛЬНІ ДЕРЖАВИ ЯК ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ І ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРЕНАХ АЗІЇ Й АФРИКИ 1945-2009 рр.	87
Мальшина К. В. СЛОВЕНЦІ ПРО УКРАЇНЦІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ДРУЦІ 1916-1918 рр.	116
Маленко Л. М. ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО У ВНУТРІШНЬО- ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ РОСІЙСЬКИХ САНОВНИКІВ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХVІІІ–ПОЧАТОК ХІХ СТОЛІТТЯ).....	126
Оліцький В. О. РПЦ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ СРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х РОКІВ.....	147
Толстов С. В. ПОЛІТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ БАГАТОПОЛЯРНОСТІ.....	160

Горобець Ігор Володимирович
*к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка*

НІМЕЦЬКИЙ БУНДЕСВЕР ЗА УМОВ ПЕРМАНЕНТНОГО РЕФОРМУВАННЯ

Найточнішу модель нинішнього стану армій європейських країн з точки зору проблем їхнього реформування, уточнення військових доктрин, перспектив формування армій не загального призову, а професійних, на нашу думку, дає сучасний німецький бундесвер. Тривалі дебати щодо постачання німецької зброї Україні за умов російської агресії віддзеркалили проблемний стан німецького бундесверу, який перебуває у стані перманентних реформ після возз'єднання ФРН і НДР у жовтні 1990 року.

Після того, як 30 серпня 1954 р. провалився план створення Європейського оборонного співтовариства, К.Аденауер назвав цей день чорним для європейської інтеграції. На тому етапі французи були ще не готовими до створення спільних військових підрозділів у форматі європейської армії разом із німцями. Врешті вирішення проблеми ремілітаризації Німеччини було знайдено у структурах Північно-атлантичного альянсу. У травні 1955 р. ФРН вступила у НАТО. У відповідь СРСР створив Організацію Варшавського договору, до якої увійшли східноєвропейські країни соціалістичної орієнтації. Врешті у 1956 р. було оголошено про створення бундесверу та національної народної армії НДР. Формування власних армій у обох німецьких державах стало важливим кроком до формального відновлення їхнього суверенітету, але за умов дотримання інтересів їхніх союзників, які ворогували між собою за часів холодної війни.

До середини 60-х рр. XX ст. бундесвер стикався з серйозною критикою з боку пацифістських сил. Вистачало проблем із фінансуванням, створенням розгалуженої інфраструктури, адже навіть колишні казарми вермахту були зайняті військовими підрозділами західних союзників. Це детально згадує колишній генерал бундесверу Г.-Х. Комосса у своїх спогадах [1, с.17].

Загалом у стратегічному балансі між НАТО та ОВД армії ФРН та НДР посідали досить помітне місце. Комплектування обох армій здійснювалось за принципом загальної військової повинності. Військово-технічне оснащення зазначених армій до 80-х рр. XX ст. перебувало на приблизно однаковому рівні. Але загалом бундесвер був більш інтегрований до наднаціональних військових структур.

Наприклад, у 1984 р. за ініціативи президента Ф.Міттерана та канцлера Г.Коля було створено німецько-французький європейський корпус, який став праобразом майбутньої Європейської армії.

Після об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 р. досягнення німецької квоти, передбаченої Договором про звичайні збройні сили в Європі (у 450 тис. солдат), здійснювалось головним чином за рахунок ліквідації Національної народної армії НДР. Певна частина її офіцерів після ретельної перевірки на благонадійність перейшла на службу до бундесверу, якщо не мали відповідної вислуги років для виходу на пенсію. З того часу особливо гостро постала проблема визначення стратегії подальшого розвитку бундесверу. Ключовими питаннями у цьому контексті стали наступні: збереження призову, або перехід до комплектування за контрактом, визначення оптимальних обсягів фінансування технічного переозброєння бундесверу, оптимізації командних та організаційних структур, визначення ролі бундесверу в міжнародному військовому співробітництві. Станом на 1 травня 1996 р. чисельність бундесверу складала 340 тис. чоловік, на утримання яких витрачалось 47,112 млрд. тоді ще німецьких марок, а не євро [22, с.3]. При чому десятимісячну строкову службу проходили лише 135 тис. призовників. Крім того, серед проблем комплектування бундесверу виникло гендерне питання. Наприкінці 1999 р. Таня Крайль виграла в Європейському суді з прав людини позов щодо права служити в бойових частинах бундесверу зі зброєю. На той час найману службу в бундесвері проходили вже 11810 жінок [20, с.1]. Незабаром жінки вже опинились у німецькому контингенті в Афганістані. Але інше кадрове питання щодо служби в бундесвері гомосексуалістів, з огляду на загальне розширення прав цього прошарку суспільства, досі так і не було вирішено. Якщо за часів першої війни в Перській затоці (1990-1991 рр.) проти участі в ній сил бундесверу було дві третини громадян щойно об'єднаної Німеччини, то навесні 1999 р., навпаки, вже 84% опитаних вважали прийнятним участь німецьких льотчиків у бомбуванні Югославії силами НАТО. Проте для самих цих військових довелось організувати спеціальні психологічні тренінги [23, с.64].

На початку 2000 р. розпочалась робота спеціальної комісії бундестагу на чолі з колишнім президентом ФРН Р. фон Вайцекером, яка мала погодити питання щодо концепції реформування бундесверу. Міністерство оборони пропонувало, аби замість 10 міс. обов'язкова військова служба була скорочена до 8 міс., замість 330 тис. солдат пропонувалось обмежити кількість особового складу бундесверу 240 тис., з них 210 тис. професійних військових, решта призовників [7, с.1]. Опозиційна щодо правлячої коаліції соціал-демократів та партії

зелених Християнсько-демократична партія пропонувала скоротити термін служби призовників до 9 міс., а чисельність бундесверу за відповідного фінансування лишити на рівні 300 тис. чоловік. Вільні демократи вимагали переглянути структуру військового бюджету передусім у бік збільшення ресурсів на розробку нових видів озброєнь. Соціал-демократи пропонували обмежити кількість призовників 90 тис. терміном служби 7 міс. Решту 290 тис. бундесверу передбачалось формувати на засадах професійної армії. Нарешті партія зелених пропонувала взагалі відмовитись від призову та обмежити чисельність професійного бундесверу 200 тис. осіб [24, с.43]. Потужним стимулюючим щодо реформ чинником стало обмеження фінансування бундесверу за умов підвищення вимог до нього. 21 травня 2000 р. комісія Р. фон Вайцекера виступила з наступними рекомендаціями: орієнтувати структури бундесверу відповідно до вирішення пріоритетних кризових завдань, встановити чисельність бундесверу у 240 тис. чоловік з них 30 тис. призовників терміном служби 10 місяців, скоротити цивільний персонал бундесверу на 80 тис. осіб, централізувати командні структури, централізувати санітарну службу, сприяти створенню багатонаціональних сил НАТО, модернізувати озброєння, приватизувати допоміжні служби бундесверу, дозволити жінкам службу у бойових підрозділах зі зброєю. 1 січня 2002 р. альтернативна цивільна служба також була скорочена до 10 місяців [3, с.1].

Проблема переозброєння теж лишалась важливою. Наприклад, майже 20 років п'ять європейських країн розробляли проект винищувача «Єврофайтер», який дозволив зберегти певну кількість робочих місць у оборонній галузі та відбивати критику опозиції щодо ігнорування потреб технічного переоснащення бундесверу та розвитку військово-технічної кооперації між країнами Європейського Союзу. Протягом 2004-2005 рр. перші винищувачі цього класу мали поступити до бундесверу. Після цього Міг-29, які залишились бундесверу у спадок від народної армії НДР передані Польщі. Крім того, бундесвер впродовж 2002 р. використав 6,5 млрд. євро на модернізацію інформаційних технологій озброєнь [12, с.1].

Впродовж 90-х рр. XX ст. ключовим завданням бундесверу стала участь у міжнародних операціях з нав'язування або підтримання миру. Загалом впродовж цього періоду німецькі контингенти брали участь у наступних операціях ООН та НАТО: травень 1992 – листопад 1993 р. 150 санітарів у Камбоджі, серпень 1993 – березень 1994 р. 1700 солдат у Сомалі, з грудня 1995 р. 2300 солдат у Боснії та Герцеговині, з червня 1999 р. 5500 солдат у Косово, з липня 2001 р. 500 солдат у Македонії, з жовтня 2001 р. 700 солдат у Афганістані та 200 моряків на базі в

Джібуті. Крім того, з весни 2002 р. німецький військово-морський флот у кооперації з колегами з Італії, Іспанії та Великої Британії здійснює патрулювання в районі Гібралтарської протоки. Восени 2001 р. Німеччина очолила операцію сил НАТО в Македонії. Сили бундесверу також були направлені до Афганістану, звідки були виведенні у вересні 2021 року [19, с.1].

Загалом питання реформування бундесверу зіштовхуються з проблемою фінансування в умовах, коли федеральний уряд намагається ввести дефіцит державного бюджету у межі, передбачені пактом монетарної стабільності Європейського Союзу. За цих обставин у запеклих дискусіях між міністром оборони та міністром фінансів за безпосереднього посередництва федерального канцлера Г.Шредера фінансування бундесверу встановлено в межах не менше 21 млрд. євро на рік [15, с.1]. Це майже в 20 разів менше за фінансування армії США, проте німецькі дослідники наголошують, що і завдання перед цими арміями стоять різні. Правда, нещодавно стало відомо, що бундесвер, зважаючи на нестачу коштів, має намір припинити охорону американських військових об'єктів, розташованих на території Німеччини. В свою чергу США планують передислокувати свої військові бази з Німеччини ближче до нинішніх гарячих точок.

На початку червня 2005 р. в Брюсселі було підписано угоди про створення до 2007 р. трьох між армійських груп швидкого реагування. Першу групу створять військові Франції, Німеччини та Іспанії. Другу військові Польщі, Словаччини, Литви, третю групу підрозділи з Швеції, Фінляндії, Естонії та Норвегії. До 2010 р. планувалось створити до 13 таких підрозділів, кожний з яких складатиметься з 1500 військових [8, с.1]. До того часу планувалось подолати проблеми технічного забезпечення та координації дій. Але світова економічна криза 2008 р. внесла свої корективи і станом на 2022 р. так і не було завершено реформування бундесверу [13, с.1].

Загалом бундесвер адаптується до сучасних вимог функціонування невеликої за чисельністю, професійної, мобільної, добре озброєної армії, яка спроможна діяти в різних кліматичних умовах та на складних театрах бойових дій.

Впродовж 2014-2021 рр. здавалось, що Німеччина уникне радикального збільшення обсягів військового бюджету. 1 липня 2020 року міністр оборони Німеччини Крамп-Карренбауер і генеральний інспектор (командувач) німецького Бундесверу генерал Ебергард Зорн оголосили про далекосяжному реформуванні Командування спеціальних операцій Бундесверу (Kommandos Spezialkräfte - KSK) у зв'язку. Міністр оборони Німеччини Крамп-Карренбауер заявила, що «після численних

ймовірних випадків правого екстремізму та відсутності конституційної лояльності з 2017 року Командування [KSK] частково стало сепаратним [від військового керівництва]». «Нездорове розуміння елітарності» призвело до «токсичної культури лідерства» для особового складу KSK. Зокрема, було заявлено, що відносна кількість військовослужбовців з правоекстремістськими поглядами в KSK у п'ять разів більша, ніж у Бундесвері загалом, і що розслідуються обставини зникнення з Командування 85 тисяч патронів та 62 кг вибухових речовин [13, с.1].

29 травня 2020 року міністр оборони створила робочу групу з реформування KSK, яку очолює генеральний інспектор Бундесверу. Міністерська робоча група представила свій звіт міністру 30 червня, і відповідно до пропозицій групи міністром оборони та командуванням Бундесверу було вжито загалом 60 заходів щодо реформування KSK. Розформовано 2-у роту спеціального призначення KSK, яка відзначилася скандальною правою вечіркою у квітні 2017 року. Інші три роти спеціального призначення Командування збережено. У KSK вводяться нові посади заступників командира батальйону та сержантів, буде посилено контроль за відбором кадрів, а також контроль за поглядами резервістів. Одночасно вжито низку заходів щодо деелітизації Командування - зокрема, підготовка особового складу KSK буде об'єднана із загальноармійською, а не буде окремою, як було досі. Запроваджується система ротації на офіцерських та сержантських посадах, з обмеженням часу перебування у них. Відбуватиметься ротація особового складу між ротами. Жорсткий контроль за зберіганням та витрачанням боєприпасів [4, с.1]. Нагадаємо, що у 2019 році аналогічне розслідування проводилося щодо військової контррозвідки. Чисельність цього підрозділу становить 1200 осіб, але до неї має влитися ще 200 осіб, більша частина з яких є цивільним персоналом, що розглядається керівництвом Міністерства оборони країни як заходи щодо зниження ультраправих настроїв [11, с.1]. Розширення бойових дій РФ на усій території України після 24 лютого 2022 р. змінив геополітичний та військово-політичний фон реформування бундесверу. 3 червня 2022 року німецький Бундестаг проголосував за створення спеціального фонду для Бундесверу у розмірі 100 млрд. євро та за внесення необхідних поправок до конституції ФРН (стаття 87а) для забезпечення діяльності цього фонду без збільшення державного боргу [5, с.1]. Кошти фонду, що виділяються з державного бюджету, у розмірі 100 млрд. євро мають бути спрямовані на закупівлі нового озброєння та техніки для збройних сил Німеччини протягом наступних кількох років [6, с.1]. Про створення фонду федеральний канцлер Німеччини Олаф Шольц оголосив 27 лютого через три дні після початку широкомасштабних

військових дій в Україні, назвавши своє рішення поворотним моментом в оборонній політиці ФРН. За словами Шольца, день нападу Росії на Україну 24 лютого став поворотним моментом в історії. «Президент Росії Путін своїм вторгненням в Україну розпочав наступальну війну, а це означає, що світ уже не буде таким, як раніше» [3, с.1]. Починаючи з цього моменту, додав він, військові витрати Німеччини перевищать цільовий показник витрат НАТО у розмірі 2% від ВВП, - мета, досягти якої не вдавалося жодному з його попередників після закінчення холодної війни, і яку Німеччина раніше зобов'язалася досягти до 2024 року своїх зобов'язань перед НАТО. Емоційний виступ Шольца, який йшов урозріз з політичними рішеннями, що приймалися протягом десятиліть, викликав засудження з боку деяких опозиційних політиків, а також бурхливі оплески більшості парламентаріїв. Згідно з поширеними в Бундестазі німецьким урядом матеріалами, кошти нового фонду мають бути розподілені таким чином Згідно з поширеними у Бундестазі німецьким урядом матеріалами, кошти нового фонду мають бути розподілені таким чином:

422 млн. євро - особливо важливі НДДКР, включаючи проекти з використанням штучного інтелекту (зокрема, «моніторинг та забезпечення безпеки великих територій з використанням штучного інтелекту») та на розробку високоточної військової навігаційної системи NAVWAR (Navigation Warfare), незалежної від використання супутникових навігацій [15, с.1].

1,932 млрд. євро - закупівлі нового польового обмундирування та екіпірування, включаючи нові черевики, захисні шоломи, захисні навушники та індивідуальні прилади нічного бачення.

20,742 млрд. євро - на управління, зв'язок та цифрові технології. Зокрема, сюди включено закупівлю різних супутників військового призначення та нового покоління засобів військового радіозв'язку.

19,306 млрд. євро – на військово-морські сили. Планується будівництво додаткових корветів проекту K130 (мабуть, третьої серії з п'яти кораблів), великих фрегатів проекту F126 (мабуть, двох опційних до вже замовлених чотирьох), контракт на будівництво яких підписано в 2020 році, підводних човнів проекту 212CD, який буде здійснюватися спільно з Норвегією, а також багатоцільових бойових катерів. Також у списку закупівель – нові базові патрульні літаки (мабуть, Boeing P-8A Poseidon), новий ракетний комплекс для бойових кораблів, новий зенітний комплекс для підводних човнів та новий гідроакустичний комплекс [10, с.1].

40,908 млрд. євро – на військово-повітряні сили. У першу чергу, фінансування піде на закупівлю винищувачів Lockheed Martin F-35A

Lightning II та Eurofighter (для заміни літаків Tornado), 60 транспортних вертольотів Boeing CH-47F Chinook (для заміни гелікоптерів CH-53G), озброєних безпілотних літальних апаратів, вертольотів та створення варіанта Eurofighter як літака радіоелектронної боротьби та придушення ППО, а також на закупівлю перспективного ЗРК. Також зі спеціального фонду до 2027 року фінансуватимуться НДДКР із спільної з Францією та Іспанією розробки перспективного винищувача Future Combat Air System (FCAS) та за європейською програмою протиракетної оборони з космічним ешеленом виявлення TWISTER (Timely Warning and Interception with Space-Based Theater) [14, с.1].

Таким чином, значну частину закупівельних програм, запланованих до фінансування з нового спеціального фонду для Бундесверу, вже зараз включено до бюджетів міністерства оборони Німеччини. Переведення їх фінансування до спеціального фонду дозволить вивільнити великі кошти власне оборонного бюджету для фінансування ремонту, обслуговування та утримання готівки техніки та озброєння (що було проблемною стороною Бундесверу в останні роки), на збільшення бойової підготовки та на утримання збройних сил та військовослужбовців.

Незабаром був початок реалізації багатьох зазначених програм. Так, міністр оборони Німеччини Крістіна Ламбрехт 14 березня 2022 року зробила офіційну заяву, про рішення уряду ФРН придбати 35 американських винищувачів п'ятого покоління Lockheed Martin F-35A Lightning II для заміни у військово-повітряних силах Німеччини винищувачів-бомбардувальників винищувачів-бомбардувальників Tornado, що використовуються як носії ядерної зброї - американських ядерних бомб серії B61. Одночасно заявлено про рішення придбати 15 модифікованих винищувачів Eurofighter ECR для заміни у ВПС Німеччини літаків РЕБ та придушення ППО Tornado ECR. Таким чином, німецький уряд повністю відмовився від прийнятого в березні 2020 року попереднього рішення придбати для заміни частини парку застарілих літаків Tornado (у варіантах винищувача-бомбардувальника IDS і літака РЕБ та придушення ППО ECR) у складі ВПС ФРН 30 американських винищувачів 18F Super Hornet та 15 літаків РЕБ EA-18G Growler, причому дана заміна очікувалася вже до 2025 року [12, с1].

Хоча очевидним номінальним вибором для ВПС ФРН для заміни Tornado було застосування на озброєння чергової модифікації винищувача Eurofighter, виробленого за участю німецької промисловості та на німецькій виробничій лінії, проте відсутність можливості несення Eurofighter американських ядерних бомб унеможливила таку заміну. Теоретично Eurofighter міг бути модифікований і сертифікований для несення американської ядерної зброї, проте це зажадало б часу і витрат

НДДКР, а найголовніше, наштовхнулося б на політично мотивований опір з боку США. У умовах Німеччини залишався вибір лише американського літака. Найочевиднішим варіантом було б придбання нового літака п'ятого покоління F-35, що став уже стандартним для НАТО, причому на користь цього висловлювалося і командування ВПС ФРН. Однак F-35 був відкинутий німецькими урядовими колами з технічних, політичних та вартісних міркувань, і в результаті було обрано «соломонове» змішане рішення - придбання 93 винищувачів Eurofighter нової будівлі серії Tranche 4, а також 30 американських винищувачів Boeing F/A-18F Hornet та 15 літаків РЕБ EA-18G Growler [16, с.1]. Тепер у світлі загострення воєнної ситуації в Україні, що призвела в політичному відношенні до різкої консолідації НАТО та повернення американського лідерства, а також до рішення уряду Німеччини різко збільшити військові витрати, політичні та економічні заперечення проти закупівлі F-35A були зняті, і Німеччина остаточно зробила вибір на користь F-35A для заміни німецьких Tornado IDS як носії ядерної зброї. Можна припустити, що надалі закупівлі Німеччиною F-35A розширяться. Група Airbus 11 листопада 2020 року підписала контракт на постачання військово-повітряним силам Німеччини 38 нових винищувачів Eurofighter виробництва об'єднаного консорціуму Eurofighter, у якому Airbus відіграє головну роль. Дані 38 літаків призначені для заміни у ВПС ФРН з 2025 до 2030 року 30 винищувачів Eurofighter першої серії, поставлених у 2003-2007 роках [17, с.1].

Програма розробки винищувача нового покоління зіткнулася з розбіжностями, про що заявила французька компанія Dassault Aviation, що альянс із групою Airbus з розробки перспективного європейського винищувача за програмою FCAS ні до чого не приведе, і що лише політичне втручання може врятувати проект. Переговори між французькою компанією Dassault Aviation та німецьким та іспанським підрозділами групи Airbus зайшли в глухий кут, і пропозиція про перехід до наступного етапу залишається не підписаною, причиною є те, що Airbus блокує їх. Про це заявив 7 червня 2022 року генеральний директор Dassault Aviation Ерік Трапп'є на авіаційній конференції у Парижі. «Тепер все в руках уряду» - сказав він [14, с.1].

Публічна суперечка розгорілася з початку року, оскільки оборонні підприємства щосили намагаються зміцнити своє партнерство після багатьох років конкуренції між винищувачами Dassault Rafale і Eurofighter Typhoon, в якому бере участь Airbus. Відхід Dassault Aviation може призвести до провалу проекту, що рекламується як символ співпраці Європейського Союзу в умовах війни в Україні [17, с.1]. План Німеччини щодо збільшення військових витрат не тільки не зміг

зупинити суперечки, а й Трапп'є розкритикував її рішення - закупити американські бойові літаки. За словами Трапп'є, Dassault Aviation приєдналася до програми FCAS за умови, що їй буде доручено керівництво архітектурою майбутнього літака і постачатиме свою систему управління польотом. Перспективний винищувач, відомий як New Generation Fighter (NGF) програми FCAS (Future Combat Air System), вперше обговорювався колишнім канцлером Німеччини Ангелою Меркель та президентом Франції Еммануелем Макроном у 2017 році після того, як британські виборці у 2016 році ухвалили рішення залишити ЄС.

3 вересня 2021 року частини німецької армії одержують модернізовані танки Leopard 2A7V. розпочавши процес переозброєння німецьких танкових частин на нову модифікацію цього танка, що є на озброєнні не лише Німеччини, а багатьох країн Європи. Близького Сходу, Південно-Східної Азії, Латинської Америки. У травні 2017 року KMW (як головний підрядник) і група Rheinmetall отримали від німецького оборонного закупівельного відомства BAaINBw контракт вартістю 760 млн. євро на проведення модернізації для німецької армії в нову модифікацію Leopard 2A7V 104 танків сімейства Leopard2 із закінченням поставок у 2023 році. За контрактом модернізації у варіант Leopard 2A7V підлягали 68 машин Leopard 2A4, 16 Leopard 2A6 та 20 танків Leopard 2A7 [18, с.1]. При цьому лише останні 20 танків Leopard 2A7 перебувають у складі Бундесверу, ще 68 машин Leopard 2A4 було викуплено для модернізації з наявності шведської армії, а 16 танків Leopard 2A6 аналогічно придбано з голландської армії. У подальшому, 28 березня 2019 року KMW отримала другий контракт BAaINBw вартістю понад 300 млн євро на проведення модернізації додатково 101 танка (51 модифікації Leopard 2A6 і 50 Leopard 2A6M2) німецької армії в новітню модифікацію Leopard 2A. Модернізація має бути здійснена до 2026 року. Реалізація цих контрактів дозволить збільшити кількість танків німецької армії із 225 до 329 одиниць [2, с.1].

Серед інших програм модернізації сухопутних військ є плани модернізації артилерії німецької армії. Основним напрямом розвитку німецької артилерії стане відновлення в Бундесвері дивізійної артилерії. У кожній із трьох дивізій (1-а та 10-та танкові дивізії та дивізія швидкого реагування) буде сформовано артилерійський полк, основою якого стануть 155-мм/52 гаубиці на колісному шасі [19, с.1]. Також для перспективної дивізійної артилерії передбачається придбати 30 нових ракетних систем на колісному шасі. Також планується проведення модернізації систем озброєння (CAU PzH 2000A1 і PC3B MLRS), у тому числі встановлення на них нових систем управління вогнем [6, с.1].

Німецька компанія Rheinmetall MAN Military Vehicles (RMMV; спільне підприємство групи Rheinmetall, яка має 51% акцій, та компанії MAN Truck & Bus SE, яка має 49%) 18 червня 2020 року повідомила, що отримала рамковий контракт німецького федерального оборонного закупівельного відомства Bundesamt für Informationstechnik und Nutzung der Bundeswehr (BAAINBw) на постачання німецької армії в період з 2021 по 2027 роки близько 4000 військових вантажних автомобілів типу HX з колісною формулою 8x8. Загальна вартість рамкового контракту складе близько 2 млрд. євро [20, с.1]. Перший отриманий твердий контракт у рамках цієї угоди має вартість 348 млн. євро (з ПДВ) і включає постачання Бундесверу 540 автомобілів HX 8x8, у тому числі 230 із броньованими кабінами, з постачанням у 2021-2022 роках [8, с.1]. Поки що RMMV реалізує інший виданий у травні 2017 року BAAINBw семирічний контракт на постачання німецькому Бундесверу ще 2271 військового вантажного автомобіля, з яких 1250 вже поставлено. Складання військових вантажівок RMMV здійснюється на заводі у Відні [21, с.1].

9 жовтня 2020 року міністерство оборони ФРН анулювало зроблене 15 вересня рішення про вибір німецької компанії CG Haenel GmbH з її гвинтівкою МК 556 переможцем у тендері за програмою System Sturmgewehr Basiswaffe на нову автоматичну гвинтівку під патрон 5,56 x 45 на озброєнні німецького Бундесверу невдалої автоматичної рушниці Heckler & Koch G36. Німецьке міністерство оголосило про неможливість видати CG Haenel контракт на серійне постачання гвинтівок та рішення відновити тендерну процедуру. Причиною цього названо виявлені можливі порушення з боку CG Haenel патентних прав конструкції її гвинтівки МК 556. Відома німецька компанія Heckler & Koch 30 вересня, яка виступала конкурентом CG Haenel у фінальному етапі тендеру, подала до 1-ї Федеральної закупівельної палати Федерального антимонопольного управління ФРН з ґрунтовною юридичною скаргою на 320 сторінках із опротестуванням конкурсного рішення на користь CG Haenel за 60 пунктами. За результатами розгляду цієї скарги, німецьке федеральне закупівельне оборонне відомство (BAAINBw) дійшло висновку, що не можна виключити відповідне порушення патентних прав з боку учасника тендеру CG Haenel GmbH на шкоду іншому претенденту Heckler & Koch [15, с.1]. Очікувалося, що в рамках початкового контракту, який мав бути укладений до кінця 2020 року, для Бундесверу могло бути замовлено до 120 тисяч гвинтівок Haenel МК 556 на суму близько 245 млн. євро. Програму вибору для німецької армії нової 5,56-мм автоматичної гвинтівки на заміну G36 було розпочато у 2017 році. Причиною були виявлені вади зброї під час перебування

німецького контингенту в Афганістані.

Для ВМС Федеративної Республіки проводиться модернізація чотирьох фрегатів проекту 123 (Бранденбург). Кораблі були введені до складу німецького флоту в 1994-1996 роки, і тепер повинні бути після проведення середнього ремонту та модернізації введені в дію в 2024-2027 роках, що дозволить продовжити термін їхньої служби ще на 10-15 років [10, с.1].

Але розвиток та модернізація збройних сил ФРН відбуваються не без проблем. На реалізацію контрактів в оборонній сфері може вплинути і нова тенденція в Європі - відмови деяких банків від роботи з компаніями оборонних галузей промисловості як соціально шкідливими. Так, на початку 2020 року німецький Bayerische Landesbank по-тихому вирішив більше не мати справ із оборонними компаніями. Це рішення неприємно вразило оборонну промисловість Європи. Так як Баварія є регіоном, де розташовані низка найбільших оборонно-промислових компаній Німеччини. Також на рівні Європейської Комісії ведуться дискусії про те, щоб віднести оборонну промисловість до групи промисловості, які шкодять, є соціально нестійкими, такі як індустрія азартних ігор та тютюнової промисловості. Розуміючи складність ситуації, Галузева асоціація європейської аерокосмічної та оборонної промисловості (ASD, AeroSpace and Defence Industries Association of Europe) надіслала до Європейської комісії лист із попередженням про те, що ці пропозиції можуть підірвати безпеку НАТО, обмеживши можливості оборонно-промислових компаній з фінансування та, отже, з інвестицій. Галузева організація оборонної промисловості Німеччини з'ясувала, що більше третини її членів стикаються з насущними проблемами у відносинах із банками, якось відмова у наданні стандартних послуг чи страхування експорту [11, с.1]. Більше інших дістається невеликим компаніям, що мають вирішальне значення у науково-виробничій кооперації та інноваційній діяльності. Однак подібні пропозиції здатні відштовхнути і цивільні компанії, які є джерелами все більш важливих технологій для оборонних програм. Європейські політики – і серед них президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн наголосили на необхідності наявності сильної оборонної промисловості перед зростанням глобальних загроз. Має місце непослідовність у тому, що оборонно-промислові компанії розглядаються як «соціально шкідливі», якщо одночасно вони вважаються життєво важливими для миру та стабільності у Євросоюзі [14, с.1]. Оборонка – це все ж таки не тютюнова промисловість і не індустрія азартних ігор, де дійсно складно розрізнити масштабне соціальне благо. Ускладнення процесу залучення фінансування для

законослухняних компаній або змусить уряди держав Євросоюзу брати на себе додаткові витрати, або збільшувати частку імпорту; в останньому випадку Європа матиме ще менше можливостей контролювати поведінку суб'єктів ринку.

Таким чином, суперечливий процес реформування бундесверу триває. Він залежить від загальних стратегічних факторів, внутрішньополітичного німецького дискурсу, стану німецької економіки, погодженості процесу переозброєння з партнерами ФРН по Євросоюзу і НАТО.

Список використаних джерел

1. Комосса Г.-Х. Немецкая карта. Тайная игра секретных служб. Бывший глава службы внешней военной контрразведки рассказывает. М., 2009.
2. Amt für Heeresentwicklung <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/heer/organisation/amt-fuer-heeresentwicklung>
3. Ausbildungskommando <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/heer/organisation/ausbildungskommando>
4. Division Schnälle Kräften <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/heer/organisation/division-schnelle-kraefte>
5. Ausrüstung <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/ausruestung-baaibw>
6. Ausrüstung und Bewaffnung der Bundeswehr <https://www.bundeswehr.de/de/ausruestung-technik-bundeswehr/ausruestung-bewaffnung>
7. Daten und Fakten: Die Bundeswehr in Zahlen <https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/zahlen-daten-fakten>
8. Geschichte der Luftwaffe <https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/geschichte-bundeswehr/geschichte-luftwaffe>
9. Geschichte der Heeres <https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/geschichte-bundeswehr/geschichte-heer>
10. Geschichte der Marine <https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/geschichte-bundeswehr/geschichte-marine>
11. Kommando Heer <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/heer/organisation/kommando-heer>
12. Kommando Luftwaffe <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/luftwaffe/organisation/kommando-luftwaffe>
13. Kommando Streitkräftebasis <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/streitkraeftebasis/organisation/kommando-streitkraeftebasis>
14. Landes und Bündnisverteidigung: Kernauftrag der Bundeswehr <https://www.bundeswehr.de/de/landes-buendnisverteidigung-kernauftrag>
15. Landsysteme der Bundeswehr <https://www.bundeswehr.de/de/ausruestung-technik-bundeswehr/landsysteme-bundeswehr>
16. Luftsysteme der Bundeswehr <https://www.bundeswehr.de/de/ausruestung-technik-bundeswehr/luftsysteme-bundeswehr>
17. Luftwaffentruppenkommando <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/luftwaffe/organisation/luftwaffentruppenkommando>
18. Marinekommando <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/marine/organisation/marinekommando>
19. Panzerdivision <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/heer/organisation/1-panzerdivision>
20. Organisation der Streitkräftebasis <https://www.bundeswehr.de/de/organisation/streitkraeftebasis>

21. Seesysteme der Bundeswehr <https://www.bundeswehr.de/de/ausruestung-technik-bundeswehr/seesysteme-bundeswehr>
22. Süddeutsche Zeitung. 22 Mai 1996. С.4.
23. Spiegel. 1999. №21. С.5.
24. Woche. 2000. №14. С.5.

Олійник Олег Миколайович
к.е.н., старший науковий співробітник
Інституту всесвітньої історії НАН України

ПІДНЕСЕННЯ СТАТУСУ СІ ЦЗІНЬПІНА У КЕРІВНИЦТВІ КИТАЮ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ПЕКІНУ

З 8 по 11 листопада 2021 року у Пекіні відбувся історичний 6-й пленум ЦК КПК 19-го скликання. На пленумі було прийнято «історичну резолюцію», третю за всю історію функціонування партії. У документі було підбито підсумки діяльності партії за час її існування, а також представлено напрямки, за якими вона має працювати в майбутньому[1]. При цьому, на думку експертів, важливою метою ухвалення «історичної резолюції» стало зміцнення авторитету Сі Цзіньпіна напередодні XX з'їзду КПК, на якому його можуть переобрати на новий термін [2].

Рішення пленуму також привернули увагу світових інформаційних джерел. Зокрема Дойче веле в розділі «Точка зору» визначила резолюцію: «...як документ, що зміцнює владу людини, яка, згідно з попередніми партійними правилами, повинна була б піти з політики наступного року після двох термінів перебування на посаді генерального секретаря». Таким чином була порушена традиція попередніх лідерів Китаю не залишатися на посаді більше двох термінів. Оцінюючи діяльність Сі Цзіньпіна Дойче веле зазначає, що він керує партією залізним кулаком, та призначає на важливі посади лише тих, кому довіряє [3]. У сприйнятті громадськості, як всередині країни, так і за кордоном, Сі Цзіньпін є гарантом піднесення Китаю, його зростання та процвітання. Зрештою, саме він проголосив ініціативу «Новий Шовковий шлях», завдяки якій Китай об'єднав навколо себе азіатські, африканські та східноєвропейські країни – і, роблячи це, кинув виклик світовому порядку, який існував з часів Другої світової війни [4].

В статті Крістіана Шеферда «Китай ухвалив історичну резолюцію, щоб закріпити безстрокове правління Сі Цзіньпіна», яка опублікована в «Вашингтон Пост», автор, оцінюючи значення прийнятої резолюції не представляє власної оцінки, а обмежується лише наведенням цитат з резолюції та висловлюваннями окремих осіб. Зокрема він повідомляє

про таке: «...закріплення статусу товариша Сі Цзіньпіна як ядра ЦК і ядра всієї партії. . . має вирішальне значення для просування до великого відродження китайської нації», «Сі Цзіньпін є архітектором «нової епохи», «Сі Цзіньпін став третім лідером країни після Мао Цзедуна та Ден Сяопіна, що дає оцінку минулому» та ін [5].

Газета «Джапен Таймз» також оприлюднила інформацію щодо історичної резолюції КПК. Оцінюючи значення резолюції та роль Сі Цзіньпіна, газета часто посиляється на формулювання резолюції. В статті «Лідери правлячої партії Китаю ухвалили історичну резолюцію Сі» повідомляється, що резолюція допоможе Сі Цзіньпіну зміцнити свою владу, закріпивши його бачення щодо майбутнього Китаю та применшуючи роль попередніх лідерів. Ідеї Сі Цзіньпіна «є втіленням китайської культури і душі», йдеться у тексті, що його присутність у «серці» правлячої партії «має вирішальне значення... для сприяння історичному процесу великого оновлення китайської нації». Щодо оцінки діяльності лідера КНР в статті повідомляється, що перебування Сі Цзіньпіна на посаді ознаменувалося широкими антикорупційними репресіями, репресивною політикою в таких регіонах, як Сінцзян, Тибет і Гонконг, і все більш наполегливим підходом до зовнішніх відносин. Він також створив культ лідерства, який придушив критику, придушив конкурентів і інакомислення, а також представив свою власну політичну теорію, яку назвали «ідеї Сі Цзіньпіна». Визначаючи майбутнє країни газета посиляється на витяг з повідомлення інформаційного агенства Сінхуа: «...ЦК партії закликав усю партію, всю армію та народ усіх етнічних груп тісніше об'єднатися навколо ЦК партії, ядром якого є товариш Сі Цзіньпін, для повної реалізації нової епохи Сі Цзіньпіна соціалізму з китайською специфікою» [6].

Так, за даними The New York Times, за підсумками пленуму було заявлено, що під керівництвом Сі Цзіньпіна країна зазнала «історичних перетворень» і змогла досягти процвітання. Зокрема, було відзначено успіхи нинішнього лідера КНР у галузі економіки, зовнішньої політики, екології, а також у боротьбі з корупцією та з пандемією коронавірусу. При цьому Сі Цзіньпін був офіційно поставлений в один ряд з Мао Цзедуном і Ден Сяопіном – єдиними китайськими лідерами, які випускали аналогічні «історичні резолюції» у 1945 та 1981 роках відповідно [7].

Аналізуючи висновки світових інформаційних агентств можна зробити висновок, що світова спільнота стримано ставиться до прийнятої резолюції і неоднозначно ставиться до закріплення за Сі Цзіньпіном статусу ядра КПК, а також висловлює певне занепокоєння з приводу майбутнього Китаю. Таке ставлення щодо прийнятих на

пленумі рішень зумовлено історичним досвідом інших країн, коли концентрація влади в «одних руках» протягом тривалого періоду часто призводила до суспільного загострення та напруги, що зрештою негативно впливало на суспільний розвиток в цілому.

Для об'єктивної оцінки значення прийнятої історичної резолюції варто більш ретельно розглянути традиції державного управління в Китаї та ролі її лідерів. В історії китайського державного лідерства країни, особливо після утворення КНР у 1949 р., присутня традиція залишати певний історичний спадок. Кожен з лідерів країни намагався зробити в першу чергу внесок в теорію соціалізму та закріпити теоретичні розробки практичними здобутками в розвитку країни.

Як вже відомо Мао Цзедун розробив концептуальні ідеї побудови соціалізму з китайською специфікою і започаткував таким чином в 1945 р. політику «китаїзації марксизму». Ден Сяопін став автором теорії соціалізму з китайською специфікою, доповнивши політику «китаїзації марксизму» новим змістом. Концептуальні засади теорії було проголошено в 1981 р. Наступний керівник КНР Цзян Цземінь увійшов в історію як автор концепції «потрійного представництва», яку він 1 липня 2001 оприлюднив в промові на святкуванні 80-річчя від дня заснування КПК. Згідно цієї концепції КПК має представляти інтереси розвитку передових продуктивних сил, передової китайської культури, корінні інтереси найширших верств китайського населення. Концепція дозволила вступати до компартії представникам і середньої, і великої буржуазії. Для опису ідей Мао Цзедуна та теорії Ден Сяопіна Цзян Цземінь використав термін «китаїзований марксизм». Представник четвертого покоління комуністів, що очолював керівництво країною Ху Цзінтао в промові на семінарі в Політбюро ЦК КПК у липні 2003 року, присвяченому 110-річчю від дня народження Мао Цзедуна, назвав ідеї «потрійного представництва» «новим плодом китаїзації марксизму». Ху Цзінтао увійшов в історію КПК та державотворення як ініціатор концепції наукового розвитку та закликав широкі маси партійних працівників оволодіти науковим змістом та суттю результатів розвитку теорії марксизму в Китаї, озброїти себе цими знаннями, керуватися цим на практиці та в роботі [8].

Таким чином прагнення діючого лідера КНР Сі Цзіньпіна зробити свій внесок в «китаїзацію марксизму» є продовженням усталеної традиції попередніх лідерів країни залишити свій «слід в історії». Закріплення за ним ролі керівного ядра ЦК КПК та всієї партії, затвердження керівної ролі ідей Сі Цзіньпіна про «соціалізм із китайською специфікою нової епохи» є втіленням зазначеної традиції [9, с. 86–90].

Коли Сі Цзіньпін обійняв посаду генерального секретаря ЦК КПК у 2012 р., Китай значно зміцнив свою національну міць після 30 з лишком років здійснення політики реформ та відкритості. Тим не менш, країна також зіткнулася з проблемами, що глибоко укорінилися, включаючи пресинг, зумовлений низхідною тенденцією економічного зростання, розрив між багатими і бідними, екологічні збитки та соціальні протиріччя. Суспільство потребувало нових підходів у реформуванні країни та нового бачення щодо її майбутнього.

Сі Цзіньпін рішуче взявся до роботи з оновлення країни та запропонував новий шлях подальшого розвитку китайської моделі модернізації, що характеризується інноваційністю, узгодженістю, екологічністю, відкритістю та загальнодоступністю. Вважається, що нова модель розвитку повинна дозволити соціалістичному Китаю вийти із зони екстенсивного, малоефективного зростання, що також завдає шкоди екологічному середовищу, стати на шлях високоякісного розвитку та уникнути ситуації, коли багаті стають багатшими, а бідні – біднішими. Сі Цзіньпін особисто проводив дослідження та ухвалював рішення, сприяючи проривам у проведенні багатьох глибоких реформ, які обговорювалися протягом багатьох років і не могли просунутися вперед. Наприклад, нове формулювання «нехай ринок грає вирішальну роль у розподілі ресурсів» було висунуто завдяки важливому рішення Сі Цзіньпіна.

Основні концептуальні напрями стратегії Сі Цзіньпіна були представлені на XVIII з'їзді КПК, який відбувся в 2012 р., на якому він заявив про новий історичний період соціалізму із китайською специфікою у нову епоху. Головним завданням партії у нову епоху було визначено здійснити мету, намічену до сторічного ювілею КПК (2021 р.), розпочати новий похід до реалізації мети, наміченої до століття КНР (2049 р.), продовжувати рухатися вперед до досягнення грандіозної мети – великого відродження китайської нації [10, с. 7–34]. На XIX з'їзді КПК, який відбувся в 2017 р., було підтверджено, що розвиток – основа і ключ до вирішення всіх проблем у Китаї. Розвиток має здійснюватися на науковій основі. В умовах нової епохи керівництво країни має неухильно втілювати в життя концепцію інноваційного, узгодженого, зеленого, відкритого і загальнодоступного розвитку.

За час перебування Сі Цзіньпіна на посаді лідера країни суттєво зросла її міць та ринкова конкурентоздатність. Китай посів перше місце в світі за обсягом торгівлі товарами, друге місце – за обсягом торгівлі послугами. За період з 2012 р. по 2020 р. ВВП Китаю зріс на 72,9 %, тоді як США тільки на 28,9 %, дохід на людину перебільшив 10 тис. дол.

США відповідно зріс на 65,6 %, тоді як в США лише на 8,4 %. Рівень розриву між ВВП Китаю та США зменшився за відповідний період на 42,2 % з 90,6 % до 48,4 %. За умови збереження нинішніх темпів економічного розвитку Китай має шанси перетворитись на найбільшу в світі економіку [11].

З посиленням економічної та військової потужності керівництво Китаю активніше позиціонує країну на світовій арені в якості нової потуги. Китайський лідер вважає, що Китай як одна з найбільших країн світу не може стояти осторонь подій та процесів що відбуваються в світі. На його думку існуюча система світогосподарських та міжнародних політичних відносин вже не відповідає реаліям сьогодення і не спроможна забезпечити стабільний та інклюзивний розвиток країнам світу. В якості доводів своїх аргументів він наводить приклади двох останніх глобальних фінансових криз 1998 та 2008 рр., коли світ опинився в кризі через безвідповідальну та протекціоністську політику розвинутих країн. Як правило в таких ситуаціях в першу чергу страждають країни, що розвиваються, вони зазнають більших втрат через відсутність можливості протистояти зовнішнім загрозам та викликам.

Китайське керівництво вважає, що основні норми міжнародних відносин в основному сформульовані західними країнами, зокрема, суверенна рівність, баланс сил, мирне врегулювання суперечок, виконання міжнародних зобов'язань тощо. У цілому, немає нічого помилкового в цих нормах, але у їх розумінні і практичному здійсненні існують різні погляди і розбіжності між країнами щодо взаємозв'язку між суверенітетом і правами людини, урегулювання і порушення рівноваги, викликів миру у світі через локальні війни і регіональні конфлікти, щодо взаємозв'язку між правами і обов'язками. Норми міжнародних відносин, підтримувані КНР, мають ґрунтуватися на консенсусі всіх країн, чіткому визначенні економічних відносин, політичних відносин і відносин у сфері безпеки між окремою державою і світом, підвищувати рівень довіри та усувати сумніви щодо спільного планування розвитку.

Нові ідеї щодо глобального управління Сі Цзіньпін оприлюднив в своїй промові на економічному форумі в Давосі в 2017 р. Зокрема він запропонував: по-перше, необхідно дотримуватись інноваційної спрямованості, щоб створити динамічну модель розвитку; по-друге, потрібно спільно діяти, щоб створювати відкриту і безпрограшну модель співробітництва; по-третє, необхідно продовжити просуватися вперед разом з часом, щоб створити модель справедливого і гармонійного глобального управління; по-четверте, потрібно дотримуватися

справедливості й толерантності, щоб створити модель збалансованого та інклюзивного розвитку [12].

В цьому контексті керівник КНР активно виступає за прискорення реформи системи глобального економічного управління, яка є ключовим елементом сучасної китайської програми глобального управління. Він вважає, що глобальне економічне управління має бути зосереджено на таких ключових моментах: спільно працювати над створенням справедливої та ефективної структури глобального фінансового управління і підтримання загальної світової економічної стабільності; спільно працювати над створенням відкритої та прозорої глобальної структури управління торгівлею й інвестиціями, консолідувати багатосторонню торговельну систему, розкрити потенціал глобального економічного і торговельного інвестиційного співробітництва; спільно працювати над створенням зеленої і низьковуглецевої глобальної структури управління енергетикою, сприяти глобальному співробітництву у сфері зеленого розвитку; спільно будувати всеохоплюючу структуру управління глобальним розвитком, прагнути реалізувати програму сталого розвитку ООН до 2030 року, щоб спільно сприяти добробуту всього людства.

У 2019 р. на церемонії закриття китайсько-французького Форуму з глобального управління Сі Цзіньпін зазначив потребу вирішувати глобальні питання шляхом узгодження з усіма країнами світу і активно сприяти демократизації правил глобального управління. Зокрема він запропонував концепцію участі Китаю у глобальному управлінні, що базується на трьох принципах – «спільне обговорення, спільне будівництво та спільне користування». Реалізація цієї концепції полягає в тому, щоб повною мірою розкрити існуючий потенціал, в першу чергу активність та енергію країн, що розвиваються, відобразити занепокоєння і вимоги усіх сторін, краще захистити законні права та інтереси усіх сторін, щоб усі учасники відчували покращення глобального управління [13].

Концепцію «спільне обговорення, спільне будівництво та спільне користування» Китай реалізує в глобальних ініціативах, зокрема – «Один пояс, один шлях». Зміст ініціативи «Один пояс, один шлях» полягає в узгодженні політичних установок, налагодженні дорожньо-транспортних зв'язків, безперешкодній торгівлі, вільному обігу капіталу та спільності сподівань людей. Ініціатива не тільки спрямована на всебічне прагматичне співробітництво, а також на створення спільноти політичної взаємної довіри, економічної та культурної інтеграції, спільноти єдиної долі та відповідальності. В рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» 138 країн та 30 міжнародних організацій підписали

200 документів про співробітництво з Китаєм. З метою фінансового забезпечення ініціативи «Один пояс, один шлях», за ініціативи Китаю було створено Азійський банк інфраструктурних інвестицій, Новий банк розвитку БРІКС та Фонд Шовкового шляху. ООН визнала проєкт «Один пояс, один шлях», як проєкт глобального значення [14].

Задля реформування глобального економічного управління Китай використовує інтеграційну дипломатію, великим прихильником якої є Сі Цзіньпін, що спрямована на залучення різних країн до співучасті та співробітництві у спільних глобальних проєктах на кшталт глобальної ініціативи «Один пояс, один шлях». Лідер Китаю проводить зовнішню політику і реалізує дипломатію, що засновані на принципах колективізму, у фокусі якої знаходиться синтез регіональної єдності в Східній Азії. Водночас у найближчому оточенні КНР знаходяться такі зони нестабільності, як Корейський півострів і Тайваньська протока, що загрожує дестабілізацією статусу Китаю. Щодо цих проблемних точок Пекін активізує процес розподілу впливу і відповідальності зі США, а також зусилля в рамках колективістської дипломатії [15].

Спираючись на свої економічні успіхи в ХХІ столітті, дипломатія Пекіна намагається поставити китайську модель соціального розвитку врівень або навіть вище західної моделі, при цьому індивідуалістичному західному суспільству протиставляється гармонійна китайська колективність.

Основними напрямками зовнішньої політики Китаю є створення якнайкращих зовнішніх умов для збереження внутрішньополітичної стабільності та сталого економічного розвитку; мирне об'єднання з Тайванем та забезпечення територіальної цілісності країни; забезпечення мирних, стабільних відносин конструктивного партнерства із сусідніми державами; розвиток взаємовигідної співпраці із провідними країнами світу [16].

В 21 ст. Китай став активним гравцем на світовій арені. Здобутки Китаю у модернізації країни були визнанні світовою спільнотою. Після вступу Китаю до Всесвітньої торгової організації в 2001 р. країна почала активно інтегрувати в світову економіку. До вступу в ВТО основними ринками збуту китайських товарів були країни, що розвиваються. Мандат членства в ВТО надав доступ Китаю до ринків розвинутих країн, і в першу чергу Європейського Союзу (ЄС) та США, співпраця з якими дозволила Китаю вийти на ринки цих країн

Сьогодні в світі сформувалося чотири центру впливу на світову політику та процеси, це – ЄС, Китай, Росія та США. За роки правління Сі Цзіньпіна Китай став для них найбільшим торговим партнером, з ЄС та РФ були встановлені відносини стратегічного партнерства, а з США

було укладено «Економічну та торгову угоду між Сполученими Штатами Америки та Китайською Народною Республікою», яка набрала чинності в лютому 2020 р. Однак відносини між Китаєм та цими країнами, а також країнами між собою, суттєво відрізняються. Якщо відносини між Китаєм та РФ, Китаєм та ЄС, характеризуються атмосферою порозуміння та достатньою довірою, то відносини Китаю з США переросли в відкрите протистояння. Останнє зумовлено тим, що Китай значно посилив свою присутність в АТР, в регіоні, який традиційно вважався сферою впливу США. Недалекоглядна політика Президента США Дональда Трампа, який не поділяв інтеграційних процесів в світі, відстоював ідею америкоцентричності і надавав перевагу двостороннім відносинам США, призвела до того, що США розв'язали торгову війну практично зі всіма своїми традиційними партнерами – ЄС, Канадою, Японією, Австралією та вийшли з Транс-Тихоокеанського партнерства [17]. Проте лідер КНР розгледів в такому протистоянні нові можливості для Китаю і запропонував опонентам США вигідні умови співпраці, що і дозволило Китаю стати найбільшим партнером для зазначених країн. Нинішній Президент США Джо Байден виявляє більш помірковану політику в відносинах з зовнішнім світом. Він надає значної уваги ЄС та намагається систематизувати відносини з Китаєм [18].

Така невизначеність у відносинах розвинутих країн дозволила РФ здійснювати експансіоністську політику до сусідніх країн, зокрема до України. Порушивши всі існуючі норми міжнародного права щодо дотримання принципів мирного співіснування у відносинах між країнами світу та відмову від дотримання гарантій безпеки, наданих РФ Україні за її відмову від ядерної зброї, російські війська у 2014 р. окупували Крим та частину східних територій України, а в лютому 2022 р. розпочали широкомасштабну війну проти України. Засудивши дії РФ, ЄС та США проявили солідарність щодо захисту інтересів України у питанні її суверенітету та територіальної цілісності і запровадили безпрецедентні економічні санкції проти РФ та осіб причетних до цього злочину [19]. Загарбницька політика Путіна призвела до ізоляції РФ від зовнішнього світу, що примусило його розвернути вектор зовнішньої політики на схід і піти на зближення з Китаєм. Китай знову скористався цією ситуацією і уклав низку стратегічних угод з РФ зокрема в енергетичній сфері на більш вигідних для себе умовах. Сьогодні РФ опинилася фактично повністю залежною від Китаю як в політичній так і в економічній площині. Однак перебуваючи навіть в таких складних економічних умовах, втрачаючи вплив на світову політику, РФ не відмовилась від своїх намірів підкорити Україну і встановити в Україні

маріонеточний режим, на кшталт як це сталося в Білорусі.

Варто відмітити, що західний світ проявив згуртованість у протистоянні агресивним діям РФ. Лідери ЄС та США відкрито засудили загарбницькі наміри Путіна. Україна отримала від західних країн значні обсяги військової зброї та техніки, медичне обладнання, ліки та засоби індивідуального захисту.

Якщо ЄС та США відкрито проявляють солідарність з політикою України в її протистоянні агресивним діям РФ, то Китай знаходиться в ролі спостерігача. Не можна сказати, що керівництво КНР байдуже до, того, що відбувається у Україні, однак активності у відстоюванні інтересів України, на кшталт ЄС та США також не виявляє. Певною мірою таку поведінку Китаю можна пояснити позицією України, яку вона демонструє у відносинах з Піднебесною. Свого часу, ще на початку російської агресії, китайська сторона представила план врегулювання конфлікту на сході країни та запропонувала виступити посередником між Україною та РФ у врегулюванні протистояння. Нажаль ці ідеї не знайшла підтримки з боку українського керівництва і таким чином Китай опинився незадіяним у врегулюванні конфлікту. Варто також зазначити, що Китай був однією з перших країн, який визнав незалежність України та встановив дипломатичні відносини. В 2013 р. китайська сторона запропонувала безпрецедентний пакет інвестиційних проєктів обсягом 20 млрд дол. США. Однак українська сторона проявила пасивність щодо цієї пропозиції, проявивши таким чином байдужість до співробітництва з китайськими партнерами. Свого часу українське керівництво недооцінило важливість розбудови відносин з Китаєм і як результат Китай посилив співпрацю з Росією та Білоруссю.

Попри всі зусилля з боку ЄС та США захистити Україну, це не стримало загарбницьких намір президента РФ Путіна проти України. Це дає підстави стверджувати, що існуючий формат системи та заходів протистояння агресії РФ за участі США та ЄС, хоча потенціал такої взаємодії ще не вичерпано, не достатній, щоб змусити керівництво РФ негайно припинити агресивні дії та сісти за стіл переговорів. Починаючи з 2014 р. США та ЄС проводять політику санкцій проти РФ та окремих політичних осіб, які призвела до мінімізації відносин РФ з ЄС та США. Однак РФ вже призвичаїлась до умов зовнішньої ізоляції від країн Заходу, і певною мірою компенсувала завданні західними країнами втрати через розширення співпраці з Китаєм, який охоче приймає РФ в свої обійми. В результаті розширення співпраці з Китаєм РФ збільшила постачання енергоносіїв до Піднебесної. Крім того, збільшився обсягів вантажоперевезень в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях», в якому також приймає участь і Білорусь. Відповідно дієвість тиску з боку країн

Заходу на РФ знижується. На передодні відкриття Олімпійських ігор в Пекіні відбулася зустріч лідерів РФ та Китаю – Путіна та Сі Цзіньпіна, яка не відзначилася якимось новими зсувами у відносинах двох країн, і скоріше стала підтвердженням існуючого статус-кво. Сторони вкотре заявила про спільні дії проти «шкідливого глобального впливу Сполучених Штатів». Москва і Пекін також висловили свою протидію союзу AUKUS між Австралією, Великобританією та США, заявивши, що це посилює небезпеку гонки озброєнь у регіоні. Крім того, Росія черговий раз висловила підтримку позиції Китаю про те, що Тайвань є невід'ємною частиною Китаю, і виступає проти будь-якої форми незалежності острова. Своєю чергою, Китай приєднався до Росії у закликах припинити розширення НАТО і підтримав її вимогу щодо так званих гарантій безпеки з боку Заходу.

Функціонування глобального проєкту «Один пояс, один шлях» варто розглянути детальніше. Сьогодні два суходільних коридори, що зв'язують Китай з Європою проходять через територію РФ та Білорусі. Обсяги вантажних перевезень, які надходять з Китаю в Європу з року в рік зростають. Наразі контейнерні потяги пов'язують 60 міст Китаю зі 170 містами 23 країн Європи. У середньому на добу Білоруською залізницею забезпечується транзитне проходження та термінальна обробка близько 25 контейнерних поїздів у сполученні Китай – Європа – Китай. Білоруська залізниця за 2021 рік перевезла 1 млн 245 тис. контейнерів, що на 25% більше, ніж роком раніше. Очікується, що у 2022 році Білоруською залізницею буде продовжено роботу щодо розвитку транзитних перевезень у напрямку Китай – Європа – Китай, у тому числі і щодо залучення інфраструктури всіх білорусько-польських прикордонних переходів. Представлена інформація викликає відвертий подив щодо участі Білорусі в глобальному проєкті. В минулому році Білорусь пережила бурхливі події пов'язані з виборами нинішнього Президента країни на черговий термін. За інформацією провідних міжнародних засобів інформації президентські вибори були сфальсифіковані і діючий президент перебуває на посаді не законно. Відомо, що вибори супроводжувались масовими переслідуваннями та арештами. ЄС не погодився з результатами виборів і далі вважає перебування Лукашенка на посаді президента Білорусі незаконним. Проти діючої влади Білорусі з боку ЄС були запровадженні серйозні обмежувальні санкції. Своєю чергою Верховна Рада України підтримала запровадження санкцій ЄС проти Білорусі. Однак ці обмежувальні заходи не заважають сьогодні Білорусі виступати в ролі посередника транспортного коридору на шляху з Китаю в Європу і навіть розширювати сполучення. Очевидно, що без згоди Китаю та

Польщі це не могло статися.

Проведений аналіз взаємодії ЄС, Китаю, РФ та США в умовах військового вторгнення на територію України з боку РФ свідчить, що ЄС та Китай проводять політику подвійних стандартів по відношенню до України. З одного боку ЄС приймає активну участь у врегулюванні військового конфлікту, з іншого боку ЄС підтримує РФ і тим більше реакційний режим білоруського президента Лукашенка через розвиток співпраці в рамках глобального проєкту «Один пояс, один шлях». Своєю чергою Китай заявивши, що він не визнає анексії Криму та частини східних територій України, фактично усунувся від врегулювання конфлікту і зайняв очікувальну позицію. Керівництво України має дати відповідну оцінку стану взаємодії ЄС, Китаю та України в умовах, що склалися, і запропонувати альтернативні способи врегулювання військового конфлікту. При цьому Україна має заручитися підтримкою США в її пропозиціях. В цьому контексті пропонуємо врахувати такі рекомендації.

По-перше, українське керівництво має негайно розпочати перемовини з Китаєм щодо його залучення до мирного врегулювання конфлікту з РФ. Посол Китаю в Україні вже заявляв позицію Китаю щодо конфлікту на сході України, яка полягає в тому, що китайська сторона вважає, що врегулювання конфлікту має здійснюватися в рамках Мінських домовленостей. Це ще раз підтвердив лідер КНР під час його телефонної розмови з президентом Франції Еммануелем Макроном 16 лютого 2022 р. Цієї позиції дотримується керівництво України, її підтримали також США та ЄС. Крім того, офіційний Вашингтон також повідомив, що найближчим часом Україна не буде членом НАТО. Інформація про відсутність таких планів також надходила від представників української влади. Проте практика свідчить, що ці заяви не зупинили ворожнечі плани Путіна. Відтак питання про залучення Китаю щодо стримання військової агресії РФ проти України є найактуальнішим, оскільки Китай сьогодні є єдиною країною, позиція якої є зобов'язуючою для керівництва РФ. Варто нагадати китайській стороні, що виступаючи з ініціативами щодо реформування існуючої системи глобального управління, китайський лідер Сі Цзіньпін наголошував, що Китай готовий взяти відповідальність за формування нової архітектури глобального управління, де проєкту «Один пояс, один шлях» відведено вагомий роль. Можливість функціонування цього проєкту в умовах військових дій в Україні як учасниці проєкту, що спричинені агресивними діями іншої учасниці проєкту, а саме РФ, не може розглядатися в якості альтернативи. Позиція керівництва Китаю в даній ситуації ставить під сумнів щирість

заяв нинішнього лідера країни та ставить під сумнів його заяви щодо готовності нести відповідальність за свої пропозиції.

По-друге, керівництво України має провести переговори з керівництвом Польщі та ЄС щодо припинення участі Білорусі в трансконтинентальному залізничному коридорі з Китаю в ЄС. Уряд Польщі має звернутися до ЄС про заборону Білорусі бути учасником проєкту «Один пояс, один шлях» і утвердити Україну в якості транзитної країни. Мотивом для виключення Білорусі з цього проєкту є активна підтримка керівництвом Білорусі військової агресії РФ проти України та незаконне перебування на посаді президента країни Лукашенка, який все більше поводить як маріонетка політики Путіна, робить погрожуючі заяви у бік України та ЄС і натякає на застосування військової сили. Участь Білорусі в глобальному проєкті є проявом політики подвійних стандартів ЄС, коли з одного боку ЄС засуджує дії влади Білорусі під час виборчого процесу, а з іншого боку активно співпрацює з цією владою, і таким чином економічно зміцнюючи її позиції. Перетворення України на основного транзитного та логістичного хаба залізничних коридорів з Китаю в ЄС примусить Китай вплинути на позицію РФ щодо України, а також змусить РФ відвести війська від кордону з Україною і перейти до мирного врегулювання конфлікту.

По-третє, враховуючи євроінтеграційний інтереси України, доцільно долучитись до політики ЄС щодо Китаю задля спільної участі України разом з європейськими та китайськими партнерами в розвитку відносин між Європою з Китаєм. Сьогодні ЄС активно розбудовує відносини з Китаєм, який є найбільшим партнером ЄС. Сторони мають відносини стратегічного партнерства. З 1998 р. між ЄС та Китаєм щорічно проводиться Саміт ЄС – Китай, на якому сторони обговорюють широке коло питань з двостороннього співробітництва, зокрема такі: стратегічне партнерство, торгівля, зміна клімату, партнерство щодо сталої урбанізації, діалог між людьми на високому рівні, посилене співробітництво в енергетиці та інші. Україна має долучитися до всіх механізмів співробітництва ЄС та Китаю, зокрема щорічного Саміту ЄС – Китай і спільно і приймати участь у всіх програмах та ініціативах що реалізуються в рамках цього формату.

По-четверте, відповідні інституції України повинні займати більш активну та прагматичну позицію у відносинах з Китаєм, зокрема це стосується участі України в глобальній ініціативі «Один пояс, один шлях», залученні китайських інвестицій в економіку країни, створенні спільних наукоємних підприємств, наукових та індустріальних парків та ін. В умовах, що склались потрібно вживати запобіжні та випереджальні заходи задля протидії РФ у її намірах «посварити» Україну з Китаєм.

Ініціатор глобальної ідеї «Один пояс, один шлях» лідер Китаю Сі Цзіньпінь неодноразово заявляв, що Китай є відкритим до будь-яких ініціатив від будь-якої країни щодо участі в глобальному проєкті. Враховуючи сучасний стан українсько-російських відносин Україна має запропонувати проєкт «Нова Євразія» з будівництва альтернативних коридорів в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях», які оминають територію РФ. Зокрема такі коридори можуть проходити через Південну Азію, Близький Схід та Східну Європу. За часів Великого Шовкового шляху саме Україна була зв'язуючою ланкою країн Північної Європи з країнами-учасниками Великого Шовкового шляху. Крім того, до цієї колії потенційно можуть бути приєднані відгалужені гілки з інших країн Південного, Близького і Середнього Сходу, Східної Європи та навіть країн Африки. Враховуючи те, що саме регіон Південного, Близького і Середнього Сходу володіє найпотужнішими запасами енергоносіїв (нафти та газу), тому будівництво такого коридору також дозволить вирішити енергетичні потреби України і ЄС, а відтак забезпечити енергетичну та політичну безпеку України. Потреба в такому коридорі вже визріла давно, проте присутність Росії в Середній Азії та її вплив на країни Близького та Південного Сходу, а також відсутність сильного гравця в регіоні стримували його будівництво. Сьогодні таким гравцем є Китай, який здатний проводити незалежну від РФ зовнішню політику, володіє необхідними технологіями та фінансовим ресурсами. Більше того будівництво такого коридору відповідає інтересам Китаю. Для його будівництва доцільно створити міжнародний консорціум за участі потенційних країн-користувачів, також створити систему спільного управління, безпеки та контролю. Реалізація проєкту активізує ділову активність на Євразійському континенті в новому форматі та збільшить його значимість в світі. Це також знизить роль РФ на Євразійському континенті, яка вважає себе центром континенту. Будівництво транспортного коридору «Нова Євразія», дозволить використовувати унікальне географічне положення України й перетворити її на світовий транспортний центр, який з'єднає всі континенти світу, що своєю чергою сприятиме руху вантажів, людей, капіталу та інвестицій. Залучення значної кількості країн до проєкту також посилить безпеку України.

По-п'яте, враховуючи потребу України в зовнішніх інвестиціях та фінансових ресурсах, уряд країни має переглянути пакет фінансових пропозицій від уряду Китаю в обсязі 20 млрд дол. США, який було запропоновано китайською стороною під час візиту Голови КНР Ху Цзіньтао до України в 2012 р. та наповнити цей пакет реальними проєктами.

По-шосте, Україна має ініціювати співпрацю ЄС з Китаєм у сфері безпеки задля створення нової системи безпеки в Євразії.

Міністр закордонних справ Китаю Ван І заявив про підтримку суверенітету і територіальної цілісності України під час свого виступу на Мюнхенській конференції з безпеки, що відбулася 19 лютого 2022 р. Зокрема він заявив таке: «Суверенітет, незалежність та територіальна цілісність кожної країни мають бути захищені, бо це основна норма міжнародних відносин. Україна не виняток. У документі, який китайський уряд випустив минулого тижня, повторюється, що ми підтримуємо суверенітет та територіальну цілісність усіх країн. Якщо хтось хоче поставити під сумнів таку позицію Китаю, це означатиме роздмухування ситуації та спотворення позиції Китаю».

Китай розглядає Україну як важливого гравця на світовій арені, оскільки Україна займає вигідне географічне положення та володіє унікальними природними і розвинутими людськими ресурсами, співпраця з якою дозволяє вирішити дві найважливіші задачі для Китаю: по-перше, уникнути залежності від РФ як єдиного транспортного суходільного коридору в Європу; по-друге, вирішити проблему забезпечення населення харчовими продуктами, попит на яку щорічно зростає. Крім того також важливим фактором є те, що рівень освіченості та технічної підготовки робочої сили в Україні є достатньо високим, що дозволяє здійснювати високотехнічні та високотехнологічні інвестиції, а також розміщувати наукоємні виробництва будь-якої галузі та спрямованості. З проблемою нерозвинутої робочої сили в країнах, що розвиваються, Китай стикнувся коли почав інвестувати в країни Африки, Латинської Америки та Азії. Це є стримуючим фактором для розміщення сучасних виробництв в цих країнах. Тому китайські інвестори витрачають значні кошти на освіту та підготовку кадрів для роботи на об'єктах в які вони інвестують. Проблема виявилася достатньо гострою, проте поступово вона вирішується.

Уряд країни має продемонструвати готовність активно розвивати співробітництво з Китаєм, а також відповідальне ставлення до вже досягнутих між сторонами домовленостей.

Під час виступу в коледжі м. Брюге, в 2014 р., китайський лідер заявив: «...ми хочемо створити в Євразії міст дружби та співробітництва. Нам потрібно докласти спільних зусиль для будівництва чотирьох мостів – миру, росту, реформ та цивілізаційного прогресу, щоб створити всебічні відносини стратегічного партнерства між Китаєм та Європою ще більш значимими та впливовими». Україна має всі шанси стати діловим центром Євразії та основним мостом миру, росту, реформ та цивілізаційного прогресу, що з'єднує Азію з Європою.

Список використаних джерел

1. КОММЮНИКЕ 6-ГО ПЛЕНУМА ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ КИТАЯ 19-ГО СОЗЫВА. Пекин, 12.11.2021. URL: http://by.china-embassy.gov.cn/rus/xwdt/202111/t20211113_10447698.htm
2. Пленум КПК затвердив «історичну роль» Сі Цзіньпіна. Львів, 11.11.2021. URL: <https://zbruc.eu/node/108660>
3. Opinion: Xi Jinping, China's eternal president. *Deutsche Welle*, 11.11.2021. URL: <https://www.dw.com/en/opinion-xi-jinping-chinas-eternal-president/a-59797130>
4. Oliynyk O.M. «One belt, One Road» initiative— project of world significance: prospects for Ukraine. THE FINANCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF SUCCESSFUL COOPERATION BETWEEN CHINA AND UKRAINE IN THE CONTEXT OF «ONE BELT, ONE ROAD INITIATIVE». Kyiv, 2019. Pp. 49-57. URL: <https://search.yahoo.com/search?fr=mcafee&type=E210US91213G0&p=THE+FINANCIAL+AND+ECONOMIC+POTENTIAL+OF+SUCCESSFUL+COOPERATION+BETWEEN+CHINA+AND+UKRAINE+IN+THE+CONTEXT+OF+%22ONE+BELT%2C+ONE+ROAD+INITIATIVE%22>
5. China passes history resolution to enshrine open-ended rule of Xi Jinping. *Washington Post*, 11.11.2021. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/china-plenum-xi-history/2021/11/11/4d7909ea-3e05-11ec-bd6f-da376f47304e_story.html
6. China ruling party leaders pass historic Xi resolution. *Japan Times*, 11.11.2021. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/china-plenum-xi-history/2021/11/11/4d7909ea-3e05-11ec-bd6f-da376f47304e_story.html
7. China's History Is Revised, to the Glory of Xi Jinping. *The New York Times*, 11.16.2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/11/16/world/asia/china-history-xi-jinping.html>
8. Чжао Цзяньин. Китаизация марксистской философии. Великий исторический процесс реформ и открытости в Китае. *Свободная мысль*. 2022, N1. URL: <http://svom.info/authors/chzhao-czyanin/>
9. Си Цзиньпин. Продолжать продвигать китаизацию, осовременивание и популяризацию марксизма. О государственном управлении. С. 86–90. Пекин: Издательство зарубежной литературы, 2017. С. 642.
10. Си Цзиньпин. Изучение, пропаганда и претворение в жизнь духа XVIII съезда КПК в тесной увязке с отставанием и развитием социализма с китайской спецификой. О государственном управлении. С. 7–39. Пекин: Издательство зарубежной литературы, 2014. С. 642.
11. National Bureau of Statistics of China. URL: <http://www.stats.gov.cn/enGliSH/understanding/>
12. Xi Jinping's Davos Speech Defends Globalization But Does China Really Mean It? *Forbes*. 2017, January 18. URL: <https://www.forbes.com/sites/douglasbulloch/2017/01/18/xi-jinpings-davos-speech-defends-globalisation-but-does-china-really-mean-it/?sh=570763423124>
13. China's solution to solving four deficits in global governance. *CGTN*. 2019, March 19. URL: <https://news.cgtn.com/news/3d3d514e31596a4e33457a6333566d54/index.html>
14. The One Belt One Road and AIIB Initiative in China. *UKDiss.com*. 2022, January 10. URL: <https://ukdiss.com/examples/one-belt-one-road-china.php>
15. China's Great Diplomacy. *China-US Focus*. 2018, January 18. URL: <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/chinas-great-diplomacy>
16. China's Foreign Policy: The Historical Legacy and the Current Challenge. Asia for Educators. Columbia University, 2022. URL: http://afe.easia.columbia.edu/special/china_1950_foreign_policy.htm

17. America's role as global leader all but died under Trump. The world was outgrowing it anyway. CNN. 2020, November 1. URL: <https://edition.cnn.com/2020/11/01/world/trump-us-global-leadership-election-analysis-intl/index.html>
18. Biden campaigned against the trade war with China, but ending it is complicated. NPR. 2021, October 21. URL: <https://www.npr.org/2021/10/02/1042279005/biden-campaigned-against-the-trade-war-with-china-but-ending-it-is-complicated>
19. Continuing to Hold the Kremlin to Account. U.S. Department of State. 2022, March 11. URL: <https://www.state.gov/continuing-to-hold-the-kremlin-to-account/>

Киридон Алла Миколаївна

*д.і.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»*

Троян Сергій Станіславович

*д.і.н., професор, професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету*

ЗАХІД І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: АСПЕКТ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Практично дев'ятий рік триває безпідставна російська агресія проти України, яка з 24 лютого 2022 року перетворилася в широкомасштабну війну. При цьому російсько-український збройний конфлікт уже є одним із найкривавіших за останні 200 років, а за темпами втрат випереджає типову війну сучасності. За підрахунками експертів наукового проекту *Correlates of War*, 25 % найінтенсивніших воєн тривали 13 місяців і довше, і російсько-українська війна не стане винятком. З огляду на те, що з 2014 р. Росія вела проти України гібридний конфлікт низької інтенсивності, війна може затягтися ще на три роки після початку її тотальної високоінтенсивної фази з лютого 2022 р. Лише 10 % воєн тривали так довго [2]. Все це актуалізує дослідження проблеми як у контексті всебічного вивчення перебігу, уроків і значення російсько-української війни загалом, так і її окремих аспектів. У цьому плані дуже вагомим із цих аспектів є, зокрема, західна військова допомога Україні в умовах війни високої інтенсивності.

Саме в останні півроку Україна нарешті почала отримувати від західних партнерів, у тому числі від безпосередніх держав-гарантів нашої незалежності та територіальної цілісності в обмін на «одностороннє ядерне роззброєння», різного роду озброєння для відбиття російської агресії і деокупації своєї території. Питання військової допомоги в умовах повномасштабної війни набуває для України надважливого значення для протидії російським загарбникам і звільнення тимчасово неконтрольованих територій.

У контексті історіографічного аналізу проблеми треба відзначити, що дослідники збройних конфліктів, зокрема й сучасної російсько-української війни, завжди у тій чи іншій мірі, в тому числі й під кутом спеціалізованих досліджень, звертають увагу на цей аспект [9;13;14;20;28;31]. Водночас, поточний і незавершений характер російсько-української війни як нашого предмету вивчення, необхідність врахування дуже важливого значення західної військової допомоги для України, а також аналіз її воєнно-технічного і воєнно-політичного впливу на хід війни надзвичайно актуалізують представлену наукову розвідку.

Мета дослідження полягає у загальному представленні багатоаспектної проблематики західної військової допомоги Україні та її впливу на зміну воєнної і політичної ситуації в контексті протидії російській агресії.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, поліфакторності, всебічності, комплексності, системності. Базовими методами наукового пошуку в межах системного і компаративного підходів виступають порівняльно-історичний, структурно-функціональний та історико-статистичний методи.

Стартові умови як гібридної (з 26 лютого 2014 р.), так і тотальної або конвенційної (з 24 лютого 2022 р.) війни були дуже важкі та не вигідні для України. Це зумовлювалося низкою обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, найголовніші з яких такі.

По-перше, Україна виявилася не готовою до війни як такої, виходячи з того, що після завершення процесу ядерного роззброєння (1992–1996 рр.) і підписання міждержавних договорів із всіма своїми сусідами (в тому числі з Російською Федерацією були підписані договори про дружбу і співробітництво та про визнання кордонів, у 1997 і 2003 рр. відповідно) не вбачала жодної загрози війни.

По-друге, до 2014 р. в Україні відбувалося скорочення армії, зниження її загальної логістичної і вогневої боєздатності, а також зменшення замовлень і розробок по лінії воєнно-промислового комплексу. Часткові успіхи в продукуванні окремих передових військових розробок – ПТРК «Стугна-П», РСЗВ «Верба», Р-360 «Нептун» тощо – принципово не змінювали ситуацію.

По-третє, державне і політичне керівництво України на тлі захмарних показників торговельно-економічного співробітництва з Росією – піку в понад 55 млрд дол. було досягнуто в 2012 р. – не розглядало її аж до 2014 р., незважаючи на військовий конфлікт довкола острова Тузла (2003 р.), газові та торговельні війни (2006–2009 рр.), в якості прямої чи опосередкованої загрози територіальній цілісності та

суверенітету України.

По-четверте, Україна програвала в інформаційній війні, в ході якої упродовж практично останніх майже десяти років (2013–2022) російська пропаганда активно і наполегливо створювала і наповнювала негативними конотаціями (нацисти, фашисти, бандерівці, натівці тощо) образ ворога. Російське суспільство внаслідок цього було підготовлене до агресії проти України, що на сьогодні виражається у підтримці як війни («спеціальної операції» – за офіційною російською термінологією), так і відповідного курсу президента В. Путіна.

По-п'яте, навіть серпнева 2008 р. російсько-грузинська війна і гібридна агресія 2014 р. Росії проти України не змінили кардинально ситуацію на безумовну пріоритетність зміцнення оборонної складової в контексті практичної концептуалізації національної безпеки України.

По-шосте, в умовах безпосередньої загрози з боку Росії територіальній цілісності України з лютого 2014 р. наша держава упродовж понад восьми років не отримувала серйозної політичної та військової допомоги від країн-гарантів Будапештського меморандуму і західних країн-стратегічних партнерів.

Ситуація з воєнно-політичною підтримкою, в тому числі з постачанням зброї, важкого озброєння, далекобійної артилерії, систем протиповітряної оборони тощо почала кардинально змінюватися лише з кінця лютого – весни 2022 р. Це, звичайно, не могло не позначитися на змінах на користь України в перебігу подій і характеру війни, яка поступово з суто оборонної в початковий період перейшла в фазу частково контрнаступальну через 4–6 місяців після розгортання широкомасштабного збройного конфлікту. Перелік отриманих видів зброї і систем, їх кількісні та якісні показники, боєкомплектів до них і військового спорядження – попри те, що багато чого ми отримали із запізненням або в незначних масштабах – дуже переконливий.

Найпотужнішим у всіх відношеннях союзником України в протидії тотальній російській агресії є США. Так, посол України в США Оксана Маркарова відзначила, що з початком широкомасштабної фази російської агресії були внесені перші зміни до американського бюджету. Зокрема, з'явився загальний пакет на 13,6 млрд доларів, усередині якого була військова частина, а потім великий другий пакет на 40 млрд доларів, з яких теж понад 20 млрд доларів становить безпекова складова. Там є три програми. Додатковим потужним інструментом виступає Програма ленд-лізу, яка в повному обсязі повинна запрацювати з початком нового бюджетного року 1 жовтня 2022 р.[22]. Проте вже станом на 9 вересня 2022 р. загальний внесок США в плані постачання Україні різного роду зброї склав приблизно 12,5 млрд доларів [32].

Важливу роль відіграє Велика Британія. Офіційно відомо, що Лондон поставив Україні десятки різноманітних бронеавтомобілів, тисячі протитанкових гранатометів. З-поміж іншого – ПЗРК Starstreak, ракети Harpoon та Brimstone. Заплановано постачання гаубиць М 109 калібром 155 мм та 105 мм гаубиць, а також 3 одиниці M270 – важчої версії HIMARS. Крім того, у Великій Британії проходять підготовку українські військові. «Зараз, от у сьогоднішній момент, у нас навчається більш ніж 1,5 тисячі українських солдат та офіцерів і вони постійно прибувають, кожен тиждень їх кількість збільшується і відбувається певна ротація. Хвили, які завершують навчання, поїдуть назад, вже навчені, але ще дуже важливо також і озброєні повністю, вони забезпечені формою, припасами, всім необхідним кожний солдат, в шоломах, бронежилетах, на техніці, на тому, чому вони навчались тут під час проходження навчань»[22], – каже Вадим Пристайко, посол України у Великій Британії. Він також підкреслив, що для Великої Британії це не перший досвід навчання солдатів та офіцерів ЗСУ – майже за 8 років у рамках операції Orbital підготували 25 тисяч військових. Також Лондон почав серйозне постачання зброї до Києва ще до 24 лютого 2022 р., зокрема ракети NLAW.

Найголовнішим нашим союзником виступає держава-сусідка – Республіка Польща. Офіційна Варшава вбачає у військовій допомозі Україні також і гарантію власної безпеки і безпеки Європи. Варшава довіряє ЗСУ, військова підтримка триватиме й надалі. На цьому в інтерв'ю Укрінформу наголосив новий посол України в Польщі Василь Зварич. Як зазначив український дипломат, не є таємницею, що Польща допомагає Україні у військовому плані, й що зброя, яку Україна отримує від Польщі, є ефективною і дуже цінною для наших воїнів на лінії фронту. Так, польські гаубиці «Krab», переносні зенітні установки «Piogun», польські танки та інша зброя польського виробництва успішно зупиняє ворога на всіх фронтах. Польща вже передала Україні військової техніки на суму приблизно 2 млрд доларів США. Йдеться, зокрема, про 240 модернізованих танків Т-72, ПЗРК Piogun, САУ Krab, а також гранатомети, артилерійські снаряди тощо [10].

Станом на 1 липня 2022 р, кількість озброєнь і військової техніки, запланованої та/або вже поставленої Україні від США/ЄС становила: гаубиці-126/70+, САУ-0/225+, системи РСЗВ – 8/40+, системи HIMARS/MLRS-8/10, ЗРК-2/13, кораблі/катери-18/0, гелікоптери-20/5+, літаки-0/30+, танки-0/270+, БМП-0/130+, тактичні авто- 0/190+, БТР-200/360+ [23]. Зокрема США передали (або планують) Україні понад 1400 ПЗРК Stinger, 6500 ПТРК Javelin, понад 20000 інших протитанкових систем, понад 700 тактичних БПЛА Switchblade,

126 буксированих 155-мм гаубиць М 777 (разом з понад 410 тис. снарядів), 1000 високоточних 155-мм снарядів, 126 тактичних тягачів, 19 тактичних ремонтно-евакуаційних машин, 12 мобільних РСЗВ HIMARS, 26 контрбатареєних РЛС, 2 ЗПК NASAMS, 20 гелікоптерів Мі-17, кількасот одиниць високо мобільної колісної техніки, 200 БТР М113, понад 10 тис. гранатометів та стрілецької зброї, понад 59 млн патронів, 75 тис. бронежилетів та шоломів, 121 тактичних БПЛА Phoenix Ghost, ракетні системи з лазерним наведенням, БПЛА Puma, безпілотні надводні платформи.

2 серпня США оголосили вже 17-й пакет допомоги Україні, цього разу на суму 550 млн доларів. Йдеться про боєприпаси: 155-мм снаряди для гаубиць і, головне, високоточні ракети GMLRS для HIMARS/MLRS (до 634 «пакетів» по 6 ракет). Голова Об'єднаного комітету начальників штабів США генерал Марк Міллі запевнив, що «США допомагатимуть Україні зброєю стільки, скільки буде потрібно». Водночас, за повідомленнями CNN, Пентагон терміново розглядає 1300 пропозицій від 800 американських компаній щодо інноваційної зброї (засоби ППО, протитанкові системи, БПЛА, контрбатареєні РЛС та захищений зв'язок), яку вони могли б розробити та виготовити у стислі терміни для використання ЗСУ на фронті [23].

Безумовно, без всього цього західного мілітарного комплексу важко було розраховувати на ефективну відсіч спрямованій на знищення існуючої української державності широкомасштабній агресії Росії. Вже не кажучи про повернення тимчасово окупованих ворогом територій. У списку держав, які надають Україні найбільшу допомогу, окрім США, знаходяться Велика Британія, Польща, ФРН, Франція, країни Балтії [17]. Загалом це понад 50 держав, що входять до створеної на конференції в Німеччині наприкінці квітня 2022 р. Ukraine Defense Contact Group – відома у нас як група або формат Рамштайн, де лідерами є США і Велика Британія [11].

Проте навіть сьогодні, попри введення різного роду серйозних санкцій проти російської держави-агресора, на Заході частина політикуму до кінця не відмовилася від ідеї «зберегти обличчя Путіну». Про це, зокрема свідчить найновіший звіт створеного ще в 1831 р. за ініціативою герцога А. У. Веллінгтона британського аналітичного центру з питань оборони – Королівського Об'єднаного інституту оборонних досліджень (Royal United Services Institute) [24]. Експерти Royal United Services Institute в своєму серпневому звіті зазначають, що в російській зброї, яку було вилучено в Україні, виявили понад 450 компонентів іноземного виробництва. З цих 450 компонентів 318 були виготовлені американськими компаніями. Решта комплектую-

чих – в Японії (34), Тайвані (30), Швейцарії (18), Нідерландах (14), Німеччині (10), КНР (6), Південній Кореї (6), Великій Британії (5), Австрії (2) та інших державах [24].

Від початку широкомасштабних бойових дій українським військовим вдалося захопити неушкоджену або частково пошкоджену російську зброю. Після розбору 27 одиниць дослідники встановили, що більша її частина включає західні компоненти. Йдеться насамперед про крилаті ракети, радіоелектроніку, оптику і системи ППО.

Так, російська крилата ракета 9 М727, яка запускається з ракетного комплексу «Іскандер-К», містить 31 іноземний компонент. Ці деталі були виготовлені компаніями, з-поміж яких американські Texas Instruments Inc і Advanced Micro Devices Inc, а також Cypress Semiconductor, яка зараз належить німецькій компанії Infineon AG. Інша російська крилата ракета Х-101, яка була використана для ударів по українських містах, також має 31 іноземний компонент. Деталі були виготовлені західними компаніями, зокрема американськими корпораціями Intel і Xilinx, що належить холдингу AMD [1].

Європейські компанії також не стояли осторонь оборонної співпраці з Росією. Нещодавно Європейська рада з експорту конвенційної зброї (COARM) підрахувала, що протягом 2015–2020 рр. десять країн ЄС експортували до Росії озброєння на 346 млн євро. І це попри ембарго, що набуло чинності у липні 2014 р. Лідерами «сірих» продаж озброєнь до Росії є Франція та Німеччина, на долю яких припадає 80% усіх поставок.

На перший погляд, ці 346 млн євро за шість років – абсолютний мізер порівняно з оборонним бюджетом РФ, який у 2021 р. становив 61 млрд доларів. Утім, саме завдяки високотехнологічному імпорту з європейських країн росіяни змогли вдосконалити радянську техніку і розвинути власне виробництво. Зокрема, важливою для російського ВПК була співпраця з французьким виробником електроніки Thales. Технікою від цієї компанії до 2020 р. було модифіковано понад тисячу російських танків. Французькі тепловізори виявили на російських бойових машинах десанту БМД-4, які розстрілювали автівки з цивільними в Бучі.

Ще один приклад – російські безпілотники. Часто згадувані в новинах російські моделі «Орлан-10» та «Форпост» не раз збивали в зоні ООС. Виявилося, що безпілотну авіацію для Росії будує весь світ. Так, безпілотник «Орлан-10» обладнаний GPS-модулем швейцарської компанії U-blox, двигуном японської SAITO, стартер-генератором американської Texas Instruments Incorporated та польотним контролером франко-італійської STMicroelectronics. Безпілотник «Форпост» взагалі є

копією ізраїльського IAI Searcher. Збирають «Форпости» на Уральському заводі цивільної авіації за ізраїльською технологією з американських і німецьких запчастин [1].

Таких прикладів використання Росією сучасних західних технологій у війні проти України чимало. Вони в черговий раз змушують нас апелювати до питання про подвійні західні стандарти. Зокрема, навіть після введення нових жорстких санкцій проти російського ВПК з кінця лютого 2022 р. залишається актуальною проблема з товарами подвійного призначення, а також з укладеними раніше контрактами.

Так, показовою є ситуація з російським концерном «Алмаз-Антей». Він виробляє зенітно-ракетне та радіолокаційне обладнання для російської армії, зокрема, для ЗРК «Бук», С-300, С-400 й перебуває під санкціями з 2014 р.[15]. Європейцям з ним було заборонено торгувати прямо та опосередковано, навіть через дилерів. Проте підприємства зі складу цього концерну успішно проводили тендери на закупівлю продукції іноземних виробників. Наприклад, концерну знадобилася змащувально-охолоджувальна рідина для металообробки від провідного німецького виробника TECHLUBE GMBH. Німецький виробник, ймовірно, спочатку поставив товар через своє представництво для «мирних» російських компаній, який вже від них потрапив до військових.

Уже 7 червня цього року Інститут Лансінга – Інститут досліджень глобальних загроз та демократії Роберта Лансінга (некомерційна організація з питань державної політики зі штаб-квартирою в американському штаті Делавер і регіональним офісом у Парижі) – повідомив, що західні компанії все частіше порушують санкції та постачають у Росію товари військового чи подвійного призначення [7]. Особливої гостроти ці питання набувають на фоні того, що Україна нагально потребує значної кількості артилерії, у тому числі далекобійної, ударної авіації, сучасних систем ППО.

Проте військова допомога Україні з боку Європи зменшується з квітня. А в липні, за даними Кільського інституту світової економіки, п'ятірка найбільших європейських країн – Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія, Італія – не пропонувала нового озброєння Україні вперше після 24 лютого 2022 р. (хоча загальні зобов'язання 40 держав-партнерів України становлять 84,2 млрд євро) [33]. Та й 11 серпня на Конференції у Копенгагені союзників України на рівні міністрів оборони 26-ти держав узгодили додаткову підтримку Києву в розмірі лише 1,5 млрд євро. Це дуже мало в порівнянні як з реальними потребами протидії російській агресії, так і з домовленостями на

попередніх самітах [3].

Таке зменшення військової допомоги як мінімум серйозно непокоїть нас в ситуації необхідності підготовки і проведення кардинальних дій по деокупації української території. Посилює наші позиції рішення США від 08 серпня про надання Україні військової допомоги ще на 1 млрд дол. До неї увійшли додаткові боєприпаси для ракетних систем залпового вогню HIMARS, 75 тисяч снарядів калібром 155 мм, тисяча Javelin і медичне обладнання. Також приємним сюрпризом стала допомога від США на суму 2,98 млрд доларів у формі безповоротного гранту до Дня незалежності України [19]. «Це дозволить Україні отримати системи протиповітряної оборони, артилерійські системи та боєприпаси, безпілотні авіаційні комплекси та радары, щоб забезпечити продовження оборони в довгостроковій перспективі» [30], – йдеться в зверненні Байдена до Дня Незалежності України 24 серпня 1991 р.

Згодом Пентагон уточнив, що разом з грантом США надають Україні ще й окремий пакет озброєнь на 3 млрд доларів. До цього пакета увійде, зокрема, така зброя: 6 додаткових зенітно-ракетних систем NASAMS з додатковими боєприпасами; до 245 000 снарядів для 155-мм артилерії; до 65 000 снарядів до 120-мм мінометів; до 24 протиартилерійських радарів; безпілотники Ruma (UAS) і допоміжне обладнання для безпілотників Scan Eagle; безпілотники VAMPIRE; ракетні системи з лазерним наведенням; фінансування навчання, обслуговування та підтримки. «Це оголошення є початком процесу укладання контрактів щодо надання Україні додаткових пріоритетних можливостей у середньостроковій та довгостроковій перспективі, щоб забезпечити можливість продовження захисту України як незалежної, суверенної та процвітаючої держави. Це найбільший транш безпекової допомоги Україні» [30], – заявили у Пентагоні.

Гроші надаються Україні в рамках спеціальної Ініціативи сприяння безпеці України або USAI. Це програма міністерства оборони США, спрямована на підвищення спроможності України протидіяти російській військовій агресії. Ініціатива передбачає поставки зброї, консультації та навчання для українських військових. Відзначимо, що гроші виділяються з пакету на 40 млрд доларів, який раніше схвалив конгрес США до кінця цього бюджетного року. Проте важлива відмінність USAI від ленд-лізу полягає в тому, що озброєння передають Україні безплатно. Ну і з нетерпінням чекаємо, коли активно запрацює підписаний президентом США Дж. Байденом закон про ленд-ліз для України, який має запрацювати з нового бюджетного року 1 жовтня 2022 р. [18]. Проте практично понад півроку

широкомасштабної війни дозволяють констатувати, що навіть США, вже не кажучи про таких європейських партнерів України як ФРН, Франція, Італія, допомагають нам насамперед не програти, але ще не роблять достатньо для перемоги України.

Водночас, треба розуміти і всю логістичну і технічну складність різкого зростання західних поставок. Дуже часто тут проявляється західний бюрократизм і повільна процедурність, інерційність попередніх років гібридної російської агресії. Проте, хоча й не так швидко як хотілося б нам, але й тут відбуваються дуже позитивні зміни: українці вже отримали озброєння, про яке раніше не могли й мріяти. За офіційною статистикою, упродовж перших п'яти місяців 2022 р. Україна отримала американської зброї на загальну суму приблизно 13 млрд доларів. Це – дуже серйозна сума, оскільки попередня адміністрація США передала нам зброї лише на 2,8 млрд доларів [16]. Новий імпульс Україні має надати, як уже було відзначено, й американський ленд-ліз.

Не треба також забувати, що майже вся сучасна військова техніка Росії залежить від складної електроніки, що імпортується зі США, Великої Британії, Німеччини, Нідерландів, Японії, Кореї, Ізраїлю й інших країн з високотехнологічною промисловістю. Санкції все жорсткіше беруть в лещата російську економіку, обмежуючи відповідні можливості російського ВПК. Він дуже залежний від значного імпорту до Росії продуктів з високою доданою вартістю, які вона не виробляє. Так, 45 % усіх передових технологій, які використовує Росія, складає імпорт з Європи, на 21 % вона залежить від технологій з США, і лише на 11 % – від Китаю [1].

Надалі санкційний тиск на Росію та її ВПК посилюватиметься, про що свідчить зміна ситуації після початку російського широкомасштабного вторгнення в Україну. Ця зміна полягає, насамперед, у тому, що західні держави, завдяки й зусиллям української дипломатії, рішуче посилили санкційний тиск. Зокрема, була введена заборона будь-яких відносин з переважною більшістю компаній російського ВПК. Так, уже в третій санкційний пакет ЄС від 25 лютого були включені понад 70 підприємств і установ, що мають стосунок до російської оборонної галузі. З-поміж них варто виокремити «Ростех», «Уралвагонзавод», концерн «Калашников», «Алмаз-Антей», авіабудівні та суднобудівні корпорації (включаючи «МіГ», «Вертольоти Росії», «Сухий», «Туполєв»), компанії космічного сектору (включно з ракетно-космічним центром «Прогрес») тощо [25].

Безумовно, є ще один аспект військово-технічного, військово-технологічного і військово-логістичного плану, яким пояснюється складність війни для України. Збройні сили України – 22-е місце в

глобальному воєнному рейтингу Global Fire Power (2021 р.) – протистоять одній з найпотужніших армій світу – 2-е місце в світовому рейтингу Global Fire Power в 2021 р. [26]. Росія накопичила на складах та арсеналах у 10–15 разів більше озброєнь і до того ж використовує у боях «тактику випаленої землі» [12]. Для порівняння, в Україні є загалом 500 тис. діючого, резервного і парамілітарного (напіввійськового) особового складу, тоді як у тієї ж Росії – 1 млн 350 тисяч. Зокрема 850 тис. – діючого особового складу, 250 тис. резервістів і 250 тис. напіввійськового персоналу. У Повітряних силах України є 318 літаків, а у Росії у 14 разів більше – 4173. У складі Військово-морських сил України – 38 кораблів, а російський флот у 16 разів більше – 605. Україна має 2596 танків, а Росія у п'ятеро більше – 12 420. Щодо артилерії, то в Україні 3107 одиниць, у Росії у 4,5 рази більше – 14 145 [4]. Тут очевидно, що за всіма стандартними показниками військових озброєнь і техніки російські сили відчутно переважають українські за кількістю одиниць зброї та особового складу.

Проте дуже багато залежить від патріотичного налаштування, вміння вести бойові дії, а також військової й іншої допомоги партнерів. Тим паче, що перемогти у широкомасштабній війні ядерну наддержаву, якою є Росія, можна лише у випадку союзу, до якого входить інша така наддержава, тобто США. Україна упродовж останніх півроку протидії тотальній російській агресії довела на практиці як своє бажання захистити і відстояти принципи свободи, демократії, європейськості, так і вміння ефективно використовувати для цього масштабну і широкопланову західну військову допомогу. За понад півроку широкомасштабної війни проти України втрати 140-мільйонної Росії тільки вбитими перевищили 45 тисяч військовослужбовців – більше як три Афганістани. Але тоді за понад дев'ять років (26 грудня 1989 – 15 лютого 1989 рр.) більше 13 833 вбитих, то були втрати всього практично 280-мільйонного Радянського Союзу (українців загинуло 2572 – 17,09 % радянських втрат, а ще фактично 5 тисяч повернулися інвалідами) [8]. Згідно з даними Генерального штабу ЗСУ, за період з 24 лютого по 13 вересня 2022 р. загальні бойові втрати російських військ на території України орієнтовно склали: особового складу – 53 300 осіб; танків – 2175; броньованих машин – 4662; артилерійських систем – 1279; РСЗВ – 311; засобів ППО – 165; літаків – 244; гелікоптерів – 213; БПЛА оперативно-тактичного рівня – 904; крилатих ракет – 203; кораблів і катерів – 15; автомобільної техніки та автоцистерн – 3469; спеціальної техніки – 117 [21]. За даними проекту «Killed in Ukraine», який встановлює особисті дані вбитих російських командирів, зараз йдеться щонайменше про понад 1 тисячу загиблих

офіцерів і генералів – це 10 генералів, 103 полковники та підполковники, 135 майорів, понад 700 у званнях від капітана до лейтенанта [6].

Безумовно, успішні дії Збройних Сил України зумовлені як розумінням захисту своєї батьківщини і базових принципів сучасного цивілізаційного розвитку, а також консолідованою підтримкою з боку держави і всього українського суспільства, так і західною військовою допомогою, переходом української армії на стандарти НАТО, гуманітарною допомогою союзників, активністю дипломатичного й інформаційного фронту в справі протидії російській агресії. Своєю чергою, на думку не лише української сторони, але й багатьох зарубіжних аналітиків, так як західна військова допомога доводить свою безумовну ефективність, то настав час постачати досконалішу і сучаснішу зброю: американські та німецькі танки, далекобійні артилерійські системи, літаки тощо. «Українська контратака (на Харківщині – авт.) демонструє людям, що те, що ми робимо – гроші та постачання зброї – це не даремно» [27], – заявив директор європейського відділу Королівського інституту міжнародних відносин (Інститут Егмонта) Свен Біскоп. «Ніщо так не приносить успіху, як успіх. Важливо мати можливість продемонструвати, що те, що ми робимо протягом останніх місяців, призводить до позитивних результатів» [27], – додає в унісон відомий французький аналітик з питань оборони, автор книги «Гіпертероризм: нова війна» [29] Франсуа Хейсбург. Ліана Фікс, німецький експерт з Росії та України, також відзначила, що останній успіх України розв'язав нову внутрішню динаміку на Заході [27]. Фактично, можна резюмувати, що Україна станом на осінь 2022 р., з одного боку, руйнує міф про російську армію, а, з іншого, послаблює імперський проект Путіна, незалежно від подальшого розвитку подій. Безумовно, все це має важливе значення для європейської безпеки, свободи та демократичного розвитку в довгостроковій перспективі.

У цьому плані, ще один вагомий здобуток понад піврічного протистояння російській тотальній агресії і дуже важливий чинник майбутнього успіху України – повернення Криму в сферу реальної деокупації воєнним шляхом. Введення константи «Крим – це Україна!» не лише в дипломатичний переговорний контекст через ініційований Україною рік тому – 23 серпня 2021 р. – міжнародний координаційний механізм Кримської платформи, але й у збройну боротьбу за визволення всіх тимчасово окупованих російським агресором територій України має важливе значення для нашої перемоги в російсько-українській війні. Надзвичайно вагомо, що тут ми маємо підтримку наших союзників. Зокрема, колишній спецпредставник Держдепартаменту США з України (2017–2019 рр.) Курт Волкер в інтерв'ю «Європейській правді»

зазначив: «Росія має змиритися з тим, що їй доведеться жити у власних кордонах. Доки Росія наполягає на своєму праві нападати на сусідів, ніхто не може бути задоволеним перемогою над нею. Бо це постійна загроза для світу. Момент, коли можна буде сказати: «Україна перемогла», повинні визначити самі українці. Але і я, і мої українські друзі вважають, що для цього Україна має повернути всю свою територію... Так, включно з Кримом» [5].

Загалом, сучасну російсько-українську війну слід вважати першим у XXI ст. потужним зіткненням на суші двох оснащених передовим озброєнням і технікою армій. Наслідки такого конфлікту високої інтенсивності кардинальним чином вплинуть на змістовну оцінку сутності сучасних міждержавних збройних протистоянь. При всій складності актуальної міжнародної ситуації під впливом російської широкомасштабної та віроломної агресії проти України є всі підстави вірити, що західні союзники все ж не будуть перейматися проблемою «збереження обличчя Путіну», а насамперед надаватимуть потужні військово-технічні та військово-технологічні ресурси для української сторони з метою забезпечення повної та безумовної перемоги над Росією.

Свідченням серйозності намірів України та її союзників є результати 5-ї зустрічі Ukraine Defense Contact Group – формат Рамштайн – на початку вересня 2022 р.. Зокрема, за 50 днів між Рамштаном-4, який відбувся у липні, і Рамштайном-5 наші американські партнери оголосили 5 пакетів безпекової допомоги на загальну суму майже 5,5 млрд доларів. Під час зустрічі було оголошено черговий пакет на 675 млн доларів, у якому містяться дуже важливі боєприпаси для HIMARS та інші речі, які необхідні під час активних бойових дій [11]. У контексті довготривалої підтримки на якісно вищій рівень виведено завдання підготовки українських бійців як з точки зору оволодіння західною зброєю, так і виконання різноманітних завдань операційно-тактичного і стратегічного характеру.

Окрім того, успішно діє започаткована Великою Британією програма підготовки, яку підтримали Канада, Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Нова Зеландія. Тисячі наших воїнів вже закінчили цей курс, а понад 1,5 тис. ще навчаються. Тільки за цієї програмою загалом буде підготовлено 30 тис. бійців – кістяк мінімум 6-ти бригад, які повернуться до України повністю готові до бою – зі знаннями, вдягнуті й озброєні за сучасними стандартами НАТО, з засобами індивідуального бронезахисту тощо. Також, завдяки лідерству віце-прем'єр-міністра – міністра оборони Польщі Маріуша Блащака створено можливість підготовки наших солдат на полігонах у Польщі.

Ідею розгортання аналогічних програм тренувань в інших країнах-сусідах підтримав міністр оборони Словаччини Ярослав Над.

Надання Україні з боку західних країн-партнерів значної комплексної військової допомоги в поєднанні з підготовкою українських військовослужбовців має важливе і далекосяжне значення. Завдяки мужності та героїзму Сил Оборони України і комплексній допомозі наших партнерів з серпня-вересня 2022 р. відбуваються серйозні зміни на фронті, означені, насамперед, потужними ударами українських воїнів по ворожим логістичним ланцюгам постачання, складам, бойовій техніці та скупченням живої сили. Як результат, стрімкий і успішний перехід в наступ ЗСУ насамперед на Херсонщині й особливо на Харківщині. На перший план вийшло завдання цілковитого подолання російського агресора, відновлення повного суверенітету України над усіма тимчасово окупованими територіями, повернення поточної світової політики у простір дотримання чинних міжнародно-правових норм, безпекових принципів і гарантій, недопущення ядерного шантажу в поле сучасних міжнародних інтеракцій.

Це ті завдання-мінімум, які продиктовані всією логікою сучасного стану справ в Україні, Європі, світі через тридцять один рік кардинальної зміни світопорядку і проголошення сучасної незалежності України. Виконати їх хоча й непросто, але необхідно в ім'я перемоги та забезпечення миру, свободи, демократії. Зробити це можна тільки шляхом комплексного поєднання спільних зусиль України та її західних партнерів, зокрема і насамперед у сфері військово-політичної та військово-технічної допомоги українському суспільству й Українській державі в справедливій Національно-визвольній війні XXI століття проти російської агресії.

Список використаних джерел

1. Борель Ж. Як діють санкції та коли вони вплинуть на Путіна: стаття головного дипломата ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/5/7142583/index.amp> (дата звернення: 3.09.2022)
2. Війна в Україні може стати однією із найкривавіших у сучасній історії, не рахуючи двох світових. Розбір Washington Post. URL: <https://forbes.ua/inside/viyna-v-ukraini-mozhe-stati-odnieyu-iz-naykrivavishikh-u-suchasniy-istorii-ne-rakhuyuchi-dvokh-svitovikh-rozbir-washington-post-26062022-6803> (дата звернення: 27.08.2022).
3. Військова підтримка України з боку Європи зменшується. URL: <https://amp.dw.com/uk/vijskova>
4. Волошин Дж. На що здатні збройні сили Росії (порівняно з Україною). URL: <https://bintel.org.ua/analytics/na-shho-zdatni-zbrojni-sili-rosii-porivnyano-z-ukrainoyu/> (дата звернення: 3.09.2022).
5. Волкер К До кінця року ми побачимо зміну на фронті, а далі у росіян буде складна зима. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/08/9/7144609/index.amp> (дата звернення: 3.09.2022).

6. Друга армія у світі» – російський міф. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/armii-voorugenie/druga-armiya-u-sviti-brexlivij-rosijskij-mif/> (дата звернення: 3.09.2022).
7. Країни НАТО продають Росії військову електроніку всупереч санкціям – Інститут Лансінга. URL: <https://focus.ua/uk/amp/digital/518164-strany-nato-prodayut-rosii-voennuyu-electroniku-vopreki-sankciyam-institut-lansinga> (дата звернення: 4.09.2022).
8. Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945–2005 рр. С. 446–447. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13119/32-Laver.pdf?sequence=1> (дата звернення: 28.08.2022).
9. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ: НІСД, 2019. 560 с.; Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2015. 880 с.
10. Польща вбачає у військовій допомозі Україні також і гарантію власної безпеки. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-politics/3530388-polsa-vbacaе-u-vijskovij-dopomozi-ukraini-garantiu-svoei-bezpeki-zvaric.html> (дата звернення: 5.09.2022).
11. Резніков О. На Рамштайні-5 закріплено курс на довгострокову підтримку України. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/10/na-ramshtajni-5-zakripleno-kurs-na-dovgostrokovu-pidtrymku-ukrayiny/> (дата звернення: 13.09.2022).
12. Резніков О. У Росії у 10-15 разів більше зброї. URL: <https://www.liga.net.ua/politics/interview/u-rossii-v-15-raz-bolshe-orujiya-ves-hlam-vezut-k-nam-intervyu-reznikova-za-minutu> (дата звернення: 2.09.2022).
13. Савченко С. Чекаєте на потужну вогневу підготовку та контрнаступ? Цього не буде. Все вже почалось. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/chekajete-na-potuzhnu-vohnevu-pidhotovku-ta-kontrnastup-tsoho-ne-bude-vse-vzhe-pochalos.html> (дата звернення: 29.08.2022);
14. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.;
15. Співучасники війни. Як Росія обходить західні санкції та продовжує імпорт зброї й комплектуючих. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/souchastniki-voyny-rossiya-obhodit-zapadnye-1654581163.html/amp> (дата звернення: 3.09.2022).
16. Снегирьов Д. ЗСУ зупинили окупантів і перейшли до фази контрнаступу: ключові підсумки шести місяців російсько-української війни. URL: <https://prm.ua/zsu-zupynyly-okupantiv-i-pereyshly-do-fazy-kontrnastupu-kliuchovi-pidsumky-shesty-misiatsiv-rosiysko-ukrainskoi-viyny/> (дата звернення: 11.09.2022).
17. 7 країн, які найбільше допомагають Україні під час війни URL: <https://gre4ka.info/statti/69287-7-krain-iaki-naibilshe-dopomahaiut-ukrainy-pid-chas-viiny> (дата звернення: 3.09.2022).
18. Троян С.С., Нечаєва-Юрійчук Н.В. Ленд-ліз-2022 Війна за Україну // Буковинський вісник. 11 травня 2022. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/news/2113/> (дата звернення: 27.08.2022).
19. Україна у День Незалежності отримає від США 3 млрд доларів гранту. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/24/690769/index.amp> (дата звернення: 7.09.2022).
20. Херпен Марсель Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. Харків: Віват, 2016. 303 с.;
21. Ще мінус 350 російських солдатів за добу: ЗСУ очищають рідну землю. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/13/shhe-minus-350-rosiyskyh-soldativ-za-dobu-zsu-ochyshhayut-ridnu-zemlyu/> (дата звернення: 13.09.2022)
22. Як зброя Заходу б'є по російській армії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/uk/yak-zbroya-zahodu-be-p> (дата звернення: 3.09.2022).

23. Яке саме озброєння і в якій кількості отримує Україна від союзників. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/jake_same_ozbrojennja_i_v_jakij_kilkosti_otrimuje_ukrajina_vid_sojuznikiv-8521.html (дата звернення: 5.09.2022).
24. Як Захід допомагає Росії створювати зброю. URL: https://lb.ua/world/2022/08/17/526555_yak_zahid_dopomagaie_rosii_stvoryuvati.html (дата звернення: 31.08.2022).
25. Як санкції впливають на російську оборону. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/23/yak-sankcziyi-vplyvayut-na-rosijsku-oboronku/> (дата звернення: 3.09.2022).
26. 2022 Military Strength Ranking. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> (дата звернення: 25.08.2022).
27. Erlanger S. Ukraine's Sudden Success Could Bolster Europe's Support – and Morale. URL: <https://www.nytimes.com/2022/09/12/world/europe/ukraines-success-europe-russia.html> (дата звернення: 13.09.2022).
28. Felshtinsky Y., Stanczew M. Blowing Up Ukraine: The Return of Russian Terror and the Threat of World War III. London: Gibson Square, 2022. 304 p.;
29. Heisbourg F. Hyperterrorisme: la nouvelle guerre. Paris: Odile Jacob, 2001. 310 p.
30. NASAMS, Puma, VAMPIRE: що у новому пакеті військової допомоги від США на \$3 млрд. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62660207.amp> (дата звернення: 7.09.2022).
31. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. 1421 p.
32. Ukraine weapons: What military equipment is the world giving? URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-62002218> (дата звернення: 12.09.2022).
33. Ukraine Support Tracker: A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/?cookieLevel=not-set> (дата звернення: 13.09.2022).

Крупеня Ірина Миколаївна

*к.п.н., доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та туризму
Київського міжнародного університету*

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА УКРАЇНСЬКО-АЗІАТСЬКА СПІВПРАЦЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Впродовж багатьох років в Україні помітно бракувало уваги до Азіатсько-Тихоокеанського регіону (далі – АТР) та стратегічного бачення відносин із ним. Згадки про держави Азії присутні лише у галузевих документах: Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 р. (де Азія загалом згадується як перспективний ринок) [1] та Експортній стратегії 2017–2021 рр. (містить посилання на Китай, Індію, Японію, Індонезію, Таїланд, Бангладеш, Філіппіни) [2]. Стрімкі показники економічного зростання, збільшення середнього класу, бум технологій привертають сьогодні увагу до АТР. Попри пандемічні обмеження та значну турбулентність 2020-2021 рр.,

Україні вдалося втримати позитивний темп у реалізації зовнішньополітичних цілей в даному регіоні.

Після відкритого воєнного нападу РФ на Україну, позиція країн АТР залишилася надзвичайно важливою, поряд із іншими країнами світу, тому не випадково міністр закордонних справ Д. Кулеба особисто взяв участь в міністерській зустрічі G20, яка відбулася 8 липня 2022 р. в Індонезії на острові Балі. Міністр закликав учасників до рішучої глобальної відповіді на російську агресію, яка загрожує світові продовольчою та енергетичною кризами [3].

Варто нагадати, що АТР складається із чотирьох субрегіонів: Північно-Східна Азія, Південно-Східна Азія, Південна Азія, Південна частина Тихого океану. Цей регіон на зламі XX – XXI ст. перетворився на один із центрів міжнародної співпраці інтеграційного типу. Інституційним оформленням цього процесу став створений в 1989 р. форум Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), який нині об'єднує 21 економіку регіону. Незважаючи на світову економічну кризу 1997 року, яка почалася з кризи в країнах субрегіонів Південної і Східної Азії (найсильніше її відчули Таїланд, Південна Корея, Малайзія та Індонезія) та кризових явищ в світовій економіці в 2008-2009 рр., на країни-члени АТЕС припадає близько 60% світового ВВП та 43,7 % обсягу міжнародної торгівлі, 48% прямих іноземних інвестицій і майже 70% економічного зростання світу. Щорічно відбувається форум держав-членів на рівні глав урядів, місце зустрічі чергується поміж всіма державами. Специфічною особливістю є дрес-код – національні костюми держави господаря. У регіоні проживає третина населення світу. Провідні країни регіону: КНР – постійний член РБ ООН, найбільша за населенням держава, друга економіка світу; Японія – третя економіка світу; Індонезія – найбільша мусульманська країна; «азійські тигри» – Малайзія, Сінгапур і Республіка Корея. У цих обставинах західна цивілізаційна модель світового економічного розвитку зіткнулась зі східноазійською, яка за багатьма показниками здатна конкурувати з євроатлантичною. Виникло явище, яке в міжнародній політичній науці отримало назву феномену «азіатсько-тихоокеанської спільноти» [4].

Відносини України з державами АТР на сучасному етапі є одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України та набувають принципово нових рис прагматичної багатовимірної співпраці. Протягом останніх років значно активізувався політичний діалог на усіх рівнях, сформувалися нові принципи торговельно-економічної взаємодії, а також розширилась договірно-правова база відносин. За останній час відбулися обміни візитами найвищого та високого рівнів з Австралією,

Японією, Іраном, Сінгапуром, Індонезією, Малайзією, М'янмою, Брунеєм Даруссаламом; зустрічі на полях міжнародних майданчиків з Китаєм, Республікою Корея, Пакистаном, В'єтнамом, Новою Зеландією. Продовжується конструктивна співпраця між Україною та країнами АТР у рамках ООН та інших міжнародних організацій [5]. У 2020 р. президент України Володимир Зеленський та міністр закордонних справ Дмитро Кулеба визначили АТР пріоритетним напрямком для українських дипломатів [6], а в Експортній стратегії України на 2017–2021 рр. Китай, Індія, Індонезія, Таїланд, Філіппіни та Японію зазначено як країни, на чиїх ринках українські виробники мають значний потенціал для експорту [2].

На тлі досить значного масиву вітчизняної наукової літератури зі східноазіатської проблематики присвяченої актуальним проблемам сучасних міжнародних відносин в АТР та українсько-азіатській співпраці в умовах російської агресії проти України варто виділити праці професора Шергіна С.О., який першим в Україні почав вивчати цей регіон і продовжує плідно працювати у цьому напрямку. Професорка Городня Н.Д. тривалий час у відділі Азії і Африки Інституту всесвітньої історії НАНУ (до 2014 р. – Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАНУ) вивчає інтеграційні процеси у Східній Азії й АТР, у тому числі і регіональну політику США.

Серед представників української наукової думки варті уваги також праці С. Авер'янова, Є. Барщевського, А.Р. Галушко-Адайкіна, С. Герасимчука, А. Гончарука, В. Головченка, П. Ігнат'єва, М. Кулініча, В. Кіктенко, В. Константинова, В. Мусійчука, С. Проня, О. Радченка, І. Холода, В. Шведа, Р. Шахматенка, О. Шевчука, Ю. Філь.

Метою є – дослідити міжнародні відносини в АТР на сучасному етапі, простежити їх трансформацію, провести аналіз політичних, економічних, торговельних, інвестиційних зв'язків України з країнами даного регіону, а також дослідити реакцію регіональної організації АСЕАН, окремо кожної країни-члена АСЕАН, країн регіону АТР на відкритий воєнний напад РФ на Україну.

Азіатсько-тихоокеанський регіон сьогодні демонструє сильний потенціал розвитку як у економічному, так і в політичному вимірі, а окремі держави регіону є впливовими гравцями на світовій арені. Нерідко вони виступають законодавцями глобальної політики у сферах фінансів, технологій, багатосторонньої взаємодії у протидії гострим викликам сучасності. Окрім трансатлантичного вектору зовнішньої політики, Україна у своїй стратегії дотримується принципів прагматичності та багатовимірної дипломатії. Тому не випадково в 2020 році було проголошено «Тиждень Азії», протягом якого глава

МЗС України провів телефонні розмови зі своїми колегами з Китаю, Індонезії, Казахстану, Сінгапуру, Таджикистану, Туркменістану, а також зустрічі з послами Індії, КНР, Республіки Корея та Японії.

Дмитро Кулеба обговорив з візаві шляхи збереження динаміки двосторонньої торгівлі, нові імпульси для політичного діалогу, активізацію участі та посилення ролі України у трансрегіональних проєктах, зокрема, в рамках китайської ініціативи «Пояс і Шлях», взаємні візити та ефективні механізми міждержавної взаємодії, туризм, культурно-освітні обміни та відновлення прямого авіасполучення. На думку міністра, азійський ринок має шалений потенціал споживання українського експорту. Низка українських компаній давно та успішно реалізує серйозні грантові проєкти у співпраці з Японією, Республікою Корея і КНР. На особливу увагу заслуговує взаємодія України та Індії у фармацевтичній галузі. Країни Азії є одним з найперспективніших джерел інвестицій до України. Сукупний товарообіг з країнами Азії у 2019 році склав 23,7 млрд. дол. США, а частка КНР як найбільшого торговельного партнера нашої держави у світі становила 11,5% загального товарообігу [7].

Останніми роками з боку МЗС України робляться спроби щодо поглиблення політико-економічної співпраці з АСЕАН. Йдеться про подання в 2018 р. офіційного запиту щодо приєднання до Договору про дружбу та співробітництво у Південно-Східній Азії (головного документу АСЕАН) та набуття статусу спостерігача в Міжпарламентській Асамблеї Асоціації [8, с.25].

Важливим елементом інституційної співпраці між Україною та АСЕАН є створення Центру АСЕАН на базі Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка, домовленості про його відкриття було досягнуто 17 вересня 2020 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка під час тристоронньої зустрічі між керівництвом Університету, Міністерством закордонних справ та послами держав-членів АСЕАН. Серед основних завдань Центру є: інтенсифікація двосторонніх контактів між дослідниками і науковцями, розвиток гуманітарно-освітніх та міжлюдських контактів, участь представників наукових та ділових кіл України та АСЕАН в культурних та освітніх обмінах [9]. Варто також відмітити, що Надзвичайний та Повноважний Посол Малайзії в Україні Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша був одним з ініціаторів створення центру АСЕАН в Україні [10].

Дипломатична присутність України у регіоні на сьогодні представлена у В'єтнамі, Індії (Делі покриває шість країн Бангладеш, Мальдіви, Непал, Шрі-Ланку та Бутан), Індонезії, КНР, Республіці Корея, Сінгапурі, Таїланді, Малайзії та Японії.

Серед найбільш динамічних та успішних кейсів – відносини України з **Японією**. Порядок денний відносин з Японією містить, окрім економічного, виражений політичний компонент та значну дипломатичну (фінансово-дипломатичну) підтримку, як на двосторонній основі, так і у рамках міжнародних організацій. Японська сторона, протягом тривалого часу незмінно і послідовно підтримує Україну на міжнародній арені, не визнає окупації Криму Російською Федерацією. Офіційний Токіо неодноразово заявляв, що повністю підтримує Україну в її міжнародно-визнаних кордонах. Також уряд Японії одним із перших підтримав санкційний режим проти РФ [11]; Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні Кураї Такасі взяв участь в інавгураційному саміті Кримської платформи 23 серпня 2021 р. [12]; під час голосування 2 березня 2022 року за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 з приводу засудження російського вторгнення в Україну та вимогу повного виведення російських військ і скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік, Японія проголосувала «за» [13].

Досліджуючи двосторонні відносини протягом останніх років, варто виділити робочий візит Президента України В. Зеленського до Японії 21-24 жовтня 2019 р. з метою участі у церемонії інтронізації Імператора Нарухіто. У ході візиту відбулись зустрічі В. Зеленського з Прем'єр-міністром Японії С. Абе, Спікером Палати представників Парламенту Японії Т. Осіма, Головою Палати радників Парламенту Японії А. Санто, Головою Парламентської асоціації дружби «Японія-Україна» Е. Морі, Президентом Японського агентства міжнародного співробітництва (JICA) С. Кітаока, керівництвом Японської асоціації нової економіки (JANE) та корпорації «Марубені» [14].

5 травня 2020 р. заступник голови Офісу Президента України Ігор Жовква назвав Японію однією з пріоритетних країн в регіоні для України. 11 червня 2020 р. відбулася зустріч Секретаря Ради національної безпеки і оборони України О. Данілова з послом Японії в Україні Такаші Кураї. Під час зустрічі особливу увагу було приділено питанню поглиблення співпраці між безпековими відомствами двох держав у галузі кібербезпеки. 19 червня 2020 р. відбулася зустріч Міністра оборони України А. Тарана з послом Японії в Україні Такаші Кураї. Міністр оборони України поінформував Надзвичайного і Повноважного Посла Японії в Україні про воєнно-політичну ситуацію в Україні та навколо її кордонів, ситуацію в районі проведення операції Об'єднаних сил. Посол Японії запевнив у беззаперечній підтримці стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, підтвердив принципову позицію своєї держави щодо

засудження російської агресії на Сході України та невизнання незаконної анексії Криму. 31 серпня 2020 р. Президент України В. Зеленський нагородив Посла Японії Такаші Кураї орденом «За заслуги» III ступеня.

Японія має четверту економіку в світі та з 2014 р. є найбільшим фінансовим донором України. На жаль, як отримувач японських грошей, Україна не спромоглася виконати власні зобов'язання, зокрема гроші, надані японським урядом на реконструкцію станції аерації у Бортничах (Київська обл.), використано українським урядом не за призначенням [15, с. 8].

Не дивлячись на це, прямі іноземні інвестиції Японії в Україну станом на 01.01.2020 р. становили майже 140 млн. дол. США і протягом 2019 р. збільшились на 560 тис. дол. США. В Україні успішно працюють підприємства японських компаній «Yazaki» (Ужгородський район Закарпатської обл.) і «Fujiwara» (Яворівський район Львівської обл.) з виробництва електричного й електронного устаткування для автотранспортних засобів орієнтовані на автомобільні заводи ЄС. Водночас, корпорація «Japan Tobacco Inc.», яка працює в Україні з 1993 р., інвестувала у новітнє обладнання тютюнової фабрики у м.Кременчук орієнтовно 320 млн. дол. США, які проте зареєстровані як швейцарські інвестиції, оскільки надходили в Україну через швейцарську дочірню компанію «Japan Tobacco Swiss Inc.». Значна частина продукції Кременчуцької тютюнової фабрики відправляється на експорт в Японію [14].

Співробітництво України та Японії у атомній сфері зведено на рівень обміну досвідом у подоланні Чорнобильської катастрофи та аварії на японській АЕС Фукусіма-1, незважаючи на наявний потенціал більш тісної співпраці у цьому питанні.

Після введення Китаєм квот на експорт сировини для електронних плат, японські компанії зосередилися на пошуку такої сировини. В Україні вдосталь відповідних природних копалин, отже завданням є залучення японських інвестицій для розробки українських родовищ із відповідним створенням робочих місць.

Загальновідомими є успіхи японського інжинірингу. Проте з 2012 р., коли за рахунок кредиту японського банку міжнародного співробітництва за проектом японської компанії Japan Airport Consultants, Inc збудовано термінал D в аеропорту Бориспіль, ці можливості практично не використовуються. На думку фахівців, єдиним поясненням відсутності японських інвестицій у промислове будівництво в Україні, її машинобудування, електронну промисловість, судно будівництва є відсутність в Україні сприятливого інвестиційного клімату.

На думку посла України в Японії С. Корсунського можливості українсько-японського співробітництва залишаються дещо обмеженими і потрібно дисбаланс в торгівлі виправити в майбутньому високоякісними харчовими продуктами (Японія імпортує 70 %), а також залучити українську моду [15, с. 9-10].

Після відкритого воєнного нападу РФ на Україну, Японія черговий раз продемонструвала підтримку як на двосторонній основі, так і у рамках міжнародних організацій. В підтвердження цієї тези є той факт, що очільник уряду Японії Фуміо Кішіда здійснив візити до Індонезії, В'єтнаму і Таїланду, а міністр закордонних справ Японії Йошимаси Хаяші – до Казахстану, Узбекистану і Монголії в період з 29 квітня по 6 травня 2022 р., не дивлячись на «золотий тиждень» (у Японії називають так ці вихідні дні, коли японці традиційно подорожують, святкують і відвідують рідних). Одна з ключових причин такої активності у період свят – необхідність мобілізації підтримки позиції G-7 в Азії щодо України та публічно засудити агресію РФ. Ці візити були важливі також в контексті майбутнього саміту G-20 («великої двадцятки»), який пройде в листопаді в Індонезії на острові Балі [16]. Односторонній напад Росії на Україну призвів до того, що японський уряд не виключає будь-яких варіантів фундаментального посилення своєї обороноздатності, перегляне Стратегію національної безпеки до кінця 2022 року та два інших ключових документи щодо нарощування своєї обороноздатності. Прем'єр Японії Фуміо Кішіда наголосив, що його країна налаштована підтримати Україну, оскільки її дії разом із іншими країнами визначать майбутній стан міжнародного співтовариства [17].

7 травня 2022 р. Міністр оборони Японії Нобуо Кісі заявив, що якщо міжнародна спільнота якимось чином ігноруватиме або потуратиме діям Росії в Україні, це може дати невірний сигнал про те, що подібна політика може бути терпимою в інших частинах світу, зокрема щодо дій Китаю в Південно-Китайському морі, його політиці щодо Тайваню [18].

Ситуація у відносинах з Китаєм є неоднозначною. Прогрес у двосторонніх відносинах можна спостерігати протягом останніх двох років. Китай – найбільший торговий партнер України. За перші чотири місяці 2021 року товарообіг між країнами досяг (за даними Укрстату) 5,683 мільярдів доларів США. Проте український експорт має переважно сировинний характер за виключенням цього річного експорту ядерних реакторів, котлів, машин, які є товарами з високою доданою вартістю. Китай натомість, продає переважно технологічні товари з високою доданою вартістю, постійно розширюючи асортимент.

Причому, за деякими позиціями їхні поставки КНР є безальтернативними. Так, наприклад, більше 90% українського імпорту напівпровідників забезпечується поставками китайських партнерів.

Спостерігається певне поживавлення політичного діалогу протягом останнього року. У 2021 році виповнюється 10 років від моменту, коли керівники України і КНР заявили про початок етапу «стратегічного партнерства» між державами. У зв'язку з цією подією, а також 100 річним ювілеєм КПК, відбувся телефонний дзвінок президента Зеленського Сі Цзіньпіну. Президент України заявив про важливість участі китайських інвесторів у інфраструктурних проєктах, висловив зацікавленість у залученні інвестицій з Китаю і нарощуванні товарообігу. Голова КНР зі свого боку висловився про можливість участі китайських компаній у проєкті «Велике будівництво» [19]. Надзвичайно важливим було поновлення на рівні перших заступників міністрів закордонних справ взаємних запевнень у незмінності фундаментальних принципів взаємної поваги до суверенітету, територіальної цілісності й незалежності, зафіксованих в укладених з часу встановлення дипломатичних відносин політичних документах.

Водночас, у двосторонніх відносинах з'явилися конфліктні ситуації, які поставили негативний слід в питанні стратегічного партнерства. Конфлікт інтересів між країнами виник після внесення змін до Конституції України і закріплення стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію. Йдеться насамперед про продаж компанії «Мотор-Січ» китайським інвесторам. В умовах посилення конкуренції між США і КНР присутність китайських інвестицій, технологій та бізнесу на українському ринку стає політично чутливою [15, с.7]. Зупинений проєкт продажу акцій «Мотор Січ» вилився в арбітражний позов на \$ 3,6 мільярда до держави з боку китайських інвесторів [19]. Ще одним таким проблемним моментом стало підписання та подальше скасування меморандуму між Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України й компанією Хуавей Україна щодо поліпшення державно-приватної взаємодії, співпраці у сферах кібербезпеки, кіберзахисту та телекомунікацій [15, с.7].

Серед конфліктних тем між Україною та КНР можна назвати: Меморандум на \$3 мільярди про співпрацю між Міністерством аграрної політики України та китайським Ексімбанком, який передбачав залучення китайських коштів у галузь в обмін на щорічні поставки 2-2,5 млн тон кукурудзи (в рахунок оплати кредиту). У розвитку цього був укладений договір між Держкорпорацією ДПЗКУ і тим же Ексімбанком на 1,5 млрд доларів. Сьогодні проєкт знаходиться в стані «обговорення взаємних претензій сторін»; у зв'язку з окупацією Криму,

не було інвестовано \$3 мільярдів на створення глибоководного порту в Криму для розвитку проєкту «Один пояс, один шлях»; не було реалізовано Меморандуму між CITIC Construction Co., Ltd і Мінрегіонбудом України про притягнення до \$15 мільярдів у проєкти з модернізації та трансформації системи ЖКГ; контракт 2011 року на будівництво залізничної гілки до аеропорту «Бориспіль» (китайська кредитна лінія під державні гарантії України) не було виконано українською стороною і сторони перебувають на даний момент у стані суперечки (за кошти першого траншу у розмірі 52 мільйони був створений проєкт і викуплена земля, пізніше українська сторона перерозподілила кошти на інші інфраструктурні проєкти, а частина коштів була вкрадена); у 2019 Укравтодор розірвав контракт з китайською Xinjiang Communications construction Group Co., Ltd., яка проводила роботи на автодорозі М-03 і М-12 у зв'язку з порушеннями строків будівництва.

На політичному рівні неоднозначність української позиції простежується після поставлення підпису під заявою ООН про порушення прав людини в Сіньцзян-Уйгурському автономному окрузі КНР. Україна підписала документ, але буквально через кілька тижнів «відкликала» свій підпис. У західній пресі (в першу чергу в американських ЗМІ – Reuters, AP) з'явилася інформація, що такий крок офіційного Києва став результатом «шантажу» з Пекіна з питань подальших поставок вакцин від COVID-19. Україна і Китай заперечують такий зв'язок [19].

З осені 2020 року Україна стала частиною китайської системи «дипломатії вакцин» – отримала кілька партій препаратів китайських виробників. 30 грудня 2020 р. МОЗ України уклало контракт на постачання в Україну 1,9 млн доз китайської вакцини проти коронавірусу компанії Sinovac Biotech [15, с. 8].

Позиція КНР щодо конфлікту між Україною та росією була неоднозначною до початку повномасштабної війни. З одного боку, КНР визнає Україну в її міжнародно визнаних кордонах, а на двосторонніх заходах висловлює слова підтримки суверенітету та територіальної цілісності України. Проте з іншого – послідовно голосує проти українських резолюцій в Генасамблеї ООН, публічно не засуджує агресивні дії росії проти України та посилює стратегічне партнерство з Москвою. Так, під час голосування 2 березня 2022 року за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 з приводу засудження російського вторгнення в Україну та вимогу повного виведення російських військ і скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік, Китай «утримався» [13].

Після п'яти місяців війни в Україні Пекін й надалі відмовляється засуджувати дії Москви, а президент Китаю Сі Цзіньпін є одним із небагатьох світових лідерів, які ще не мали прямих переговорів з президентом України Володимиром Зеленським [20].

Взаємини між Україною і Республікою Індія протягом тривалого часу розвиваються неоднорідно, а подекуди суперечливо. Уряд Індії в заяві від 5 березня 2014 року визнав принцип державного суверенітету й непорушності кордонів як основи міжнародного права, але жодних засуджень анексії Криму Росією там не було і під час голосування Індія утрималася. У 2016–2017 рр. Індія голосувала проти запропонованої Україною резолюції щодо засудження порушення прав людини в Криму. Під час голосування щодо резолюції ГА ООН «Проблема мілітаризації АР Крим та міста Севастополь, Україна, а також частин Чорного і Азовського морів» Індія утримується. Стосовно іншої резолюції «Стан з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)», – Індія голосує проти. Труднощі в налагодженні політичного діалогу і відповідне голосування на полях ООН пояснюються тим, що Індія, як колишній союзник СРСР, традиційно має тісні зв'язки з Росією. Окрім цього триває її конфлікт за території Кашміру, що утримує Нью-Делі від заяв стосовно Донбасу та Криму [21].

Натомість, певну позитивну динаміку можна спостерігати в економічній площині. У 2015 р. товарообіг між Україною та Індією становив 1,9 млрд дол., у 2019 р. – 2,8 млрд дол. Зберігається позитивне сальдо. Щоправда рівень прямих інвестицій з Індії доволі невисокий – 120,6 млн дол. [11].

До закриття кордонів Україна зробила спробу розширити співпрацю з Індією у військово-технічній сфері. На початку 2020 р., ДК «Укроборонпром» взяв участь у міжнародній оборонній виставці DefExpo-2020 (Лакнау, Уттар-Прадеш, Індія). Згодом компанія «Спецтехноекспорт», що входить до складу ДК «Укроборонпром», презентувала нову програму модернізації танків Т-72, які досі перебувають на озброєнні багатьох країн світу, в тому числі й Індії.

Українсько-індійське співробітництво у галузі мирного використання космосу реалізується у рамках виконання контракту між ДП «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод імені О. М. Макарова» з ISRO (Indian Space Research Organisation). Сторони зазначили позитивну динаміку розвитку співпраці та успішну реалізацію спільних проєктів у цій галузі.

Заходів міждержавної взаємодії, ініційованих індійською стороною, попри всі виклики, також було достатньо. Уряд Індії надав Україні гуманітарну допомогу для протидії поширенню COVID-19, а також

безоплатно забезпечив українські миротворчі сили у Республіці Конго вакцинами від холери, тифу, менінгіту.

Загалом, Україна станом на грудень 2021 р. мала понад 400 проєктів у сфері ВТС з Індією. Серед наших основних можливостей – модернізація танків і бронетехніки, постачання засобів ППО, виробництво кораблів різного класу, обслуговування літаків та гвинтокрилів радянського виробництва [15, с.16].

З початком російського вторгнення в Україну Індія офіційно зайняла нейтральну позицію. З одного боку, країна відкрито не підтримує російську агресію, і закликає до негайного припинення бойових дій та вирішення конфлікту дипломатичними методами. З іншого боку, Індія уникає відкритої критики дій рф, а також відмовляється приєднуватися до західних санкцій або ж запроваджувати свої. Під час голосування 2 березня 2022 року за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 з приводу засудження російського вторгнення в Україну та вимогу повного виведення російських військ і скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік, Індія «утрималася» [13].

У політичних комунікаціях Індія намагається тримати зв'язок з обома сторонами, але більше з росією. Вже 24 лютого після початку війни прем'єр-міністр Індії здійснив телефонний дзвінок у Москву та поговорив з В. Путіним, закликавши його до негайного припинення насилля шляхом діалогу. З президентом України індійський лідер поспілкувався через 2 дні і висловив готовність сприяти мирним зусиллям. Пізніше, у Моді було ще дві розмови з Путіним 2 та 7 березня, і ще одна з В. Зеленським – 7 березня. Ключові меседжі були ті ж самі – дипломатія та діалог мають завершити війну.

На думку експерта Українського інституту майбутнього з питань міжнародної політики та Близького Сходу Ілії Куса, сама по собі, політична позиція індійської влади відносно війни рф та України формується за рахунок чотирьох основних компонентів:

1. Усталеного сприйняття у масовій свідомості індійців росії як «старого друга» із ностальгічно-позитивними згадками індійсько-радянської дружби та партнерства;

2. Негативним сприйняттям західної політики та в цілому антизахідних настроїв серед значної частини суспільства на противагу рф, яка не асоціюється з такими проблемами, як втручання у внутрішні справи, імперіалізм, критика за порушення прав людини тощо;

3. Домінуванням більш консервативного і реалістичного погляду на світову політику та міжнародні процеси, в тому числі із екстраполяванням ситуації на свої проблеми;

4. Нечітким та незрозумілим до кінця образом України для індійського суспільства та еліт, низької геостратегічної цінності України для Індії як партнера та усталеного іміджу України як «відверто проамериканської держави», яку використовують у проксі-війні проти РФ [22].

У відносинах з Південною Кореєю динаміка розвитку відносин між двома країнами на рівні вищих посадових осіб була вкрай низькою протягом останніх п'яти років і обмежилась візитом Міністра закордонних справ України у 2015 р. та Першого віце-прем'єр-міністра у 2018 р. Разом з тим, Республіка Корея є одним з провідних торговельних партнерів України в Азії. Товарообіг між державами у 2019 році зріс на 8,9 % та склав 831,78 млн дол. США. Україна експортує здебільшого зернові культури, руди, шлаки і золи, чорні метали та вироби з них, деревина і вироби з неї, недорогоцінні метали, рослинна олія. Прямі інвестиції з Республіки Кореї до України станом на кінець 2019 р. склали 202 млн дол. 21 квітня 2020 р. уряд Республіки Корея надав \$700 тис. на підтримку України у боротьбі з пандемією COVID-19.

Перспективними напрямками співпраці є сфера відновлюваної енергетики (зокрема сонячної), переробки відходів та біотоплива, електронної торгівлі, ІТ-технологій. Республіка Корея зацікавлена потенціалом України у сфері ядерної енергетики, аерокосмічної галузі, біо-, нано-, інформаційно-комінікаційних технологій, радіаційної медицини [11].

Як зазначив посол України в Республіці Корея О. Горін, корейський ринок харчових продуктів є надзвичайно конкурентним, проте перспективним для українських виробників. У жовтні 2020 р. Посол Республіки Корея Квон Кі Чанг заявляв: якщо Україна проголосує за корейського кандидата в СОТ, то отримає широкий доступ до ринків сільгосппродукції [15, с.12-13].

Республіка Корея долучилася до міжнародних санкцій проти росії через повномасштабне вторгнення в Україну. Президент України Володимир Зеленський 11 квітня 2022 р. використав своє звернення до Національної асамблеї Республіки Корея, щоб ознайомити із ситуацією як в Маріуполі та і по Україні в цілому, попросити повністю розірвати зв'язки з російськими банками, обмежити російський експорт енерго-ресурсів, передусім нафти та надати необхідну зброю Україні [23].

Малайзія, попри велику відстань від України, залишається привабливим та перспективним торгово-економічним партнером нашої держави. Малайзія була однією з перших країн, які визнали незалежну Україну у 1992 році. 3 березня 2012 року обидві країни відзначили 20-ти річчя встановлення двосторонніх відносин. Протягом останніх двох

десятиліть, Україна та Малайзія налагодили дружні двосторонні відносини та взаємовигідне співробітництво у рамках міжнародних організацій, передусім в ООН та її спеціалізованих установах. 17 серпня 2020 р. з нагоди Дня Прапора та Дня Незалежності України телекомунікаційна вежа KL Tower у столиці Малайзії Куала-Лумпурі вперше засяяла кольорами українського прапора – синім і жовтим. 25 серпня 2020 р. перша заступниця міністра закордонних справ України Е. Джапарова провела зустріч з послом Малайзії в Україні Дато Раджа Реза. Сторони висловили взаємну зацікавленість у реалізації спільних проєктів у сферах освіти, туризму, енергетики, сільського господарства тощо з метою розширення двостороннього економічного, торговельного та інвестиційного співробітництва.

3 вересня 2020 р. під час поїздки посла Малайзії в Україні Дато Раджа Реза до Чернігова обговорено можливості побудови на базі концерну «ЧеЗаРа» технологічного парку. Дато Раджа Реза висловив зацікавленість у співпраці в різних сферах, зокрема в енергетичній галузі, а також експорті з Чернігівщини ягід та фруктів.

6 жовтня 2020 р. відбулася перша веб-конференція «Україна-Малайзія. Нові ринки. Нові можливості», організована Радою експортерів та інвесторів при МЗС України спільно з Корпорацією з розвитку зовнішньої торгівлі Малайзії (MATRADE). Участь у заході взяли заступник міністра закордонних справ України (CDTO) Д. Сенік, заступник міністра торгівлі та промисловості Малайзії Датук Лім Бан Хонг, а також близько 200 українських і малайзійських компаній. Д. Сенік наголосив, що Малайзія може стати «воротами» для виходу української продукції на ринки Південно-Східної Азії. Хорошим сигналом для України є те, що протягом останніх двох років встановлене позитивне сальдо на користь України [24].

Надзвичайний та Повноважний Посол Малайзії в Україні Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша був не лише одним із перших ініціаторів створення центру АСЕАН на базі Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка [9], але також сприяв співробітництві в науковій сфері з приватними університетами України. Так, 11 грудня 2019 року Посол виступив з відкритою лекцією на тему: «Зовнішньо-політична діяльність Малайзії» в Київському міжнародному університеті [25], 09 грудня 2021 року студентки спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Київського міжнародного університету взяли участь у Міжнародному благодійному вечорі «Парад Націй 2021» та мали змогу продемонструвати малайзійську культуру і традиції в Києві через національний танець Малайзії [26], [27].

Позиція Малайзія на відкритий воєнний напад РФ на Україну

виявилася стриманою. Малайзія висловила загальне «занепокоєння ситуацією в Україні» та закликала усі сторони до мирних переговорів [28]. Поряд із цим під час голосування 2 березня 2022 року за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 з приводу засудження російського вторгнення в Україну та вимогу повного виведення російських військ і скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік, Малайзія проголосувала «за» [13].

В Україні існує традиція поважного ставлення до досить впливової південно-азіатської країни Сінгапуру. Сінгапур – один із світових лідерів у сфері портового господарства, має розвинену нафтопереробку, суднобудівництво, електронну промисловість. До того ж, Сінгапур – одна з небагатьох країн, з якими Україна має позитивне торговельно-сальдо [15, с. 22].

За весь час двосторонніх відносин відбулося два візити Президента України до Сінгапуру. У березні 2011 р. В. Янукович відвідав країну з державним візитом. А у грудні 2014 р. робочий візит у Сінгапур зробив Петро Порошенко. З боку Республіки Сінгапур у 2010 році Україну відвідав Міністр-ментор Лі Куан Ю («батько» сінгапурського дива) у якості спеціального гостя, а у грудні 2014 р. з офіційним візитом був міністр закордонних справ, міністр права К. Шанмугам. Взаємозв'язки між країнами, в переважній більшості, підтримуються на рівні керівництва зовнішньополітичних відомств та профільних міністерств, при цьому Республіка Сінгапур демонструє послідовну підтримку України в питаннях суверенітету та територіальної цілісності.

У січні 2020 р. Міністр закордонних справ В. Пристайко відвідав Сінгапур з офіційним візитом, в ході якого було підписано Меморандум про співпрацю між Радою експортерів та інвесторів при МЗС та Сінгапурсько-китайською ТПП, також було домовлено про проведення українсько-сінгапурського бізнес-форуму та організацію візиту представників сінгапурського бізнесу до України, що є гарною основою для поглиблення економічного співробітництва між країнами.

В Україні відсутнє Посольство Республіки Сінгапур із 2012 р. (посольство перенесли з Москви до Сінгапуру), це в свою чергу передбачає більш активну інформаційну та організаційну роботу профільних міністерств, Торгово-промислової палати України (у тісній взаємодії з Сінгапурською федерацією бізнесу) з метою залучення бізнесових кіл України, зацікавлених у співпраці з Сінгапуром. Договірньо-правова база українсько-сінгапурських відносин складається з 14 угод та меморандумів.

Торгівельно-Економічне Співробітництво є пріоритетним напрямком співпраці двох країн. У 2019 р. товарообіг між країнами

збільшився на 19% у порівнянні з попереднім роком та склав 281,24 млн дол. США, з позитивним сальдо для України у 167,4 млн дол. США. Експорт в основному відбувається за рахунок української харчової і сільськогосподарської продукції. Основними статтями імпорту з Сінгапуру виступають електричні машини, ядерні реактори, котли, машини, оптичні прилади, пластмаси, полімерні матеріали тощо. Серед інших сфер, які потрібно розвивати, є транспорт, логістика, аерокосмічна галузь, інформаційно-комунікаційні технології, енергетика, інноваційні проекти тощо.

В Україні працюють сінгапурські компанії, зокрема: Food Empire Holding (світовий виробник напоїв та продуктів швидкого приготування, який запустив перший в Україні завод з виробництва кави під ТМ MacCoffee), DeltaWilmar CIS (завод з переробки пальмової олії), Sitra Holdings (торгівля меблями), Sudima International (агропромислова продукція, деревина), Olam International (агропромислова продукція), Flextronics (СП з випуску офісного обладнання), Amtel Properties (нерухомість, логістика).

Важливим кроком двосторонньої співпраці має стати започаткування прямого авіасполучення між Україною та Сінгапуром, який є основним авіахабом Південно-Східної Азії [29].

Неспровоковане вторгнення росії в Україну сінгапурське МЗС рішуче засудило і заявило про необхідність поваги до суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України. Крім того, серед усіх країн – членів АСЕАН Сінгапур і головуєча цього року в Асоціації Камбоджа виступили співавторами резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджує агресію росії проти України. Більш того, Сінгапур щодо рф використав дуже дієвий і потужний інструмент тиску – односторонні санкції, які раніше застосовувалися цією країною лише одного разу, а саме 1978 року після вторгнення В'єтнаму до Камбоджі. Крім призупинення авіарейсів та обмежень на фінансові операції з низкою російських банків та організацій, Сінгапур запровадив експортний контроль над предметами, які можуть бути безпосередньо використані «як зброя або інструменти заподіяння шкоди українцям». Показовим є той факт, що ця найбільш жорстка відповідь надійшла від країни – члена Асоціації, в якій у 2018 р. відбулось підписання спільної заяви про встановлення стратегічного партнерства між рф та АСЕАН [28].

Відносини України з Республікою Індонезія протягом останніх трьох років мали достатньо активний характер. Індонезія – країна-засновник АСЕАН, що входить до G20, двосторонній товарообіг з Україною перевищує 1 млрд дол. США.

4 вересня 2020 р. офіційна делегація Міністерства оборони Республіки Індонезія відвідала виробничу базу приватного конструкторсько-виробничого підприємства «Українська бронетехніка». Делегація на чолі з віце-маршалом повітряних сил Міноборони Індонезії Ніколасом Понанг Джавото і послом Республіки Індонезія в Україні Юдді Кріснанді ознайомила з основними продуктами компанії: бронеавтомобілями «Варта» і «Новатор», зразками артилерійської зброї та боєприпасів до неї. Особливий інтерес викликали проекти модернізації БМП-1 та БМП-2, а також розробки нової гусеничної плаваючої машини піхоти БМП «Вартовий».

2 листопада 2020 р. Україну відвідала делегація парламенту Індонезії. Під час перемовин з українськими парламентаріями сторони підтвердили бажання активізувати двостороннє співробітництво у сферах економіки, оборони, розвідки, культури, освіти та туризму. Було відзначено, що парламент Індонезії проголосував за ратифікацію міжурядової Угоди про співробітництво в оборонній сфері. 18 листопада 2020 р. Кабінет Міністрів України схвалив проєкт угоди з урядом Республіки Індонезія про взаємне скасування візових вимог. Таким чином, засадами міжнародних відносин України з Індонезією є забезпечення всебічної участі у співробітництві держав, органів місцевого самоврядування, відповідних установ й організацій, громадян, сприяння взаємним культурним, освітнім, спортивним, інформаційним обмінам, надання достовірної та об'єктивної інформації, співпраця в галузі ЗМІ [15, с. 19-20].

Коментуючи ситуацію щодо вторгнення РФ в Україну, Міністерство закордонних справ Республіки Індонезія відзначило, що країна стурбована ескалацією збройного конфлікту і засуджує будь-які дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності та суверенітету держав. Однак МЗС Індонезії безпосередньо не згадало про причетність Росії до цього конфлікту. Більш того, на правах головуючої країни у G20 Індонезія відмовилась включати українське питання до порядку денного саміту, який відбудеться у листопаді 2022 р. Водночас президент Індонезії Дж. Відодо закликав сторони до припинення вогню та сказав, що «діалог, а не санкції проти Росії дозволять вирішити кризу». В інтерв'ю агентству «Ніккей-Азія» він зазначив, що суверенітету й територіальної цілісності «мають дотримуватися всі сторони», дещо завуальовавши природу збройного конфлікту [28].

Під час дипломатичного туру прем'єр-міністра Японії Фуміо Кішіди на підтримку України в період з 29 квітня по 6 травня до Індонезії та його переговорів з президентом Джоко Відодо, останній публічно закликав до негайного припинення агресії, але водночас

відхилив запит України про надання військової допомоги. Своє рішення президент Індонезії пояснив тим, що це суперечить Конституції і принципам зовнішньої політики Індонезії, але заявив про готовність надати гуманітарну допомогу [16]. Водночас, прем'єр-міністр Італії Маріо Драгі на підсумковій прес-конференції саміту «Великої сімки» (G7) 28 червня 2022 р. у Німеччині заявив, що президент Індонезії виключив особисту присутність російського диктатора В. Путіна на саміті «Великої двадцятки» (G20) 15-16 листопада 2022 р. Глава Кремля може взяти участь, як виключення, дистанційно за допомогою відео зв'язку [30].

Важливо зазначити, що 29 червня 2022 р. президент Індонезії Джоко Відодо прибув до української столиці. Володимир Зеленський під час спільної прес-конференції зауважив, що це – перший в історії дипломатичних відносин візит Президента Індонезії в Україну, і це перший візит лідера азійської держави до Києва від початку повномасштабної російської війни. Зі свого боку Джоко Відодо зауважив, що сьогоднішній візит індонезійської делегації в Україну – це вияв стурбованості щодо ситуації, яка склалася в Українській державі. Президент Індонезії також зробив акцент на важливості участі В. Зеленського в саміті «Великої двадцятки», що відбудеться на Балі в листопаді 2022 року. В рамках візиту Київ та Джакарта підписали угоду про безвізовий режим та домовилися, що Індонезія допоможе у відновленні лікарень Київщини, надасть необхідні медикаменти та іншу гуманітарну допомогу [31].

Україну та В'єтнам історично пов'язують традиційно дружні відносини. 27 грудня 1991 року В'єтнам визнав нашу державу. Дипломатичні відносини між Україною та В'єтнамом було встановлено 23 січня 1992 року. У 1993 році розпочало свою діяльність Посольство СРВ в Україні. Посольство України у В'єтнамі було відкрите в 1997 році. Між країнами існують наступні двосторонні органи високого рівня: українсько-в'єтнамська Міжурядова комісія з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва (14-те засідання відбулося 9-10 жовтня 2017 року в м. Київ); українсько-в'єтнамська спільна Підкомісія з питань науково-технічного співробітництва (5-те засідання відбулося 8-9 грудня 2011 року в м. Ханой); українсько-в'єтнамська міжурядова координаційна комісія з питань військово-технічного співробітництва (16-те засідання відбулося 27-31 березня 2017 року в м. Київ) [32].

Через пандемію у 2020 р. політичні та ділові контакти між Україною та В'єтнамом значно зменшилися. Провідну роль з підтримки і розвитку відносин взяло на себе Посольство України у В'єтнамі. У

вересні 2020 р. відбулися переговори між представниками Посольства та В'єтнамським інститутом атомної енергетики VINATOM щодо розвитку співробітництва між Україною і В'єтнамом у галузі видобутку та переробки рідкісноземельних металів. Також обговорено перспективи впровадження українських технологій та реалізації спільних проєктів, зокрема створення на території СРВ аналітичної лабораторії для дослідження титанової сировини та продукції з титану.

Традиційні дружні стосунки між Україною та В'єтнамом зміцнилися під час боротьби проти COVID-19. В'єтнам надавав Україні допомогу, організовував спецрейси для повернення громадян України додому, надсилав апарати ШВЛ власного виробництва, індивідуальні засоби захисту. Натомість, Україна передавала В'єтнаму свою фармацевтичну продукцію.

Важливо зазначити, що торговельний дефіцит є дуже значним: імпорт з В'єтнаму перевищує наш експорт у чотири рази. На жаль, українські посадовці знову пропонують вирівнювати торговельний дисбаланс за рахунок української аграрної продукції та продуктів харчування. Наразі В'єтнам досі широко використовує техніку та технології СРСР, значна частка яких вироблялася в УРСР, й, відповідно, може бути технологічною базою для подальшої співпраці. Це стосується енергетичних об'єктів, видобутку нафти, оновлення промислової інфраструктури тощо [15, с. 21-22].

Водночас В'єтнам, поряд з Лаосом, стали єдиними країнами – членами АСЕАН, які утрималися від голосування щодо резолюції ГА ООН, яка засуджує дії росії в Україні. Також ці дві країни проголосували проти призупинення членства рф в Раді ООН з прав людини, тоді як переважна частина країн – членів АСЕАН утрималася під час голосування з цього питання. Така позиція В'єтнаму відображує той факт, що ця країна, в якій і донині зберігається правління комуністичного режиму, тісно пов'язана з рф, особливо у військовій сфері, оскільки імпорт російських озброєнь та військової техніки складає левову частку в загальному імпорті цієї країни продукції ВПК [28].

Королівство Таїланд визнало незалежність України 26 грудня 1991 року. Дипломатичні відносини між двома державами були встановлені 6 травня 1992 року шляхом обміну відповідних нот.

У 2016 році політичний діалог між Україною та Таїландом на високому рівні, порівняно з попередніми роками, відзначався певним динамізмом. 5 червня 2017 року в рамках першого в історії двосторонніх українсько-тайських відносин офіційного візиту Міністра закордонних справ України до Таїланду відбулася зустріч Павла Клімкіна з тайським колегою – Доном Прамудвінаєм, Міністром закордонних справ

Королівства Таїланд. У ході зустрічі сторонами було висловлено обопільну зацікавленість у всебічній активізації українсько-тайських взаємин, відбувся широкий обмін думками з актуальних міжнародних та регіональних питань. Сторонами було підписано Договір між Україною та Королівством Таїланд про взаємну правову допомогу у кримінальних справах та Торговельну Угоду між Урядом України та Урядом Королівства Таїланд.

3-7 листопада 2017 року відбувся робочий візит до Королівства Таїланд Міністра оборони України С.Т. Полторака з метою участі в міжнародній виставці «Оборона та безпека – 2017» та проведення переговорів з військово-політичним керівництвом Таїланду та інших країн.

Протягом 29 років з часу встановлення дипломатичних відносин між Україною і Таїландом було підписано 18 двосторонніх договірно-правових документів, ще кілька проєктів перебувають на узгодженні сторін. Україна активно співпрацює із Таїландом у рамках ООН та інших міжнародних організацій. Зокрема, усталеною та ефективною є, у цьому контексті, практика взаємної підтримки між Україною і Таїландом з електоральних питань [33]

Україна з 2019 року є провідним експортером зернових до Таїланду, також перспективним є співробітництво в аерокосмічній та машинобудівній сферах. Таїланд також важливий покупець української бронетехніки – БТРів та танків «Оплот». Контракт у 240 млн доларів на постачання танків та броньованих евакуаційних машин «Атлет» називали «танковим проривом» для України, хоча за даними ВВС виконали його з затримкою [34].

Україна високо цінує той факт, що Королівство Таїланд увійшло до сотні держав, які підтримали історичну резолюцію ГА ООН «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 року, а також приєднання Таїланду до кола співавторів резолюції «Співпраця та допомога Україні у сфері прав людини», схваленої у ході червневої сесії РПЛ ООН 2016 року. Високої оцінки заслуговує і послідовність позиції щодо підтримки територіальної цілісності і суверенітету України з боку Таїланду, яка була підтверджена, зокрема, у вітальному листі Прем'єр-міністра Королівства П. Чан-о-Ча на адресу Прем'єр-міністра України В.Б. Гройсмана з нагоди 25-ї річниці Незалежності нашої держави, а також у ході переговорів керівників зовнішньополітичних відомств двох країн, проведених у рамках офіційного візиту П.А.Клімкіна до Таїланду в червні 2017 р. [33]. Під час голосування 2 березня 2022 року за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 з приводу засудження російського вторгнення в Україну та вимогу повного виведення

російських військ і скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік, Таїланд проголосував «за» [13].

Реакція АСЕАН, як впливової регіональної організації Південно-Східної Азії, на відкритий воєнний напад РФ на Україну була нейтральною. Так, міністри закордонних справ держав АСЕАН 24 лютого 2022 р. висловили серйозну стурбованість напруженістю між Росією та Україною та закликали до максимальної стриманості та діалогу [35]. Також закликали всі зацікавлені сторони проявляти максимальну стриманість, продовжувати діалог усіма каналами, включаючи дипломатичні, щоб стримати ситуацію, запобігти її подальшій ескалації та домогтися мирного вирішення відповідно до норм міжнародного права, Статуту ООН та Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії [36], [37], [38]. Через тиждень, 3 березня 2022 р. міністри закордонних справ країн АСЕАН у своїй заяві закликали до негайного припинення вогню або перемир'я та продовження політичного діалогу щодо вирішення поточної кризи та уникнення збільшення страждань невинних людей (the current crisis and avoid expanding suffering of innocent people) [39].

Вище перераховані заяви міністрів закордонних справ країн АСЕАН показують, що відкритий воєнний напад Росії на Україну не було названо війною. Загалом така стримана позиція АСЕАН є досить прогнозованою через складність погодження документів усіма країнами-членами організації, ідеологічно-політична палітра яких варіюється від монархій до комуністичних держав і авторитарних диктатур та, у цілому, відповідає загальним принципам організації із збереження нейтралітету у міжнародних суперечках, необхідності їх вирішення виключно мирними засобами [40].

Слід також зазначити, Росія з 1996 р. є діалоговим партнером АСЕАН. Ключовим моментом у розвитку відносин Росії та АСЕАН стало приєднання її 29 листопада 2004 до Договору про дружбу і співпрацю в Південно-Східній Азії. В грудні 2005 року в Куала-Лумпурі (Малайзія) відбувся перший саміт Росія – АСЕАН. З цієї причини пряма критика країн АСЕАН на адресу Росії дискредитує асеаноцентричний формат співпраці в очах окремих партнерів АСЕАН, які чудово усвідомлюють потенційні ризики подібних дій. Незважаючи на комплексний характер, сама по собі війна в Україні не займає значного місця у порядку денного АСЕАН. Свідченням цьому є відсутність публічних заяв країн АСЕАН в квітні-липні 2022 р. по засудженню путінської війни в Україні [41].

Водночас голосування у ГА ООН 2 березня 2022 року за Резолюцію з приводу засудження російського вторгнення в Україну та вимогу повного виведення російських військ і скасування рішення про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік показало, що 8 країн АСЕАН проголосували «за» (Бруней, Індонезія, Камбоджа, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд), 2 країни утрималися (В'єтнам, Лаос) [13]. Такі результати голосування і офіційна позиція зовнішньополітичних відомств країн-членів АСЕАН кардинально відрізняється від офіційної реакції регіональної організації АСЕАН з українського питання. На думку дослідниці, кардинальна різниця позицій АСЕАН як регіональної організації та конкретної країни-члена Асоціації по питанню українсько-російської війни пояснюється «Шляхом АСЕАН», що є діючою неформальною нормою притаманною Асоціації і є свого роду феноменом азійського регіоналізму. Важливим аспектом «Шляху АСЕАН» є консультації на мирній основі. Обережне поводження із внутрішніми відмінностями одне одного. Сторони Асоціації можуть сперечатися і розходитися в думках щодо конкретної позиції за зачиненими дверима, але вони повинні утримуватися від цього привселюдно. Навіть в тих ситуаціях, коли члени АСЕАН не можуть прийти до спільної позиції, вони повинні говорити і діяти ніби певний рівень єдності з цього конкретного питання було досягнуто. Таким чином, метою є не поставити в незручне становище окремих членів АСЕАН на міжнародних форумах, а вигідно обіграти ситуацію. Навіть коли один член АСЕАН займає позицію, яка не є прийнятною для інших членів, останні будуть утримуватися від дій, що можуть призвести до того, що ця країна-член публічно «втратить своє обличчя» [42].

Розвиток взаємовигідного, передусім економічного, співробітництва з державами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, їх об'єднаннями та регіональними організаціями (АСЕАН, Форумом «Азія – Європа» та АТЕС) є одним із пріоритетних напрямів зовнішньополітичної діяльності України. Україна зацікавлена брати участь у глобальних азійських проєктах в обсязі, що не перешкоджає реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції України; перспективним напрямом є налагодження співпраці з країнами АСЕАН щодо сприяння залученню інвестицій до промислового та аграрного секторів України.

Аналіз Експортної стратегії України на 2017–2021 рр. засвідчує, що Україна недостатньо використала потенціал зовнішньої торгівлі з такими країнами АТР, як Китай та Японія. Керівництво держави намагається зосередити зусилля всіх профільних інституцій сприяти

українському бізнесу освоєнню великих ринків з високими показниками зростання в Азії. Залучення азійських студентів – ще один перспективний напрямок співпраці. Відповідно до укладених міжнародних договорів України розвиватиметься подальше стратегічне партнерство з КНР, глобальне партнерство з Японією. Важливим партнером в АТР для України є також Республіка Індія, зважаючи роль цієї держави як одного з регіональних лідерів.

Реакція АСЕАН, як впливової регіональної організації Південно-Східної Азії, на відкритий воєнний напад РФ на Україну була досить слабкою і обмежувалася заклик до дипломатичних інструментів та мирного врегулювання. Водночас позиція окремо взятої держави-члена АСЕАН була різною. Сінгапур зайняв найсильнішу позицію й запровадив антиросійські санкції, М'янма, В'єтнам підтримала дії Росії, а решта країн не дивлячись на позитивне для України голосування в ГА ООН, публічно висловили різний рівень «занепокоєння». Хоча дії РФ грубо порушують як міжнародне право так і принципи ООН.

Спроба держав АСЕАН заховатися за «нейтральністю» викликана кількома причинами: корейська та в'єтнамська війни в минулому для більшості їх стали серйозним аргументом на користь мирного вирішення проблем у двосторонніх і регіональних суперечках та дотримання принципу невтручання у справи одна одної; багато урядів цих держав сприймають російсько-українську війну в контексті протистояння РФ зі США та НАТО, в якому не хочуть ставати на чийсь бік або засуджувати Росію; помилкове сприйняття російсько-української війни як віддаленого географічно «конфлікту», що не має прямого стосунку до інтересів країн АСЕАН; антизахідна й антиамериканська налаштованість серед мусульманського населення (більшість їх перебуває на боці Росії в її війні проти України, оскільки сприймає Захід як ворожу до ісламського світу силу через палестинське питання, війни в Іраку та Афганістані). Поряд із цим сприйняттям, неспровокована агресія Росії проти України викликає занепокоєння та розглядається державами АТР як небезпечний прецедент, у якому великі автократії грубо порушують правила й норми міжнародного порядку. А це в свою чергу може породити прецедент в АТР щодо спірних островів у Південно-Китайському морі, острова Тайвань.

Тому, крім суто економічних напрямів, що визначені у національній зовнішньополітичній стратегії, Україна має посилити співробітництво з країнами АТР у політичній сфері з метою поширення географії санкційного тиску проти РФ за неспровоковану агресію Росії проти України і як наслідок продовольчу та енергетичну кризу у світі.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 р. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2022).
2. Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2022).
3. Виступ міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби на засіданні міністрів закордонних справ країн G20. МЗС. URL: <https://mfa.gov.ua/news/address-minister-foreign-affairs-ukraine-dmytro-kuleba-g20-foreign-ministers-meeting> (дата звернення: 10.07.2022).
4. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України : монографія. за заг. ред. професорів С. Шергіна, В. Космини Київ: *Дипломатична академія України при МЗС України*, 2017. 412 с.
5. Країни Азії та Океанії. МЗС. URL: <http://old.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/asia-and-oceania> (дата звернення: 11.07.2022).
6. В МЗС визначили Азію пріоритетним напрямком для українських дипломатів. ЗІК. 2020. URL: https://zik.ua/news/politics/v_mzs_vyznachyly_aziiu_priorytetnym_napriamkom_dlia_ukrainskykh_dyplovativ_972008 (дата звернення: 12.07.2022).
7. Дмитро Кулеба: Тиждень Азії в МЗС – це початок нової регіональної стратегії України. МЗС. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-tizhden-aziyi-v-mzs-cerachatok-novoyi-regionalnoyi-strategiyi-ukrayini> (дата звернення: 11.07.2022).
8. Україна та країни Східної та Південно-Східної Азії: досвід модернізації та перспективи взаємодії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 75-річчя створення ООН (13 листопада 2020 року). Харків: ФОП Панов А.М., 2020. 130 с.
9. За ініціативою Міністерства закордонних справ у Києві створюють Центр АСЕАН. МЗС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/za-iniciativoyu-ministerstva-zakordonnih-sprav-u-kiyevi-stvoryuyut-centr-asean> (дата звернення: 10.07.2022).
10. Зустріч ректора КНУ з Послом Малайзії в Україні. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/11578> (дата звернення: 10.07.2022).
11. Герасимчук С. Азійська стратегія України. Аудит зовнішньої політики України в Азії. *Портал зовнішньої політики*. URL: <http://fpp.com.ua/azijska-strategiya-ukrayiny-audit-zovnishnoyi-polityky-ukrayiny-v-aziyi/> (дата звернення: 10.07.2022).
12. 44 держави й організації – повний склад учасників саміту Кримської платформи. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3300420-hto-vizme-ucast-u-samiti-krimskoi-platforni-povnij-sklad.html> (дата звернення: 10.07.2022).
13. Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. United Nations. Digital Library. URL: <https://web.archive.org/web/20220303094544/https://digitallibrary.un.org/record/3959039> (дата звернення: 11.07.2022).
14. Українсько-японські відносини. МЗС. URL: <https://japan.mfa.gov.ua/ukrayina-yaponiya/ukrayinsko-yaponski-vidnosini> (дата звернення: 10.07.2022).
15. Гончарук А. З., Дроботюк О. В., Кіктенко В. О., Мусійчук В. А., Філь Ю. С. Україна і країни Східної, Південно-Східної та Південної Азії: підсумки 2020 року та перспективи розвитку : аналіт. доп. / [Гончарук А. З., Дроботюк О. В., Кіктенко В. О. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Литвиненка. Київ: НІСД, 2021. 45 с.
16. Корсунський С.В. «Золотий тиждень» японської дипломатії: що робить Японія для зміцнення підтримки України в Азії? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yaponiya-pidtrymka-ukrayiny/31831080.html> (дата звернення: 11.07.2022).
17. Орлова Віолетта Через війну в Україні Японія перегляне свою стратегію національної безпеки. *УНІАН. Інформаційне агентство*. URL: <https://www.unian.ua/world/cherez-viynu-v-ukrajini-yaponiya-pereglyane-svoyu->

strategiyu-nacionalnoji-bezpeki-novini-svitu-11762044.html (дата звернення: 11.07.2022).

18. Міністр оборони Японії пояснив, як реакція світу на агресію РФ проти України впливає на дії Китаю. *Еспресо*. URL: <https://espresso.tv/ministr-oboroni-yaponii-royasniv-yak-reaktsiya-svitu-na-agresiyu-rf-proti-ukraini-vplivae-na-dii-kitayu> (дата звернення: 11.07.2022).
19. Тишкевич І. Українсько-китайські відносини: що означає нове перезавантаження. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayinsko-kytayski-vidnosyny-shho-oznachaye-nove-perezavantazhennya/> (дата звернення: 12.07.2022).
20. Стандіш Рід Хакерські атаки, нафтові угоди та завуальована критика: зв'язки Китаю та РФ далі змінюються після вторгнення в Україну. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kytay-rf-zminu-pislya-vtorhnennya-v-ukrayinu/31869323.html> (дата звернення: 12.07.2022).
21. Борділовська О. Сучасні українсько-індійські відносини. URL: <http://www.ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/1-2018-65.pdf> (дата звернення: 12.07.2022).
22. Кус І., Гриценко А. Війна в Україні: позиція та інтереси зовнішніх гравців. Індія. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishnih-gravcziv-indiya/> (дата звернення: 12.07.2022).
23. Промова Президента України в Національній асамблеї Республіки Корея. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-v-nacionalnij-asambleyi-respubli-74257> (дата звернення: 12.07.2022).
24. Двосторонні відносини між Україною та Малайзією. *МЗС*. URL: <https://malaysia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/460-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-malajzijeju> (дата звернення: 12.07.2022).
25. Зустріч Посла Малайзії зі студентами КиМУ. *Київський міжнародний університет*. URL: <https://kymu.edu.ua/news/2019/zustrich-posla-malayziyi-zi-studentamy-kymu/> (дата звернення: 12.07.2022).
26. Участь студентів-міжнародників у «Параді націй-2021». *Київський міжнародний університет*. URL: <https://kymu.edu.ua/news/2021/uchast-studentiv-mizhnarodnykiv-u-paradi-natsiy-2021/> (дата звернення: 20.07.2021).
27. Cultural diplomacy. *Embassy of Malaysia to Ukraine*. URL: Cultural diplomacy (дата звернення: 20.07.2022).
28. Прип'як Є.О. Позиція держав-членів АСЕАН щодо російської агресії в Україні та її економічні наслідки для країн регіону. *Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proti-ukrainy/pozytsiia-derzhavchleniv-asean-shchodo-rosiiskoi-agresii-v-ukraini-ta-ii-ekonomichni-naslidky-dlia-krajin-rehionu.html> (дата звернення: 12.07.2022).
29. Бутирська Н. Республіка Сінгапур. Матеріали до стратегії. *Портал зовнішньої політики*. URL: <http://fpp.com.ua/respublika-singapur-materialy-do-strategiyi/> (дата звернення: 10.07.2022).
30. Лютий К. Драгі: президент Індонезії виключив присутність Путіна на саміті G20. *Obozrevatel*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/dragi-prezident-indonezii-viklyuchiv-prisutnist-putina-na-samiti-g20.htm> (дата звернення: 12.07.2022).
31. Глава держави провів переговори з Президентом Індонезії, який відвідує Київ. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-proviv-peregovori-z-prezidentom-indoneziyi-ya-76133> (дата звернення: 12.07.2022).

32. Політичні відносини між Україною та В'єтнамом. *МЗС*. URL: <https://vietnam.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/354-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-vjetnamom> (дата звернення: 12.07.2022).
33. Політичні відносини між Україною і Таїландом. *МЗС*. URL: <https://thailand.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/555-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-tajilandom> (дата звернення: 12.07.2022).
34. Георгій Е. Величезні можливості. Як Азія може змінити долю України. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55173910> (дата звернення: 12.07.2022).
35. Asean urges maximum restraint, de-escalation of Russia-Ukraine tensions. *Bangkok Post*. 24.02.2022. URL: <https://www.bangkokpost.com/world/2269543/asean-urges-maximum-restraint-de-escalation-of-russia-ukraine-tensions> (дата звернення: 13.07.2022).
36. ASEAN Urges Maximum Restraint, De-escalation of Russia-Ukraine Tensions – Draft Statement. VOA. 24 лютого 2022. Архів оригіналу за 25 лютого 2022. Процитовано 25.02.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220225025204/https://www.voacambodia.com/a/6457471.html> (дата звернення: 13.07.2022).
37. ASEAN Foreign Ministers' Statement on The Situation in Ukraine. ASEAN. February 26, 2022. URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/2022/02/ASEAN-FM-Statement-on-Ukraine-Crisis-26-Feb-Final.pdf> (дата звернення: 13.07.2022).
38. Бутирська Н. Як Південно-Східна Азія відчула луна війни Росії проти України. *ZN,UA*. URL: <https://zn.ua/ukr/international/jak-pivdenno-skhidna-azija-vidchula-lunu-vijni-rosiji-proti-ukrajini.html> (дата звернення: 13.07.2022).
39. ASEAN Foreign Ministers' Statement Calling for a Ceasefire in Ukraine. ASEAN. March 3, 2022. URL: <https://asean.org/asean-foreign-ministers-statement-calling-for-a-ceasefire-in-ukraine/> (дата звернення: 13.07.2022).
40. Городня Н.Д. АСЕАН: створення й етапи розвитку // *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип.102. С.7-10.
41. Россия и АСЕАН. URL: http://russia-asean20.ru/russia_asean/ (дата звернення: 13.07.2022).
42. Авер'янов С. Феномен «Шляху АСЕАН» та його роль у функціонуванні Асоціації Південно-Східної Азії. *Evropský politický a právní diskurz*. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-3/12.pdf> (дата звернення: 13.07.2022).

Мартинів Андрій Юрійович

*д.і.н., професор, провідний науковий співробітник відділу
історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України*

ІДЕОЛОГІЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА АВТОРИТАРИЗМУ У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

Інтенсифікація міжнародних зв'язків в умовах глобалізації актуалізує проблему міжкультурного діалогу між ліберальною демократією та різними формами авторитаризму. Цей діалог потрібно розуміти у широкому сенсі як процес взаємодії в різних сферах суспільного життя, включно з політичною, економічною, соціокультурною складовими, зокрема, й у контексті взаємовпливів

уявлень про минуле, сучасне й майбутнє.

За цих обставин складнішими стають міжцивілізаційні контакти, за яких на зміну конфліктам навколо національних, класових, демографічних ідентичностей приходять системні соціокультурні протиріччя, які набувають локального і навіть цивілізаційного виміру. Ментальність формують політичні інститути, географічне середовище, соціальні структури суспільства, його культура. Менталітет не набувається індивідом від народження, він культивується не лише стосовно установок, а й культури. Під поняттям культура розуміємо сукупність способів і методів матеріальної і духовної людської діяльності, які втілені у матеріальних і духовних носіях, які передаються наступним поколінням. Аби соціальна група набула колективну ідентичність вона має мати спільне уявлення про минуле.

Сучасні інформаційні технології дають можливість активно впливати на ідентичність, змінювати базові цінності, що набагато дешевше та ефективніше, ніж нищити людей у «класичних» війнах. Конкурентна спроможність окремих держав все частіше визначається не лише фінансовими, а й інтелектуальними ресурсами.

Влада виходить з народу, але вже ніколи до нього не повертається. Традиція афінської демократії здійснювати ostracism представників еліти, які цій демократії загрожують, не прижилася. Процедури імпічменту дуже виняткові. Суспільні інститути, які не відповідають характеру народу, є лише одягом, який тимчасово взяли для перевдягання. Можна припустити, що під дією політичних чинників ідентифікація може бути помилковою: символічною (ототожнення зі значимою ознакою об'єкта) або уявною (винесення своєї ідентичності назовні). Але самоідентичність, за С.Гантінгтоном, є лише дійсною. Зрештою принцом можна народитися, адже за монархії влада передається статевим шляхом, але королем потрібно ще стати. Й без чіткої самоідентичності подібні завдання вирішити неможливо.

Цивілізаційний підхід стверджує ідею відсутності єдності історії людства, стверджуючи реальність лише багатьох історій локальних цивілізацій. Однак процес глобалізації реально відтворює глобальну історію. Інтенсивний розвиток процесу глобалізації, «ущільнення» конфліктної та діалогової взаємодії різних народів та культур актуалізують увагу стосовно соціально-історичної пам'яті та спроб збереження ідентичності різних народів. Одним із наслідків процесу глобалізації є «зіткнення» різних ідентичностей. Завдяки цьому маємо справу з потребою аналізу феномену історичної пам'яті в умовах суперечливої взаємодії традиційних, модерних та постмодерних суспільних процесів.

В постмодерному суспільстві за інформаційним галасом зазвичай проглядається замало сенсу щодо вчинків та заяв інших, не кажучи вже про вчинки та заяви, зроблені у минулому. Хоча, звичайно, оповідь про одне життя є віддзеркаленням усної історії соціальної групи, яка впливала на життя індивіда. Минуле досліджується на основі знань та уявлень, які складаються у конкретну епоху. В свою чергу історик інтерпретує реальність крізь призму власних уявлень та інтелектуальний доробок «своїї» епохи.

В історії завжди взаємодіють дві тенденції: одна спрямована на зміцнення, самозбереження соціальних структур та інститутів, інша – на їхню руйнацію та ліквідацію старих форм буття заради появи нових. Німецький філософ Ю. Габермас висуває в якості основних динамічних характеристик історії спроможність людини до критичної раціональності та відкритої демократії. Творити соціальний світ без пам'яті про минуле неможливо. Дуже часто важкі умови повсякденного буття у «сучасності» з часом оцінюються як «чудові старі часи». З проблемного поля історії вилучається парадоксальне «сучасне», яке виявляється «виключеним третім», тобто ні минулим, і не майбутнім, й водночас тим і іншим.

Масами легше керувати силою уяви, ніж брутальною фізичною силою. Інформація перетворюється на головний інструмент культурної гегемонії. Звертаючись до історії культур пам'яті, доцільно звернути увагу на доробок французького дослідник П.Нора, який започаткував проект вивчення місць національної пам'яті. Виділяються три напрями досліджень: пам'ять і нація, пам'ять і простір (топографії пам'яті), пам'ять і соціальна та етнічна сегментація (середовища пам'яті).

Важливим фактором стабільності державного устрою залишається система цінностей, яка поділяється більшістю членів суспільства. Неможливо змінити суспільні норми шляхом їхньої трансформації у окремих членів суспільства. Потрібно забезпечити зміну лідерів громадської думки. Справжнім лідером стає не той, хто хоче, аби за ним йшли, а той, за ким люди йдуть добровільно. Громадську думку представляють як правило інтелігенція, тобто працівники розумовою праці, яка вимагає спеціальної освіти. Лідером стає не той, хто хоче, аби суспільство йшло за ним, а той, за ким люди йдуть без примусу.

Еліта залишається зберігачем пам'яті. Інтереси часто істотно відрізняються в різних групах навіть всередині однієї держави, а також між елітами і громадянами. Еліти не обов'язково працюють заради спільних інтересів, позаяк мають власні. В інформаційному суспільстві фактично відсутні контр-еліти з альтернативними уявленнями про досвід. Думки тих, хто не має засобів для духовного виробництва,

підпорядковані світогляду еліти. Аби сформувати думку широкої аудиторії досить вплинути на думку лідерів. Для кожної категорії населення є свій авторитет, який допомагає ідентифікуватися.

Це не просто зробити, адже історичні факти завжди навантажені символічним значенням. Вони інтерпретуються на основі ціннісних установок, які з часом змінюються, але деякі з них пам'ятаються. За доби початку писемності грамотна людина сама добирала факти й інтерпретувала їх. Водночас отримуючи факти від інших все одно можна було їх самостійно інтерпретувати. З винайденням друку людина отримувала факти та їхню інтерпретацію, які вміщувались у її власну модель світу. Однак в інформаційнішому суспільстві людина отримує факти, їхню інтерпретацію та світогляд одночасно. Без зусиль можна сприйняти повідомлення, яке вкладається у часовий проміжок від 4 до 10 секунд. Інакше доведеться докладати додаткові зусилля. Перше повідомлення має більший вплив на свідомість, ніж всі наступні. Навіть сенсаційна інформація «вигорає» максимум за тиждень. Відчуття кризи зменшує спроможність до критичного сприйняття фактів.

Чим більший обсяг інформації ми отримуємо, тим меншою є наша спроможність його адекватно контролювати. Внаслідок цього дедалі більшу роль починають відігравати міфологічні моделі сприйняття минулого, які дають можливість представити всю його складність у спрощеній формі. Штучно створена картина дійсності інсталюється у свідомість повсякденною інформаційною роботою. Створюється віртуальний світ, в якому так само віртуально вирішуються проблеми. Єдиною реальністю стає джерело інформації, а не об'єктивний світ. Певна подія може домінувати над рештою. Адже людський розум обмежений, тому в пам'яті залишаються як правило лише вершини подій, навколо яких концентруються інші події.

Мова дає можливість висловити тільки частину, більшу або меншу, того, що думає людина, і ставить нездоланні перепони для того, щоб передати решту. Ми сліпо віримо застарілому переконанню, що розмовляючи, ми розуміємо одне одного, кажемо і слухаємо так щиро, однак, урешті-решт виявляється, що помиляємося ми значно більше, ніж якби були німими й намагалися вгадати думки одне одного. Однак такий агностицизм щодо комунікативних можливостей мови залишає відкритим питання – як взагалі можливе розуміння.

Зміна мови веде до змін у ментальності. Мова зберігає інформацію, є засобом пізнання та висловлення емоцій. Без мови неможливе мислення. Мова покликана класифікувати безперервний інформаційний гул. Мова відіграє вирішальну роль в процесі формування, підтримання та зміни громадської думки. Людина постмодерної доби змінює знаки та

сене символів не тому, що втрачає зв'язок з традицією, а тому, що трансформує саму традицію.

Світова економічна криза, яка розпочалась восени 2008 р. і досі не закінчилась, прискорила процес кристалізації сучасних демократичних та авторитарних режимів як соціально-політичних конструктів. Що старшою є цивілізація, то більшу схильність вона має до загострення внутрішніх протиріч. Гроші спочатку позичають тим, хто може сплатити і відсотки і тіло кредиту, потім тим, хто здатен сплатити лише відсотки, а врешті під тиском обставин і тим, хто не здатен заплатити ні того, ні іншого, що провокує економічну кризу. У цьому сенсі демократія є не стільки владою народу, скільки владою грошей, які якраз є дуже недемократичні.

У грецькому полісі з демократичним управлінням, типовим прикладом якого були Афіни, право голосу мали лише вільні дорослі чоловіки, а не жінки, раби, чужинці. Тобто у кращому разі мова йшла про 10-20% населення полісу. На управлінські посади люди частіше потрапляли внаслідок жеребкування, а не виборів. Голосування раз на рік відбувалось як механізм «черепкового суду» остракізму, що робили з метою вибрати з-поміж мешканців полісу особу, яка через свою впливовість чи багатство могла би становити загрозу для демократичного ладу. Такий обранець, навіть не вчинивши жодного правопорушення, мусив на десять років полишити поліс, хоч і зберігав при цьому все своє майно.

У світі постмодерних західних демократій спостерігаємо щось на зразок втоми від політики. Громадяни, які звикли до сервісу в усіх сферах життя, стають споживачами демократії, втомленими від безкінечних політичних дебатів. Внаслідок цього кількість членів політичних партій зменшується і абсолютно виключено, щоби партії могли фінансуватися лише за рахунок членських внесків. Це ще більше псує імідж партій в очах звичайних виборців.

Поступово змінюються ментальні та соціокультурні параметри функціонування ліберальної демократії. В США у середині 1950-х років кількість «білих комірців» переросла кількість «синіх комірців». Глибинною соціальною зміною стає прекарізація, тобто заміна постійного працевлаштування з гарантованими посадовими окладами на нестабільне, без довгострокових гарантій, коли відносини між роботодавцем і працівниками врегульовуються не повноцінним контрактом, а короткостроковою угодою, як от трудовий договір, одноразове замовлення послуг, тощо. Це призводить до існування в умовах постійної соціально і матеріальної нестабільності.

Соціальний клас, що виник внаслідок прекарізації, називають

прекаріатом. Процес європейської інтеграції у своїх кризових точках розвитку породжує різноманітні інверсійні тенденції, які спрямовані на протидію формуванню більш згуртованого Європейського Союзу як дієздатної моделі пост-національної демократії. Особливо наглядними ці явища стали після початку світової економічної кризи 2008 року. Відтоді помітно зростає рівень електоральної підтримки правих популістських політичних сил, які у багатьох країнах-членах Євросоюзу виступають проти домінування наднаціональних структур влади, критикують розмивання національної ідентичності, виступають проти перманентного прийому мігрантів і біженців, а також пропонують варіанти розбудови «закритих суспільств». Зокрема, впродовж 2010-х років поживався такий рух у більшості країн-засновниць процесу європейської інтеграції.

Нагадаємо, що значні електоральні здобутки має «Національний фронт» Марін Ле Пен у Франції, представлена у італійському парламенті популістська партія Беппо Грілло «П'ять зірок», популярною у Нідерландах є партія Геєрта Вілдерса, а у Бельгії «Влаамський блок». В Іспанії до кортесів пройшла популістська партія «Podemos» (іспанською «ми можемо»). Також популістські партії мають помітний політичний вплив у країнах Вишеградської четвірки і скандинавських країнах-членах ЄС. Крім того, кандидат від «Австрійської партії свободи» Норберт Хофер показав непоганий результат на президентських виборах 2016 року у цій альпійській республіці. Варто згадати, що тенденція до правої популістської критики Євросоюзу зіграла свою роль у визначенні позиції британського електорату на референдумі щодо виходу з ЄС, який відбувся 23 червня 2016 року. Проявом кризи американської представницької демократії стала перемога у листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Д.Трампа. Продовженням цієї історії стала виборча кампанія у США 2020 року.

Модерна демократія стала формою правління, за якої громадяни здійснюють політику, коли демократія пряма, або обирають владу – представницька демократія. У 1863 р. Лінкольн заявив, що демократія це влада народу, через народ і заради народу. Англійський державний діяч лорд Честерфільд вважав, якщо більшість іноді й робить правильний вибір, то лише під впливом неправильних мотивів. Зрештою, суб'єктивно погану владу обирають добрі виборці, які не ходять на вибори.

За підрахунками неурядової організації «Фрідом хауз» в 1900 р. в світі не було жодної повністю демократичної держави. В 1950 р. таких держав було лише 22, а 2000 р. вже 120 держав. За демократичного

політичного режиму владу отримує обраний народом суб'єкт, який має повернути її народу після завершення терміну перебування при владі.

Процес глобалізації викликав загострення соціальних проблем у національних державах. Реакцією на ці тенденції стало посилення правого популізму. У Франції на виборах до регіональних органів влади у грудні 2015 р. «Національний фронт» здобув 27,7% голосів, у Данії на парламентських виборах у червні 2015 р. «Данська народна партія» вийшла на друге місце. В Австрії в першому турі президентських виборів у квітні 2016 р. переміг кандидат «Австрійської партії свободи» Н.Гофер. У Швейцарії на парламентських виборах перемогла «Швейцарська народна партія», яка випередила соціал-демократів і лібералів. У Норвегії в 2013 р. «Партія прогресу» увійшла до правлячої коаліції. «Партія незалежності Сполученого Королівства» показала в 2015 р. непогані результати на виборах до місцевих органів влади. Ці тенденції проявилися також у Італії, Угорщині, Греції.

У Європі також з'явилися ліві та лівоцентристські популістські партії. Популізм став політичним способом мислення. Немає спільної ідеології популізму, так само як немає цілісної соціальної групи, яку можна назвати стабільним електоратом популістів. Ліві популісти борються за народ проти еліти чи істеблішменту. Це вертикальна політика низів і середнього прошарку. Праві популісти борються за народ проти еліти, яку вони звинувачують у потуранні іммігрантам. Популістські рухи успішно розвиваються, перебуваючи в опозиції, але переживають кризу, опинившись у складі урядових коаліцій, або одноосібно при владі. До факторів, що сприяють успіхові популістських партій, належить усвідомлення людьми того факту, що панівні прошарки норми, які висуюють і захищають провідні прошарки країни, починають суперечити їхнім власним надіям, страхам і турботам. Популісти нацьковують народ на еліту, яка не погоджується на компроміси, стаючи каталізатором політичних змін. Популісти доводять, що панівна політична ідеологія не працює та вимагає руйнування панівного світогляду.

Зауважимо, що американська політична історія рясніє кандидатами, які виявилися занадто екстремістськими з погляду панівного консенсусу тієї чи іншої основної партії. Цей фактор робив неможливим створення третьої політичної сили, здатної на рівних конкурувати з Демократичною та Республіканською партіями.

За президентства Б.Обами Демократична партія почала будувати коаліцію бідних меншин і білих із верхівки середнього класу. Здавалося, що між демократами і республіканцями більше немає чіткого розмежування за критеріями доходу й освіти. Тому Д.Трамп у виборчій

кампанії 2016 р. звернувся до нестримного популізму середнього класу, мобілізувавши його проти більш традиційних прихильників республіканців. Він констатував, що угоди про вільну торгівлю створять більше робочих місць, аніж знищать, що імміграційні заходи зупинять приплив нелегальних іммігрантів, що фінансова дерегуляція не матиме поганих наслідків не виправдалися. Це дало привід Трампу кинути виклик панівному консенсусу. Трамп примудрився одночасно виступити проти республіканського неоконсерватизму і демократичному ліберальному інтервенціонізму. Він став голосом середнього американського радикалізму білих американців, які відчували, що внаслідок глобалізації та переходу до постіндустріальної економіки залишилися на узбіччі.

Ці виборці відчували, що зміни, які відбуваються навколо, не відповідають їхнім власним інтересам. Вони протестували проти зникнення економічного базису середнього класу та ризиків скочення в бідність, дорогою боротьбою проти зміни клімату в ситуації жахливої нерівності в доходах та багатстві. За цих обставин «трампісти» символічно поєднали різні соціальні групи в «народ», об'єднаний комплексом вимог, що створюють ідеологічний кордон між народом та елітою.

Сучасне суспільство часто називають інформаційним. Тобто таким, де основним фактором суспільного розвитку визнаються свідомість та використання індустрії інформації. Інформатизація стає глобальним цивілізаційним процесом, за якого формуються засади інформаційного суспільства. В процесі функціонування сучасного суспільства важливу роль має збір, обробка, поширення інформації в масовому масштабі. Саме засоби масової інформації забезпечують масову комунікацію. Масова комунікація трактується як виробництво і передача інформації засобами преси, радіо, телебачення, інтернету, соціальних мереж. Масова комунікація є потужним засобом закріплення настанов і уявлень, а також їхньої зміни у бажаному для політиків напрямку.

Політичний занепад щонайменше так само ймовірний, як і політичний розвиток. Наприклад, якщо соціальна мобільність випереджає розвиток політичних інститутів, у суспільстві поширюється розчарування, позаяк нові суспільні гравці не знаходять можливості долучитися до участі в політичній системі. Але без політичного порядку не буде успішного розвитку ні в економічній, ні в соціальній сфері. Хоч демократія викликає дестабілізацію у близькій перспективі, вона може забезпечувати стабільність на довший час. У будь-якого політичного режиму, який не має засобів, щоб змінювати себе, бракує також засобів, щоб себе зберегти.

Китайський авторитаризм ближче до ідеалу меритократії, тобто принципу управління, згідно з яким керівні посади у державі мають займати найбільш достойні та здібні люди незалежно від їхнього соціального походження. Економічний бум у КНР обумовлений брутальною ліквідацією складної системи традицій і звичаїв в результаті «культурної революції» Мао Цзедуна у поєднанні з не менш брутальною ліквідацією великих родин через політики однією дитини в родині.

Перемога західних ліберальних демократій у першій холодній війні (незалежно від того, чи визначатимемо ми її хронологічні межі між 1946-1991, або 1917-1991 роками) здавалося завершила історію ідеологічного протистояння різних суспільно-політичних формацій. Однак промова російського диктатора на Мюнхенській конференції з питань безпеки у лютому 2008 р. фактично дала старт «другій холодній війні» між РФ і Заходом. Звичайно, ця друга холодна війна має свою специфіку. РФ намагається консолідувати проти західних ліберальних демократій автократії третього світу, цією ситуацією на свою користь намагається скористатись Китай. Влітку 2021 р. президент США Дж. Байден провів перший глобальний форум ліберальних демократій. Міжнародні відносини, здається, опинились в ситуації ідеологічного протистояння «класичних» ідеологій ліберальної демократії та авторитаризму.

Німецький філософ К. Маннгейм у класичній праці «Ідеологія та утопія» довів, що ідеологія як «секуляризована релігія» або як сурогат сакрального ціле-покладання існуватиме то тих пір, поки буде у цьому потреба [3, с.34]. Але на хвилі перемоги у холодній війні американський політолог японського походження Ф. Фукуяма розробив концепцію «завершення історії» та переходу глобальної історії до формату універсальної перемоги ліберальних демократій. Але на початку ХХІ століття стало зрозуміло, що автократичні моделі капіталізму (китайська і російська) кинули виклик євроатлантичній ліберальній моделі капіталізму. До початку глобальної економічної кризи 2008 р. здавалось, що поступ демократії є неухильним.

На початку ХХІ ст. низка глобальних правозахисних організацій неодноразово наголошувала на поступовому, але неухильному поширенні демократії у світі. Проте такий кількісний статистичний звіт не дає об'єктивного уявлення про справжню соціально-психологічну якість політичних устроїв, які за формально-правовими ознаками визнаються демократичними. Тобто такими, які спроможні забезпечувати суверенітет народу, владу більшості при повазі прав меншості, гарантії дотримання прав людини. Але все частіше зазначені характеристики підміняються регулярними демократичними вільними

виборами за участі необмеженої кількості політичних партій, однак без реальних механізмів суспільного контролю за діяльністю обраної влади.

За владарювання демократичного політичного режиму владу отримує обраний народом суб'єкт, який має повернути її народу після завершення терміну перебування при владі. Представницька демократія вимагає, аби рішення лідера піддавалися ретельній перевірці, аби лідери казали правду та були готові нести відповідальність за прийняті рішення. Некомпетентність підриває сутність представницької демократії. Недуг демократичних держав полягає у зменшенні дієздатності урядів. Консультативна демократія орієнтується на громадську думку, яка є досить мінливою.

Відомо, що сформована певним національним історичним процесом демократична еліта відрізняється від олігархічної своїми відкритими, представницькими, соціально-відповідальними формами політичної активності. Водночас, навіть в умовах наявності якісної демократичної еліти, надійний соціальний контроль за діями владних еліт залишається ключовою проблемою функціонування демократії.

Успішність американського соціально-політичного експерименту ґрунтується на єдності правлячої еліти, чесній та нейтральній щодо громадян державі, добробуті суспільства, подоланні етнічних розбіжностей, американській мрії [4, с.18]. Але після 2000 р., коли виник скандал із визначенням переможця президентських виборів, усі ці складові почали давати збої. Еліта розділилась у питанні, куди і як інвестувати гроші. Розкол еліти перешкоджає державним інститутам бути абсолютно нейтральними щодо громадянського суспільства та приватних інтересів. Добробут середнього класу за абсолютними показниками не зростає після перемоги США в першій холодній війні. Плавильний котел етнічної різноманітної дає збої. Американська мрія переживає політичну інфляцію. Молодь не вважає, що житиме краще за батьків. Важко сказати, скільки знадобиться часу, аби знайти вихід із замкненого кола цих протиріч [2, с.196].

До того ж, перемога у листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Д. Трампа максимально загострила питання якісних характеристик американської демократії [6, с.93]. Політичний аналітик Джордж Пакер у статті «Як Америка поділилась на чотири частини» доводить, що конкуренція республіканських і демократичних еліт підриває соціальні цінності і руйнує політичні інститути. На думку цього автора, можна вести мову про: 1) «Вільну Америку», яка орієнтується на консервативні цінності, 2) «Справжню Америку» скептично налаштовану до глобалізму, 3) «Розумну Америку», яку складає переважно ліберальна освічена еліта, 4) «Справедливу

Америку» покоління міленіалів, яке стурбоване расовою і соціальною нерівністю [5, с.1]. До того ж, розкол відбувається всередині правлячих еліт демократичної та республіканської партій. У демократів незрозуміло, хто виграє битву за право висунення на посаду президента у листопаді 2024 р., особливо, якщо демократи у листопаді 2022 р. гіпотетично програють проміжні вибори до обох палат конгресу США.

В республіканській партії США запалала нова зірка губернатора Флориди (з 8 січня 2019 р.) 43-річного Рональда Десантіса, який кинув виклик Трампу. Десантіс заборонив викладання за бюджетні кошти «критичної расової теорії», яка звинуватила всіх білих у провіні за рабовласництво. У Флориді пропонували «Stop WOKE Act» заборонити ідеологію боротьби за соціальну, расову і гендерну справедливість. Радикально ліво ліберальна частина демократичної партії вважає прихильників цих ідей ледь не фашистами. Тобто у зовнішньополітичний дискурс протистояння ліберальних демократів та авторитарних політичних режимів втручається внутрішньополітичний аспект, який за градусом протистояння є ще більш гарячим. Тим паче, що теоретичне осмислення критеріїв визначення архетипів

Італійський мислитель Умберто Еко 25 квітня 1995 р. виступив з лекцією у Колумбійському університеті на тему архетипів фашизму. Серед таких важливих архетипів У. Еко назвав: 1) культ традиції, спробу зупинити час «розумним консерватизмом»; 2) неприйняття сучасності; 3) дія заради дії, неспроможність зрозуміти наслідки дій; 4) дисиденти визнаються за зрадників; 5) расизм та ксенофобія; 6) фрустрація масової та індивідуальної свідомості; 7) націоналізм; 8) вороги одночасно подаються як надмірно потужні і слабкі; 9) оголошується, що життя це вічна боротьба, заперечення пацифізму; 10) популізм і зневага до слабого; 11) культ смерті; 12) заперечення парламентської демократії; 13) фашизм розмовляє «ново-язом» [1, с.145].

У лівій ідеологічній традиції ознаками фашизації суспільства вважається: 1) корпоративізація і монополізація економіки; 2) монополізація політичної влади; 3) культ вождя; 4) мілітаризація; 5) руйнація демократичних інститутів; 6) імперський владний дискурс; 7) нетерпимість до дисидентів, 8) етнічна ксенофобія; 9) не функціональність законодавства щодо протидії фашизму; 10) не функціональність сучасних антифашистських рухів; 11) існування сприятливих передумови для відтворення ідеології і практики фашизму. Певним страховим полісом від повернення авторитаризму у його фашистській формі можна вважати наднаціональні структури Євросоюзу. Процеси глобалізації об'єктивно стимулюють увагу до питань ідентичності. Навіть у об'єднаній Європі дедалі частіше

виникають дискусії з приводу «нового націоналізму», який багатьох дивує, адже конструкція Європейського Союзу вибудовувалася на фундаменті єдності різних народів, які мали обмежити конкуренцію між собою та перейти до співпраці заради підняття рівня та якості соціальних стандартів й миру в Європі. Однак наявності потужної економічної опори Європейського Союзу у вигляді спільного ринку та єдиної грошової одиниці виявилось недостатньо для органічного союзу громадян та для формування спільної культурної ідентичності. Тому «нова європейська ідентичність», головним чином, проявляє себе на рівні тонкого прошарку європейської інтелектуальної еліти. Натомість на інших щаблях соціально-політичної ієрархії панують національно-державні ідентичності. Донедавна популярною тенденцією в західноєвропейських країнах Євросоюзу було сприйняття концепції багатьох культур, або «мультикультурності». Однак, світова економічна криза, збільшення кількості нелегальних емігрантів до країн Євросоюзу, посилення ксенофобських настроїв на фоні збільшення чисельності безробітних змусили уряди Великої Британії, Італії, Німеччини та Франції вести мову про перегляд концепту і практики «мультикультурності». Тобто досягнення «ідеалу Фукуями» у вигляді глобальної перемоги ліберальних демократій вимагає нової якості ліберальних політичних режимів євроатлантичного простору як дієздатної альтернативи євразійським моделям авторитарних політичних режимів.

Світогляд це знання, які стали переконанням. Фактично світогляд формується під впливом виховання, освіти, життєвого досвіду. На нього впливають умови життя, загальні риси епохи, національні особливості культури. Натомість ідеологія презентує інтереси певної соціальної групи, яка претендує на пріоритетність їхнього захисту в умовах конкуренції з іншими не менш легітимними інтересами. В інформаційному суспільстві ідеологію формують засоби масової інформації. Концептуальна влада змушує жити чужим розумом.

Спільній соціальній ідентичності все важче ментально «скріплювати» таку «уявну спільноту», якою є нація. Адже позиціонування соціальних суб'єктів щодо будь-якої ідентичності фактично означає відповідь собі та оточуючим на сакраментальні питання: «хто я?», «хто ми?» . Адекватна відповідь на ці питання дає можливість мати надійний компас у бурхливому морі глобальних зрушень та радикальних трансформацій. Одним із головних складників будь-якої колективної ідентичності є інтерпретація національної історії. Однак, сучасний світ, в якому домінують різні інформаційні потоки, робить неможливою наявність усталеної ідентичності, яка дана «на

віки». У диференційованому та по-різному стратифікованому та, як правило, багатонаціональному суспільстві об'єктивно наявні різні ідентичності. Європейська ідентичність формується на основі нової ролі історика, який прагне пояснити трагічні події, але не є судією, який презентує суспільству остаточний вирок щодо минулого та пам'яті про нього. Зрештою в процесі формування ідентичності важливо пам'ятати, за кого ви себе вважаєте, тим ви й є, принаймні потенційно. Домінантною тенденцією процесу глобалізації стає трансформація європейсько-центричної системи координат. Звичайно, Європа залишається модним орієнтиром культурних та матеріальних досягнень, але Європа поступово втрачає лідерство як центр виробництва (не лише матеріального або наукового, а й творення смислів) внаслідок чого цінності різних локальних цивілізацій все більше вступають у протиріччя з традиційними християнськими цінностями. Європа також перебуває у складній ситуації пошуків спільної ідентичності. Посилення кризи та втрата курсової стабільності спільної європейської грошової одиниці євро, яка вважається матеріальним символом нової європейської ідентичності, у 2008-2011 рр. серйозно налякала перспективою руйнації наддержавних інституцій та розпуску Європейського Союзу. Нагадаємо, що великий німецький філософ І.Кант вважав, що побудувати правову державу можна на засадах здорового глузду, треба лише аби одні егоїстичні бажання блокувалися не менш потужними іншими егоїстичними бажаннями.

Почуття ідентичності має давати відповіді на онтологічні питання: «звідки ми, хто ми, куди ми йдемо». Таким чином, ідентичність опосередковано впливає не лише на утворення смислу історії, а й на осмислені дії у сучасному. Слушність цієї тези доводять актуальні глобальні та локальні тенденції. В умовах глобалізації все більшого значення набуває цивілізаційна ідентичність, яка дає можливість різним масовим суспільствам відчувати свій зв'язок з минулим, що дає можливість само ототожнення у контактах між різними цивілізаціями та їхніми представниками. Формування глобального інформаційного суспільства також актуалізує питання історичної ідентичності як окремих особистостей, так і держав та суспільств.

Отже, війни ідентичностей стають властивими навіть найбільш стабільним та процвітаючим суспільства. Досить часто термін ідентичність та його різновиди (національна, етнічна, релігійна, тощо) використовуються як апріорний термін, який означає належність до певної спільноти. За територіальною ознакою ідентичність диференціюється на ідентичність за місцем проживання, локальна ідентичність, регіональна ідентичність, ідентичність із середовищем,

міська та сільська ідентичність, гендерна ідентичність, тощо. Соціокультурний вибір у такому разі визначає належність до певної уявної соціальної групи, тобто ідентичність. Таким чином, ідентичність виконує функції інтерпретації відмінностей, формування соціокультурних цивілізаційних кордонів, винайдення національних традицій, утворення уявних спільнот, конструювання інтересів. Демократичні та авторитарні політичні режими мають власну ідентичність, які дає їм можливість відтворюватись та відносно ефективно функціонувати.

Представницька демократія вимагає, аби рішення обраного політичного лідера піддавалися ретельній перевірці, аби лідери казали правду та були готові нести відповідальність за прийняті рішення. Некомпетентність підриває суть представницької демократії. Консультативна демократія орієнтується на громадську думку. Натомість автократії не потребують постійного врахування громадської думки. Яскравий приклад цього дає РФ. Важливим етапом у перемозі ідеології ліберальної демократії може бути поразка РФ у війні проти України. Після розпаду СРСР РФ залишалась метрополією євразійської імперії. За відсутності механізму самозбереження дезінтеграційні процеси нарастають і немає етнічних сил, які б стримали їх. Гібридна війна РФ проти України та західних демократій прискорила прояви тенденцій дезінтеграції РФ у випадку програшу у війні. В інтереси тюркських народів не входить існування централізованої РФ. Етнічні руські більше орієнтовані на ксенофобію. Негативна для московитів демографічна ситуація перетворює в багатьох регіонах РФ етнічних руських на національну меншину. Особливо прискорити дезінтеграційні процеси можуть економічні проблеми, викликані системними економічними санкціями.

Особливе значення для політичної дезінтеграції РФ має проблема суверенітету над ресурсами. Це може бути достатнім стимулом для регіональних еліт вести боротьбу за суверенітет, тим паче, що цьому не протидіє жодна консолідуюча позитивна ідеологія.

Майже всі європейські країни зацікавлені в розподілі європейської частини РФ, адже велика євразійська держава завжди є загрозою для стабільних демократій. Першою необхідною передумовою для унеможливлення відродження Московської імперії є незалежна Україна. Проте ця передумова не є достатньою. Для встановлення стійкої рівноваги й стабільності на сході Європи не повинно бути держави, яка простягає свої володіння від моря до моря. Тому достатньою умовою остаточної втрати Москвою імперських амбіцій є становлення незалежності Північної Русі. Ця країна може стати противагою Московії, її природними союзниками будуть країни Скандинавії, Польща, Україна.

Європейська частина північних етнічних територій РФ представлена корінними народами уральської сім'ї (карели, саамі, комі, ненці), які проживали тут з давніх часів. Специфікою регіону є те, що він переважно розташований в зоні тайги і тундри, де на великих за площею територіях живе незначна кількість населення. Крім етнічного чинника, сепарацію цього регіону може стимулювати боротьба за корисні копалини (вугілля, нафта, газ). Наприклад, комі – народ, який з давніх часів живе на своїй історичній землі. В районах видобутку корисних копалин проживає слов'янське населення. Спостерігається занепад видобутку вугілля в Воркуті, Інті, Печорі, що стимулює відтік населення в південніші райони. Існування Республіки Комі в разі загострення ситуації в інших регіонах РФ, вестиме до відділення Комі від Москви.

Населення Московії за ментальністю близьке до азійських країн. Для нього характерні прояви шовінізму, ксенофобії. В Московії історично склався деспотичний політичний режим. Натомість Північна Русь була представлена традиціями середньовічної Новгородської республіки, яка співпрацювала з Ганзою. Отже, можна умовно вважати, що ментальність північних росіян близька до європейської, а центральних до азійської. Карелія, Мурманська, Архангельська, Вологодська, Санкт-петербурзька, Новгородська, Псковська області РФ можуть увійти до нового державного утворення Північна Русь. Їх сепарація можлива за умов швидкого катастрофічного розпаду РФ.

Після колонізації Уралу росіянами ці території стали відправним пунктом для слов'янської колонізації Сибіру та Далекого Сходу. Центральна влада не дала утворитись на Уралі такої ж козацької системи як на Кубані та Доні. Урал територіально відокремлений від центральної частини метрополії землями тюркських народів. У випадку їхньої відокремлення від РФ можуть посилитися відцентрові тенденції на Уралі. Тож Єкатеринбург може стати столицею Уральської республіки.

Кубань протягом усієї своєї історії цілковито відрізнялася від центральних регіонів РФ. Після виселення сюди Чорноморської Січі український елемент став домінуючим. За часів Київської Русі тут був Тмутараканський анклав південно-східний форпост України-Русі. Навіть радянська влада не могла викоринити свободолюбний козацький дух. Ставрополля переважно заселене росіянами, але є значний відсоток вихідців з України. У випадку від'єднання прикавказьких і кавказьких територій, Ставрополля будучи територіально майже відрізанним від центральної Росії і може приєднатися до сепараційної політики, щоб вчасно відмежуватися від гинучої імперії та не допустити конфліктів на своїй території. У разі відокремлення від Москви уральських, сибірських та далекосхідних територій питання про самостійне

Ставрополля може бути вирішене.

Особливе місце в перспективному процесі розвалу РФ відіграють прикавказькі та кавказькі етнічні території. Народи цього регіону не припиняли боротьбу проти центральної влади, відстоюючи свої прагнення до свободи та незалежності. Це прагнення не могли придушити ні царські багнети, ні радянські табори, ні танки і гармати «демократичної» РФ. Наприклад, калмики належать до монгольської групи. На сучасному етапі територіальна компактність, чисельність калмиків цілком достатні для державності. Виокремлення калмиків в автономну республіку сприяє сепарації.

В етнічному сенсі черкеси близькі до кабардинців і адигейців. Проте вони відрізняються як за мовою, так і за культурою. Адигейці відділені від черкесів і кабардинців кубанськими землями. Адигея розташована в центрі сучасного Краснодарського краю. Виокремлення адигейців в адміністративну одиницю дає їм підстави на утворення своєї держави і унеможливорює анексію її з боку Кубані. Кабардинці найбільш національно розвинутий серед адигів народ з давньою і самобутньою історією. Щодо теперішньої спільної адміністративної одиниці з балкарцями, то вона може бути поділена за етнічним чинником. Конфлікти щодо поділу можуть виникнути на локальному рівні. Карачаївці можуть бути зацікавлені у розпаді спільної адміністративної одиниці з черкесами, оскільки такий спосіб адміністративного устрою був спрямований на придушення сепарації на Кавказі. Для балкарців складалася подібно од карачаївців. На сьогодні балкарці (один з найменш чисельних народів Кавказу, не враховуючи народів Дагестану) проживають в спільній адміністративній одиниці з кабардинцями, але мають потенціал для незалежності. Осетини, завдяки етнополітиці Сталіна, поділені між РФ і Грузією. У серпні 2008 р. РФ визнала незалежність грузинської Південної Осетії. Аланія зі значними змінами території (як від'єднаннями, так і приєднаннями) вірогідно стане одно національною державою. На сьогодні Інгушетія за всіма параметрами готова до незалежності. Інгуші мають потужну національну еліту, структуру влади, власну інгуську міліцію. Чеченці є народом, який найактивніше виборював незалежність у важкій збройній боротьбі з метрополією. Власне ця війна свідчить про неминучість розпаду РФ. Ліквідація незалежності Ічкерії не припинило боротьбу за владу різних чеченських кланів.

У територіально відносно невеликому Дагестані населення ледь не кожного аулу вважає себе окремим народом. Адміністративно-територіально до Дагестану включені за мовою різні народи: тюркські (кумики, ногайці) та народи нахсько-дагестанської групи кавказької сім'ї

народів (аварці, лакці, даргінці та інші). Загострюється протистояння тюркських та нахсько-дагестанських народів. У випадку системної кризи в РФ можливим є розпад цієї штучно створеної республіки з можливим утворенням Аварії, Кумикії, власне Дагестану.

Корінні народи поволзьких етнічних територій належать до фінно-угорської групи уральської сім'ї народів та тюркської групи алтайської сім'ї. Татари найчисельніший народ регіону. Більшість татар проживають на своїй етнічній території. Частина татарських земель входить до сусіднього Башкортостану (правий берег річки Ік). Башкири другий за чисельністю тюркський народ регіону. У сучасному Башкортостані проживає значний відсоток російського і татарського населення. Чуваші третій тюркський народ Поволзького регіону. За умов сепарації Татарстану як регіонального лідера Чувашія з сформованою національною елітою може реально претендувати на відокремлення від Москви.

Уральські народи Поволжя ще більше, ніж тюркські, взяли участь у формуванні росіян як етносу і більше змішалися з ними. З 1990-х спостерігається етнічне відродження марійців. У Марій-Ел значним є відсоток російського населення. Удмурти чисельно менші, ніж марійці. Татари становлять третій після удмуртів і росіян етнос в Удмуртії. В наш час мордва проживає по всіх національних автономіях Поволзького регіону та в багатьох областях РФ. У Мордовії російський вплив найбільший серед усіх національних республік Поволжя.

Головною особливістю азійської частини РФ є те, що, незважаючи на величезну територію і природні багатства, мало заселена. Північ азійської частини РФ найменш колонізований край, незважаючи на його багатства. Але навіть невелика частка колонізаторів змінила національний склад цих територій. У всіх національних одиницях регіону російське населення становить більшість. Однак ця обставина навряд чи зможе зупинити сепараційні процеси.

Саха Якутія найбільша за площею національна республіка РФ, на території якої залягають величезні запаси корисних копалин. Якутія найбільш національно однорідна республіка Півночі, де є найменша частка російського населення. Ймовірно, Саха як лідер усієї азійської півночі РФ, може однією з перших досягнути повної самостійності, особливо якщо на цей шлях стане Чукотка адміністративна одиниця місцевого автохтонного населення чукчів, евенків, ескімосів та інших, яка має морський кордон з американською Аляскою.

Етнічні території народів Південного Сибіру розташовані посеред земель Південного Сибіру та Далекого Сходу, колонізованих росіянами. Етнічно це залишки тюркських та монгольських етносів, які були

асимільовані. Проте тувинці найбільш розвинутий етнос регіону, який має досвід державності та увійшов до складу СРСР в 1922 році. Національна самосвідомість тувинців одна з найвищих в РФ, тому Тува може бути одним із перших претендентів на самостійність в азійській частині РФ. У разі загострення етнополітичної ситуації в РФ та її подальшого розпаду Хакасія за підтримки сусідньої тюркської Туви може вибороти самостійність.

Спостерігається пожвавлення національної самосвідомості бурятів. Окрім Бурятії, буряти проживають в Іркутській області (біля західного узбережжя озера Байкал) та в Читинській області. Іркутська область навряд чи зможе втримати бурятські території, навіть за допомоги Красноярського краю. Росіяни Читинської області не мають і такої підтримки, адже область «виросла» завдяки Байкало-Амурській магістралі, яка перебуває в суперечливому економічному стані. Тюменська область є нафтовою столицею РФ. Якщо запрацюють нафтові санкції, область може не погодитись спонсорувати помираючу імперію. Від області можуть відокремитись Ямало-Ненецький національний округ та Ханти-Мансійський національний округ.

На території південної частини Західного Сибіру може утворитись республіка Сибір (Томська, Новосибірська, Омська, Кемеровська області, Республіка Алтай). Сепарація Красноярського краю може прискорити сепарацію від Москви всього Сибіру та Далекого Сходу. Далекий Схід (Амурська область, Хабаровський та Приморський край) має два центри економічного і політичного життя – Владивосток і Хабаровськ. В Примор'ї багато етнічних українців. Це колишній український Зелений Клин. Економічно Примор'я орієнтується на Японію, Амурська область більше зорієнтована із сибірською частиною РФ та Китай. Нарешті Магаданська область це «російська Австралія», де спочатку основну масу прийшлого населення становили ув'язнені. Магаданська область у випадку розпаду РФ навряд чи збереже Чукотський національний округ. Отже, агресивна політика Кремля стимулювала відцентрові тенденції. Географічний масштаб РФ та різна геоекономічна орієнтація російських регіонів не може за умов глобальної взаємозалежності забезпечити автаркію мілітаризованої економіки. Якщо Москва не матиме достатніх ресурсів для проведення політики «батога і пряника» щодо суб'єктів федерації, дезінтеграція РФ може стати геополітичною реальністю. Такі зміни гіпотетично можуть бути вирішальним поворотом у глобальному протистоянні ліберальної демократії та авторитаризму.

Список використаних джерел

1. Эко У. Пять эссе на темы этики. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 250 с.

2. Carter J. Unsere gefährdeten Werten. Amerikas moralische Krise. München: C.H.Beck, 2006. 300 s.
3. Mannheim K. Ideology and Utopia. New York: Rutledge, 1955. 340 s.
4. Schudson P. Watergate in American Memory. New York: Penguins Book. 1992. 300 s.
5. Packer G. How America Fractured into Four Parts. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/07/george-packer-four-americas/619012/>
6. Winkler H. Zerpflcht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika. München: Suhrkamp, 2017. 360 s.

Поспєлов Андрій Сергійович

к.і.н., доцент,

*завідувач кафедри суспільних дисциплін та мовної підготовки
Одеського міжнародного медичного університету*

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ТА ПАРАЛЕЛЬНІ ДЕРЖАВИ ЯК ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ І ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРЕНАХ АЗІЇ Й АФРИКИ 1945-2009 рр.

При вивченні різноманітних воєнних конфліктів, які мали місце в світі після закінчення Другої світової війни і майже до сьогодні, доволі часто, дослідники випускають з поля свого зору, державну нерівномірність протиборчих сторін. І мова тут йде не про класичний варіант – сильна держава проти дещо слабшої (в будь якому розумінні цього визначення, як в політичному, військовому чи економічному й навіть соціально-культурному сенсі). Головна вада значної кількості аналізів саме воєнних конфліктів після 1945 р. полягає у тому, що історики чи журналісти, політологи й інші автори, майже завжди ігнорують факт протиборства різних форм державності.

Якщо за часів глобального протистояння між США та СРСР у Холодній війні (1946-1991 рр.), радянська та західна історіографія активно розбирали систему національно-визвольних рухів, з якої виходили на протиборство держав різних типів в різних же локальних конфліктах (переважно на теренах Азії та Африки), то після завершення Холодної війни, а де-факто й завершення національно-визвольної боротьби більшості колоніальних територій, цей аспект перестав бути активним в історичних дослідженнях Сходу та Заходу.

В певному сенсі можна визначити справедливність цього підходу – за добу Холодної війни по обидві боки «залізної завіси» національно-визвольна боротьба більшості народів світу і відповідні, пов'язані з нею рухи були дослідженні вкрай якісно, і що природньо – з різних ідеологічних та методологічних позицій. Однак, історики на Сході й Заході, тоді і зараз не поставили дві принципові крапки над проблемою

національно-визвольної боротьби. А саме – не були визначені хронологічні межі існування національно-визвольних рухів, особливо їх верхня (кінцева) межа. І головне – не було вироблено розуміння погляду на національно-визвольний рух як на особливу форму державності, а стосовно саме воєнних конфліктів – на військово-політичний потенціал національно-визвольного руху, як головного і принципового аспекту протистояння по лінії – держава – державне утворення (тобто ту саму державну нерівномірність протиборчих сторін).

Між тим, за часів Холодної війни зробити це, на наш погляд було не можливо, в першу чергу по ідеологічним і виключно технічним причинам. Під останніми слід розуміти факт того, що вже з кінця 1950-х рр. національно-визвольний рух як такий, став елементом не тільки політики Сходу (тобто де-факто СРСР, а з другої половини 1960-х рр. і КНР, свідченням чого в першу чергу стала Війна в Індокитаї 1959-1975 рр.), а й політики Заходу, насамперед США. В цьому аспекті достатньо згадати як конфлікт в Ємені 1961-1968 рр., де по суті, національно-визвольний рух був представлений монархічними і промонархічними структурами [63], так і боротьбу еритрейських повстанців виключно лівої політичної спрямованості проти, спочатку монархічного уряду Ефіопії (1963-1974 рр.), а в подальшому – проти промосковського керівництва, на чолі з Менгісту Хайле Маріамом (1978-1991 рр.) [56, 14].

В цих умовах (тобто в системі глобального протистояння між соціалістичним табором і «вільним світом»), структурна еволюція як міждержавних, так і особливо внутрішньодержавних воєнних конфліктів, в першу чергу на просторі Азії та Африки, а в меншій ступені на теренах Латинської Америки, залишалася не поміченою дослідниками. Насамперед тому, що всі вони, незалежно від політичних, наукових чи ідеологічних поглядів, всі форми протистояння «прогресивного» («гарних хлопців») «регресивному» («поганим хлопцям») як раз і зводило до національно-визвольного руху чи до тотожних ньому понять.

Між тим, розпочинаючи з довготривалої війни у В'єтнамі (Друга війна супротиву в'єтнамського народу) 1959-1975 рр., одним з найбільш потужних елементів воєнних конфліктів на теренах регіонів «третього світу» (Азія, Африка, Латинська Америка), стало створення нових форм державних утворень – паралельних держав. Лише, після закінчення Холодної війни, з'ясувалося і то пост-фактум, що жодна з визначених, в подальшому паралельних держав, за часів Холодної війни знищена не була. Більше того, майже всі вони, після завершення глобального протистояння набули більш викристалізованих форм настільки, що

зміogli в абсолютно нових геополітичних умовах кинути виклики офіційним державам абсолютно різного плану.

Втім, світова історична і політична науки, оперативно відреагували на присутність в зонах, насамперед довготривалих воєнних конфліктів альтернативних офіційно-визнаним державам державних утворень. Їх почали досліджувати, втім, знов таки з абсолютно різних боків. Якщо західна наука всі ці території зазначила багатограним терміном *Grey Zones* («сірі зони», тобто ті, які офіційна держава не контролює повністю або частково), то пострадянська стала використовувати терміни «не визнані держави» чи (в меншій ступені) – «частково визнані держави».

Між тим, історично невизнаність і часткова визнаність держав – реальний факт. Причому через цей статус пройшли і багато великих чи провідних держав світу. Достатньо згадати що Нідерланди, які офіційно виникли як де-факто держава у 1581 р., були офіційно (де-юре) визнані лише по Вестфальському миру 1648 р. Да і в історії США, революційної Франції та СРСР теж були такі епізоди, які вже давно стали хрестоматійними.

Однак паралельна держава, як особлива форма державності, про яку ми будемо вести мову пізніше, виявилась даністю саме воєнних конфліктів другої половини ХХ ст. Причому даністю «не вбиваємою», що стало чи не головною її принциповою характеристикою, нарівні з її існуванням саме в умовах постійно діючого (перманентного) воєнного конфлікту при підтримці, хоча б однієї великої держави [40, 151-152].

Спробуємо проаналізувати вище зазначені нами аспекти.

1. Принциповою особливістю воєнних конфліктів періоду після закінчення Другої світової війни і до початку Другої війни в Іраку (тобто 20 березня 2003 р.), став активний розвиток та перемога на теренах Азії й особливо Африки національно-визвольного руху. Причому багатьох, раніше колоніально-залежних народів і країн. Саме національно-визвольний рух кардинально змінив політичну карту світу в цілому (особливо на Африканському континенті і в дещо меншій ступені на Азійському) й одночасно, в свою чергу, викликав появу значної кількості міждержавних воєнних конфліктів на цих теренах, що мали місце у 1945-2003 рр. Причому в цілій низці країн, окремі прояви національно-визвольного руху, як раз в зазначену нами добу переросли в систему паралельних держав, які активно розвивалися до травня 2009 р., коли була знищена, станом на серпень 2022 р. єдина з них – Соціалістична Республіка Таміл-Ілам на Шрі-Ланці.

Розмах, тривалість, напруженість та інші характеристики воєнних конфліктів, що стали прямим слідством появи і розвитку національно-визвольних рухів в багатьох країнах Азії й Африки, ще під час їх ходу,

дозволили дослідникам говорити про особливі форми державності ними (національно-визвольними рухами) викликаними. Як наслідок, всі процеси, які були пов'язані з національно-визвольним рухом на теренах Азії та Африки стали одним з ключових елементів Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. А враховуючи факт того, що цей елемент носив здебільшого характер воєнних конфліктів, в яких прямо чи опосередковано були задіяні майже всі держави першого ешелону (великі і провідні – класифікація наша – авт.) і Організація Об'єднаних Націй в якості головного арбітра, слід впевнено говорити, що сукупність міждержавних воєнних конфліктів після 1945 р. на теренах Азії та Африки, в тому числі й особливо пов'язаної з національно-визвольним рухом, являла собою специфічну регіональну підсистему міжнародних відносин вказаного періоду часу.

В сучасній історіографії, стосовно не тільки терміну, а й змісту поняття національно-визвольний рух існують суттєві розбіжності. Значна кількість авторів, виводить цю історичну даність національно-визвольного руху, як суттєвого фактору другого періоду новітньої історії світу зі Статуту ООН, а конкретно з пункту 2 його Статті 1, яка каже про задачі організації: «Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів...»[47]. Саме тому, теоретично, будь яка організація чи суспільний рух, що веде боротьбу за суверенітет конкретної нації, народу чи країни в межах права нації на самовизначення, як одного з основних принципів сучасного міжнародного права, причому зазначеному в Статуті ООН, може вважатися національно-визвольним.

Між тим, саме поняття національно-визвольного руху даність, що як термін і як історичний факт виникла набагато раніше 1945 р. Теоретичну базу під нього намагалася підвести радянська історіографія, яка чітко розрізняла його ключові елементи – національно-визвольні війни та національно-визвольні революції. Згідно Української Радянської Енциклопедії, під національно-визвольним рухом розумілася боротьба народів колоніальних і залежних країн за своє національне і соціальне визволення. При цьому національно-визвольний рух вважався складовою частиною світового революційного процесу [34]. В свою чергу, національно-визвольна революція класифікувалася як соціально-політичний переворот у житті колоніальних, напівколоніальних і залежних від імперіалізму країн, спрямований на знищення іноземного панування й завоювання національної незалежності, ліквідацію національно-колоніального гноблення та експлуатації, створення суверенних національних держав. Сукупно, національно-визвольні революції в цілому, вважалася також найвищим проявом національно-

визвольного руху народів колоніальних і залежних країн, активним фактором антиімперіалістичної боротьби. Вони всім своїм змістом були спрямовані проти капіталістичної системи і об'єктивно є складовою частиною світового революційного процесу [35].

Сучасні українські юристи, під національно-визвольним рухом розуміють сукупність різних (мирних і немирних, збройних) форм боротьби народів за визволення від колоніального панування, досягнення національної незалежності й реалізацію невід'ємного права нації на самовизначення [36]. Відповідно з цим, не мирні форми національно-визвольного руху де-факто являють собою національно-визвольні війни. А оскільки в силу не рівномірності військового потенціалу противників вони історично займали доволі довгий проміжок часу, в умовах Холодної війни, саме національно-визвольні рухи, юридично і фактично являли собою тимчасову форму організації держави, яка як раз і вела боротьбу за визволення якогось колоніально-залежного народу (країни) від іноземного панування.

Юридичне обґрунтування цього було визначено лише 14 грудня 1960 р. в Декларації Генеральної Асамблеї ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам [16], а практичне – прийняттям (в якості спостерігача) у листопаді 1974 р. Організації Визволення Палестини у склад ООН в якості єдиного і законного представника народу Палестини [41]. Втім, як не дивно, цей, вельме показовий прецедент так і залишився єдиним у своєму роді, хоча набагато пізніше і здобув відповідної конкретизації в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 67/19 від 29 листопада 2012 р.[57]

Об'єктивною причиною появи і активного розвитку національно-визвольного руху, причому саме з метою здобуття конкретною колоніально-залежною країною чи народом, що мешкав в ній, повної незалежності, стала Друга світова війна. Про це багаторазово наголошувала радянська історіографія. Втім, на наш погляд куди більш суттєвою, стала інша причина. Мова йде про де-факто змову колишніх метрополій (Великобританії, Франції, Бельгії, Нідерландів) зі США та СРСР, як лідерами двох «фронтів» Другої світової і з 1946 р., тобто з початку Холодної війни – керівниками двох антагоністичних суспільно-політичних систем. Юридично, ця змова втілилася у відмові західних союзників (США та Великобританія, а згодом, під час засідань Ради міністрів іноземних справ чотирьох великих держав й Франції), допустити Радянський Союз до участі в системі опіки, визначених статуту ООН відповідних територій, та нейтральну відповідь британського прем'єра У. Черчилля, стосовно участі СРСР у визволенні від іноземних військ Сирії та Лівану під час роботи Потсдамської

конференції [42, 664-691]. Крім того, створена у 1945 р. Рада ООН з Опіки, офіційно контролювала лише 11 підопічних територій, які охоплювали далеко не всі колоніальні володіння в Азії та Африці [30].

Як наслідок, в інших підмандатних чи колоніально-залежних територіях, розпочався новий етап національно-визвольної боротьби, метою котрого як раз і було досягнення повної незалежності відповідної країни. Причому фізичними підставами для цього стали як раз прямі наслідки Другої світової. Щонайменше терени В'єтнаму та Індонезії були визволені антияпонськими збройними формуваннями на чолі з комуністами, і мінімум в цих країнах в серпні-вересні 1945 р. були створені умови для проголошення незалежності. І як раз на це уряди Франції та Нідерландів відповіли військовою інтервенцією, що стало загально відомим в той період [14, 2-3]. Одночасно, на батьківщину поверталися військові формування європейських колоніальних держав, укомплектованих місцевим населенням, на чолі зі своїми (місцевими) офіцерами. В умовах суттєвого скорочення фінансування цих військових частин після Другої світової війни, окремі, найбільш освідченні їх командири, отримали можливості зробити кар'єру на місцевому рівні, як військову, так і політичну. Достатньо згадати тих, хто в подальшому вже очолив нові незалежні держави – Сіад Барре (Сомалі), Іді Амін (Уганда), та багато інших. І здебільшого ці причини стали першоосновою початку системного національно-визвольного руху, щонайменше в країнах Азії [9; 49].

Саме тому, національно визвольний рух в Азії та Африці відразу ж після початку Холодної війни здобув доволі радикальних характеристик. Цей радикалізм виходив як з егоїстичного бажання метрополій зберегти свої колонії, які по-суті, інколи треба було завоювати по новому (і як раз В'єтнам [8, 656-662] та Індонезія тут яскравіші приклади) і відповідного супротиву з боку місцевого населення, на чолі озброєної частки котрого стояли добре зорганізовані й принципово налаштовані структури. Ну а підкріплювався цей рух, різноманітними, в тому числі й вкрай активними діями СРСР та США. Причому інколи ці дії були настільки відвертими, що цілком можна говорити про втручання відповідної наддержави в якості фактичного учасника у воєнний конфлікт в конкретній колонії, якій формально, для її метрополії носив внутрішній характер.

Однією з історіографічних проблем національно-визвольного руху є відсутність в історіографії чітко-зазначених його хронологічних меж. В якості початкової постійно йдеться про період після Другої світової війни, а от кінцевою датою вважається або здобуття незалежності Намібією у 1990 р., або 1 листопада 1994 р. – дата завершення діяльності

Ради з Опіки, через здобуття за місяць до вказаної дати незалежності останньої підопічної ООН території – Палау [44]. Втім, на наш погляд, хронологічні межі національно-визвольного руху дещо ширші і точніші. Причому, його початок слід вести не з теренів Азії, а з колоніально-залежних країн більш віддаленої Африки.

Враховуючи повну ліквідацію протиріч по політичних питаннях між п'ятьма європейськими колоніальними імперіями на африканських теренах (Великобританією, Францією, Бельгією, Португалією, Іспанією), умови для виникнення на континенті саме міждержавних воєнних конфліктів станом на 1946 р. були відсутніми. Втім, Друга світова війна й прямий її наслідок – фізичне ослаблення щонайменше Великобританії та Франції стали суттєвим поштовхом до виникнення спочатку серії антиколоніальних повстань, які в більшості своїй доволі швидко переросли в систему національно визвольних війн та антиімперських і антимонархічних революцій. Першим на цьому шляху стало антиколоніальне повстання в британській Уганді, яке мало місце вже в січні 1945 р.[69]. Однак куди більш знаковим виявилось Народне збройне повстання в Алжирі проти французьких колонізаторів 8-17 травня 1945 р.[65], ефект від якого став основою свого роду ланцюгової реакції, яка дуже швидко призвела до виникнення антиколоніальних національно – визвольних війн у французьких колоніях північної Африки і навіть на Мадагаскарі [38].

Кінцем національно-визвольного руху слід вважати повне здобуття незалежності Східним Тимором (Тимор-Лешті) і вступ цієї країни в ООН 23 травня 2002 р.[43]. Причому доля Східного Тимору в контексті національно-визвольного руху доволі симптоматична, оскільки саме вона демонструє на практиці реальні дії Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин згідно основопологаючих документів ООН. Так, у 1975 р. ООН більшість країн світу не визнали індонезійську окупацію Східного Тимору, тобто повністю виконали статтю 53 Статуту ООН [47]. Саме тому, національно-визвольний рух на цій території з 1975 по 2001 рр. діяв під офіційним прапором ООН [68, 60]. На цьому прикладі наочно споглядаємо те, що національно-визвольний рух де-факто був саме тимчасовою формою держави (державності), причому такою, яка позитивно сприймалася в світі (тобто за межами країни, де проходила національно-визвольна боротьба).

Втім, не завжди організаціям, які як раз і очолювали в своїх країнах національно-визвольний рух вдавалося створювати власні альтернативні існуючій політичній конфігурації структури. Інколи, відповідні, навіть чисельні й активно діючі подібні структури національно визвольним рухом не вважалися. Яскравий приклад першого варіанту – стали

військово-політичні організації (ВПО) так званої Чорної Африки, що боролися за незалежність в Південній Родезії (ЗАНУ та ЗАПУ, 1967-1980 рр.) й Намібії (СВАПО, 1961-1990 рр.) та інші. А от яскравим прикладом другого варіанту, були організації, які в 1930-х-1940-х рр. в британській підмандатній Палестині боролися за створення незалежної держави Ізраїль (Хагана, Іргун, Штерн).

Така невідповідність пов'язана з об'єктивними умовами як відповідної збройної боротьби, так і з формою дії конкретних альтернативних структур. Наприклад, якщо в Південній Африці, основні сили відповідних організацій базувалися на теренах інших країн і вже після власної перемоги просто інтегрували свою військову організацію в цивільні сфери, то от єврейські підпільні (Іргун та Штерн) й напівпідпільна (Хагана) існували в структурі британського мандату, як цілком конкретна збройна формація цілком цивільних і всеохоплюючих паралельних британській адміністрації структур. Мова іде про Ішув – де-факто єврейську спільноту і її політичну, економічну й культурну надбудову [24, 51-97]. Як наслідок, єврейська спільнота Палестини не вела національно-визвольну боротьбу, оскільки її структури самі по собі хоча і були паралельні британським, втім існували здебільшого легально. Більше того, сам британський мандат юридично був ситуацією тимчасовою, з чітко означеними (до кінця 1949 р.) термінами його припинення чи пролонгації.

Саме тому, класичний національно-визвольний рух, якщо він навіть не мав альтернативних колоніальній владі державних структур, а мав лише партійні чи виключно військові структурні форми, всі з яких, в разі перемоги можна було швидко інтегрувати у вакуум влади, що виникав після здобуття незалежності (навіть з конкретними провалами, що з 1980 р. й демонструвала Республіка Зімбабве – колишня Південна Родезія), все одно слід вважати тимчасовою формою держави (державності).

2. Втім, довготривалі воєнні конфлікти на теренах Азії та Африки періоду 1945-2009 рр., в тому числі й ті, що не були пов'язані з національно-визвольним рухом як таким, створили ще одну, вкрай живучу і складну в плані класифікації форму державних утворень – «паралельні держави» (в подальшому, цей термін ми визначаємо без лапок, оскільки це є історична даність, яка суттєво вплинула на розвиток значної кількості воєнних конфліктів в Азії та Африці від доби Холодної війни до сьогодення).

Саме вони – паралельні держави, стали реальним феноменом системи міждержавних воєнних конфліктів біполярної та пост біполярної доби, причому такими, які весь час перебували в своєрідній тіні Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (оскільки

офіційними акторами, тобто легітимними державами й основними міжнародними організаціями, враховувались епізодично і частково).

Термін паралельна держава в його повному (комплексному) розумінні, практично не зустрічається в спеціальній літературі. В пост-радянській історіографії інколи присутнє поняття «підпільна держава», втім повної її дефініції не наводиться. На Заході превалює словосполучення GRAY ZONES – неконтрольовані чи частково контрольовані регіони на територіях міжнародно-визнаних держав [2, 648].

На наш погляд, Паралельна держава являє собою певну територію, населену представниками переважно однієї етнічної групи, де, конкретно військово-політичною організацією (ВПО), ведучою постійні (безперервні) й довготривалі бойові дії проти збройних сил (ЗС) країни (держави), що володіє (контролює, управляє) місцевістю, на яку претендує ВПО, створені підпільні чи напівлегальні (паралельні, альтернативні) державницькі структури, задля максимальної мобілізації всіх наявних, втім дуже обмежених економічних, демографічних, військових та політичних ресурсів з метою досягнення перемоги у внутрішньому конфлікті. Причому законність цих державницьких структур майже не піддається сумніву з боку мешканців тих теренів, в межах яких діє ВПО.

На міжнародній арені ВПО – творець паралельної держави, чи сама паралельна держава визнана де-факто і має щонайменше одного впливового союзника в якості реально існуючої країни. Отже, паралельна держава – не тільки підпільна тилова база антиурядових військових формувань, але й свого роду їх легітимний представник в світі. Крім того, паралельна держава є офіційним виразником волі широких народних мас, що бореться за національні, соціально-економічні чи політичні свободи.

Паралельні держави слід відрізнити від формально близького, втім кардинально протилежного поняття «невизнані держави» (в подальшому цей термін, як історичну і майже визнану в науці даність, ми також використовуємо без лапок).

Під останнім терміном слід розуміти існуюче фактично державне утворення, яке відокремилось від певної країни, в результаті радикальних політичних змін, однак світовим співтовариством нова геополітична структура не визнана (через це і походження терміну). Невизнана держава ні є суб'єктом міжнародного права, оскільки офіційно більшість країн світу та міжнародних організацій визнає де-юре лише ту країну, звідки відокремилась невизнана держава.

Країна, зі складу якої вийшла невизнана держава, використовує увесь свій зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний потенціал, а

також можливості своїх партнерів задля перешкоджанню реального виходу на світову арену невизнаної держави. Як наслідок невизнані держави залишаються такими майже весь час свого існування. При цьому, уряд країни – втратника постійно готує військові операції з метою припинення існування невизнаної держави. Через те, що в даному аспекті мова іде про зіткнення двох держав, справа ліквідації невизнаної держави вкрай важка.

Відповідно, якщо ж невизнана держава офіційно була визнана 2 та більшою кількістю офіційно існуючих держав – членів світового співтовариства, вона стає «частково визнаною державою» (в принципі, де-юре так більш справедливо говорити про це державне утворення). Втім, як показує історичний досвід, по-суті, «частково визнана держава», реально продовжує по всіх своїх характеристиках, і в першу чергу міжнародно-політичного плану, залишатися типовою невизнаною державою.

У XX столітті лише Хорватія в серпні 1995 р. самостійно знищила невизнану державу – Сербську Країну. Причому хорватська операція «Буря» виявилася вкрай жорстокою, супроводжувалась геноцидом проти сербів з порушенням всіх законів та звичаїв війни [15, 75-91].

З іншого боку, розгром відокремившийся від Заїра невизнаної держави Катанга у 1960 - 1963 рр. та від Нігерії Біафи у 1967 - 1970 рр. відбувся чисельним контингентом військ ООН, з вирішальною роллю авіації [21, 36-41; 51]. В результаті, навіть за таких прикрих умов, невизнана держава швидко де-факто стає об'єктом міжнародного права.

Таким чином, проглядаються головні відмінності невизнаних держав від паралельних держав. На відміну від невизнаних держав, розвиток котрих проходить в умовах тривалого миру, паралельні держави існують тільки у стані затяжної громадянської чи національно-визвольної війни. Невизнана держава є об'єктом міжнародного права, тоді як паралельна держава завжди суб'єкт світової політики. Саме ця обставина і є головною складністю у виявленні в історії того чи іншого внутрішнього конфлікту паралельної держави.

Не кожне повстансько-партизанське угруповання в змозі створити паралельну державу, через титанічність зусиль необхідних для її розбудови. Не завжди в цьому існує і потреба. Вченим же, за браком об'єктивних (оригінальних) джерел, класифікувати в якості паралельної держави ту або іншу територію, підконтрольну ВПО чи ту, на яку претендують її лідери вкрай важко. Все це робить надзвичайно складним й суперечливим дослідження самої проблеми паралельних держав.

3. Серед великого про шарку літератури апологетів партизанської й малої війни (герильї), питання будівництва паралельної держави

фактично не піднімалося. Теоретиків партизанства, таких як М.С. Голіцин, Ф.К. Гершельман, В.Н. Клембовський, Г. Брудер та інших, так і безпосередніх учасників партизанських дій, наприклад Д.В. Давидова, Т.Э. Лоуренса (Аравійського), П. фон Летов Форбека, І.Г. Старінова цікавили насамперед різноманітні аспекти партизанської тактики та конкретні форми взаємодій партизан з регулярною армією. В результаті теорія партизанської, чи малої війни виявилась однобічною й доволі консервативною. І це не дивлячись на фактично протилежні, або кардинально відмінні один від одного погляди авторів. Такою теорія малої війни залишається й досі, навіть у спеціальній історичній літературі, присвяченій партизанству [28; 31, 7-11].

Концептуальні основи створення паралельної держави новітнього часу, в умовах внутрішнього конфлікту, вперше сформулювали в своїх працях радянські військові спеціалісти П. Каратигін й М. Дробов. І хоча вони здебільшого залишилися на консервативних позиціях своїх попередників, деякі постулати П. Каратигіна й М. Дробова виявились фактично революційними.

Комбріг Червоної Армії П. Каратигін в своїй книзі «Партизанство. Початковий досвід тактичного дослідження» виданій у Харкові у 1924 р., на відміну від інших фахівців спробував поглянути на партизанський рух як такий. Згідно П. Каратигіна, партизанство по причинах виникнення є незалежним військово-політичним явищем. В його основі покладено прагнення широких верств населення («нації», «групи поневолених класів») вести боротьбу власними силами з ворогом в умовах відсутності регулярної армії. Форми цієї боротьби настільки різні, наскільки різноманітна існуюча ситуація. Причому, на всіх стадіях розвитку, партизанський рух є самодостатнім. А раз так, то поступово, партизанство спроможне прийняти характер операцій регулярних ЗС. Таке можливо виключно в разі наявності міцного тилу. Те, що створити його партизани спроможні, доводив досвід громадянської війни та інтервенції в СРСР 1917-1924 рр.[6, 3-34].

М. Дробов не тільки розвинув теорію П. Каратигіна, але й довів необхідність створення партизанського тилу, в тому числі напередодні війни. Ретельно проаналізувавши досвід як червоного, так і білого партизанства часів громадянської війни й інтервенції в СРСР 1917-1922 рр., М. Дробов виявив спроможність партизан створювати регулярні військові формування кількох категорій та спрямованості. Дії цих формувань можуть поширюватись не лише на територію так або інакше контрольовану партизанами, але й на територію повністю контрольовану супротивником. На підставі вивчення стратегії марокканських повстанців Абдель-Керіма періоду війни Республіки Ріф

за незалежність в 1924-1927 рр., М. Дробов вважав, що непрямі дії арабів (згідно терміну Б. Ліддел-Гарта) мали за мету не стільки завдати шкоди супротивнику, скільки організувати нові центри спротиву й встановлення зовнішніх зв'язків [18].

Наприкінці 1930 – 1940-х рр. в своїх творах з воєнних питань Мао Цзедун суттєво удосконалив концепцію партизанської війни та обґрунтував концепцію партизанського тилу, що є основою створення держави у підпіллі – (паралельної держави). Згідно його міркувань, успіх у внутрішньодержавному конфлікті визначається партизанською боротьбою, яка ніколи не припинялась. Тому перемогу в ній отримає лише та сторона, у бійців якої сильніший моральний дух й надійніший тил.

Партизанська війна, по Мао Цзедуну, в своєму розвитку проходить три стадії: стратегічна оборона, стратегічна рівновага (паритет) та стратегічний наступ. В перших двох стадіях партизанські формування ведуть війну на виснаження супротивника, а в третій на його знищення. Успіх дій партизан визначається використанням всіх форм збройної боротьби, в тому числі і регулярних. Головним аспектом, який визначав позитивний результат партизанської боротьби є концентрація сил та їх ретельна підготовка. Досягти цього можна виключно завдяки створенню надійної тилової бази в сільській місцевості, де є можливість отримати підтримку з боку широких народних мас. Причому, як вважав Мао Цзедун, підтримка партизан з боку населення прямо пропорційна часу протікання внутрішньодержавного конфлікту. Однак лише тоді, коли політичне керівництво партизанського руху проводить серед населення аграрну реформу і культурну революцію [29, 198-381].

Практичне втілення напрацювання Мао Цзедуна знайшли в створенні та активній розбудові так званих «особливих, радянських», чи «звільнених районів» на теренах Китаю. Ці напівлегальні адміністративно-територіальні структури стали тиловою базою китайської Червоної армії (з 1946 р. – Народно-визвольної армії Китаю) під час громадянських війн 1927-1937 рр., 1946-1949 рр. та антияпонської війни 1937-1945 рр. Після здобуття китайськими комуністами влади в масштабах всієї країни 1 жовтня 1949 р., апробовані в радянських районах державницькі елементи були поширені на всю Китайську Народну Республіку.

Втім «радянські райони Китаю» паралельною державою не стали. Вони були локальними військово-адміністративними об'єднаннями під політичним та економічним керівництвом Компартії Китаю, не визнаними, навіть формально, жодною державою світу.

Подальша розробка теоретичних засад паралельної держави належить Ернесто Че Геварі. Ним, в книзі «Партизанська війна», виведена концепція революційної партизанської боротьби, в тому числі в розвинутих країнах. Аргентинський інтернаціоналіст вважав партизанську війну найбільш ефективною формою боротьби народних мас, в особах найбільш поміркованих їх представників за соціально-економічні й політичні свободи. Тобто Че Гевара зміг органічно поєднати народну, соціалістичну революцію з партизанською війною. Проте, на відміну від Мао Цзедуну, Е. Че Гевара розробив не стільки стратегічні, скільки прикладні, тактичні аспекти партизанської війни, як тривалої форми революційної боротьби [10].

Більшість напрацювань відомого революціонера не застаріла і досі. Його ідеї і зараз вважаються універсальними, по відношенню до будь-якої політичної ситуації в будь-якій країні. Тому сучасні автори удосконалюють концепцію Че Гевари, вже по відношенню до реалій сьогодення, не зважаючи на низьку притаманних їй недоліків. Основним з них слід вважати те, що теорія партизанського тилу в роботах Че Гевари та його послідовників, представлена не достатньо [3; 17].

В умовах Холодної війни, ВПО країн Азії та Африці у своїй боротьбі орієнтувались на СРСР та інші соціалістичні країни. Марксизм для багатьох ВПО країн «третього світу» став ідеологічним підґрунтям політичних дій. Тому, більшість ВПО національно-визвольної та прокомуністичної спрямованості, отримували моральну та, головне, матеріальну підтримку з боку соціалістичного табору. В результаті, саме соціалістичні країни де-факто почали представляти інтереси ВПО на світовій арені, а не самих конфліктогенних територіях розпочався процес масової підготовки збройних формувань. Тобто створювалась тилова база ВПО, як на території колоній, так і на теренах сусідніх незалежних держав. Дещо пізніше, країни Заходу почали підтримувати антиурядові рухи в країнах прорадянської орієнтації, лобіюючи їх інтереси. В результаті, ВПО виявились представленими на міжнародній арені. Щоправда, їм відводилась роль інструмента регіональної політики великих держав.

Яскравим прикладом вищезазначеного стали дії Фронту Національного Визволення Алжиру (ФНВА), під час боротьби за незалежність від Франції у 1954-1962 рр. Тиліві структури Алжирської Армії Національного Визволення були створені в 1956-1958 рр. на території вже незалежних Марокко та Тунісу. Сам же Алжир був поділений на відповідні округи, зони та райони, в яких концентрувались повстанські сили і проходили військові операції. Підтримку алжирським повстанцям надавали соціалістичні країни, через «прогресивні» режими

Північної Африки [1, 100-108; 39, 48-49].

Під час війни в Алжирі концепція паралельної держави була апробована в умовах існування тилових баз ВПО на території інших держав. Сам факт наявності баз ФНВА в Марокко і Тунісі став козирем з боку СРСР та США в тиску на Францію, правда ще не досить вагомим. Головним чином через те, що ФНВА сприймався в світі як ВПО. Тому, тил алжирських повстанців паралельною державою був де-факто, але не де-юре.

В той же період на теренах Єгипту та Йорданії, з 1949 р. існували палестинські державницькі структури, про які заявлялося офіційно. Втім, назвати їх паралельною державою палестинського народу не можна з трьох причин. По-перше, влада палестинських лідерів були номінальною. По-друге, палестинці мали власні регулярні збройні формування, однак всі вони входили до складу армії Єгипту. Розгром 20-ї палестинської піхотної дивізії в секторі Газа 6-7 червня 1967 р. ізраїльськими підрозділами, підтверджує зазначену тезу [50, 96-97]. По-третє, палестинці цілком залежали від держав, що надали їм притулок. Завдяки цьому, палестинці використовувались урядами арабських країн у власних інтересах, що доводить в своїй праці Ш. Кац [23]. Навіть в йордано-палестинському конфлікті (вересень 1970 р.), палестинці виступили проводарями сирійської зовнішньої політики [11, 47-48; 13, 286]. Лише осівши на ліванській території після цього конфлікту, палестинці змогли створити власну паралельну державу.

Для реального виникнення паралельної держави необхідне співпадіння значної кількості об'єктивних умов. Насамперед, це:

- тривалість і перманентність збройного, як правило внутрішньо-державного конфлікту;
- практично повна підтримка ВПО з боку місцевого населення, що поділяє програмні цілі цієї організації;
- ліквідація протиріч (хоча б на час визвольної боротьби) між всіма політичними силами та військово-політичними організаціями країни та їх об'єднання або в єдину організацію, або координація їх дій з єдиного центру (представницького органу).

Наявність постійно існуючих визволених районів, на яких створюються органи влади ВПО-створювача паралельної держави. Причому терени таких районів можуть і змінюватись, втім їх ядро залишається постійно;

Створення на теренах визвольних районів відповідної адміністративної, соціально-економічної, військово-політичної та культурної інфраструктури (відповідно і існування конкретної і чіткої

внутрішньої політики, причому завжди в умовах війни, що продовжується фактично);

Створення офіційного (повноцінного) центру паралельної держави – її столиці.

Вироблення динамічної символіки паралельної держави, з елементами, які існують під час довготривалого перманентного конфлікту і змінюються (трансформуються) в разі здобуття паралельною державою перемоги; зацікавленість в перемозі паралельної держави уряду мінімум однієї країни світу, що не претендує на підпорядкування собі майбутньої держави тощо; де-факто визнання паралельної держави урядом мінімум однієї офіційної країни світу, який на протязі усього довготривалого конфлікту надає їй відповідну підтримку дипломатичну, військово-технічну та економічну.

Головним морально-психологічним атрибутом створення та існування паралельної держави, як суттєвого, чи навіть вирішального фактору перемоги у довго тривалому конфлікті відповідної ВПО, є розуміння її лідерами факту того, що перманентний конфлікт з державою (державами) – поневолювачами, полягає не тільки в збройній боротьбі, скільки в діях по всіх напрямках в середині території, на яку претендує та або інша ВПО. Більше того, весь час існування паралельної держави стан постійної війни (і політично і морально-психологічно) або продовжується де-факто, або штучно підтримується урядом паралельної держави на дуже високому рівні напруги де-юре, з усіма наслідками, що витікають з цього. А це і економічні, культурні й політичні завдання, як в середині власної країни, так і на міжнародній арені, які виконуються як заходи військового часу.

Як наслідок, за для досягнення цього керівництвом ВПО вкрай потрібно послідовно і успішно виконати низьку першочергових завдань. Серед них можуть бути проведення прогресивних соціально-економічних заходів на контрольованій антиурядовими формуваннями території, створення регулярних збройних підрозділів, спроможних на рівних вести війну зі ЗС країни-поневолювача тощо. Всі ці заходи не можуть бути тимчасовими. Вони розраховані на перспективу, а раз так то проводяться згідно розробленого стратегічного плану, причому його положення широковідомі. Позиція ж керівництва ВПО – створювача паралельної держави завжди повинна бути принциповою та стійкою через що вона отримує без заперечливу підтримку місцевого населення та постійне виправдання з боку держав, які паралельну державу визнали де-факто.

З цього (далеко не повного переліку) витікає те, що не кожна військово-політична організація здатна створити паралельну державу.

Так при більшості наявних елементів, різноманітні курдські організації так і не створили реальної паралельної держави. Дійсно, вони контролювали і дуже довгий час значні терени в Іраку, Ірані та Туреччині. На них була створена відповідна інфраструктура. Однак, навіть між собою згоди курдські військово-політичні організації не знайшли, що дозволило урядам вказаних держав, а також Сирії і навіть СРСР та США діяти окремо чи спільно проти курдів, час від часу змінюючи як свою позицію, так і характер, напрям та ефективність дій. В результаті Курдистан залишився і досі залишається лише географічною й політичною назвою, а ніяк не геополітичною і військово-стратегічною реальією.

Вперше, в системі міжнародних відносин феномен паралельної держави проявився за часів В'єтнамської війни (1959-1975 рр.). Взявши на озброєння концепцію Мао Цзедуна по веденню тривалої партизанської війни, в'єтнамські комуністи у 1955 р. створили південніше 17-ї паралелі Республіку Південний В'єтнам (РПВ). Її можна цілком справедливо назвати першою паралельною державою новітнього часу, з майже усіма притаманними їй елементами.

РПВ виникла внаслідок діяльності Народного Фронту Визволення Південного В'єтнаму. Мета – об'єднання з Демократичною Республікою В'єтнам (ДРВ) в єдину державу шляхом збройної боротьби та ліквідацію проамериканського уряду. Офіційно зазначеною столицею РПВ стало місто Сайгон. Збройні сили РПВ включали в себе регулярний елемент – Народні ЗС визволення Південного В'єтнаму та іррегулярні загони місцевої оборони. В основу їх будівництва було покладено принцип «всебічного озброєння народу». Уряд РПВ контролював практично всю сільську місцевість країни, а тилові бази ЗС РПВ знаходились також в Лаосі. Це дозволило проводити широку ідеологічну кампанію серед народних мас, які здебільшого боролись з проамериканським режимом, навіть в разі переходу частини території РПВ під його владу. РПВ очолив Нгуен Хиу Тхо, організованої опозиції якому не існувало. Політичну та військово-економічну підтримку РПВ надавали ДРВ, СРСР, КНР та інші соціалістичні країни. Перші дві країни представляли РПВ і на міжнародному рівні [22, 218-305; 37, 27-28]. РПВ закінчила своє існування 2 липня 1976 р. після об'єднання з ДРВ у єдину Соціалістичну Республіку В'єтнам.

У 1965 – на початку 1980-х рр. виникло більшість відомих паралельних держав. Пов'язано це, насамперед з фактичним завершенням процесу деколонізації. За його результатами відбувся перерозподіл влади в колоніях, що залишились. Так, колишню англійську колонію Південну Родезію в 1969 р. очолив білий уряд Яна

Сміта, проголосивши незалежність країни. Колонія Іспанії Західна Сахара в 1976 р. була розділена між Марокко та Мавританією. Як наслідок, ВПО цих територій вимушені були боротися проти нових поневолювачів. В країнах, що позбулися колоніальної залежності владу захопили представники лише однієї ВПО. Вони відразу ж почали проводити прорадянську політику. Це не влаштовувало представників інших ВПО, які не увійшли в правлячі структури нових держав і тому знов почали збройну боротьбу. В результаті, в незалежних країнах Азії та Африки, що зазнали політичних змін, почалися громадянські війни.

Після закінчення в 1975 р. війни у В'єтнамі, здобуття незалежності більшості африканських країн та перемоги нікарагуанської революції, СРСР в умовах кризи Холодної війни 1970-х рр., отримав нові зовнішньополітичні козирі в здійсненні своєї регіональної політики в Азії, Африці та Латинській Америці. Намагаючись зміцнити та розширити свою сферу впливу на цих континентах, Радянській Союз безпосередньо чи через своїх сателітів надавав значну матеріальну підтримку країнам так званої соціалістичної орієнтації та прокомуністичним ВПО.

Зашкодити цьому намагались США шляхом надання відповідної матеріальної та політичної допомоги тим країнам та ВПО, які були налаштовані антирадянські. В результаті, саме в 1975 - 1991 рр. процес мілітаризації країн афро-азійського та латиноамериканського регіонів досяг свого апогею. Наслідком цього стала поява воєнних конфліктів, що проходили поза глобальним протистоянням двох наддержав.

Крім того, з середини 1970-х рр. СРСР вже не вважався єдиним, офіційно визнаним в світі лідером соціалістичних країн. На політичну арену «третього світу», як самостійна сила вийшла Китайська Народна Республіка, керманичі котрої претендували на ідеологічне панування в афро-азійському та латиноамериканському регіонах. Проте на відміну від СРСР та США, КНР не мала значних можливостей матеріальної допомоги своїх союзників. Втім політичну підтримку на міжнародному рівні, особливо ВПО, КНР надавати була спроможна.

Можна виділити три етапи розвитку паралельних держав.

Перший етап – 1960-ті – 1975 р. – етап створення елементів «паралельних держав» в умовах запеклого протистояння СРСР та США на глобальному та регіональних рівнях. В цей період виникає дві перші паралельних держави – в Алжирі та у південному В'єтнамі.

Другий етап припав на 1975 –1991 рр. – час активного створення, розвитку та діяльності паралельних держав. Саме в цей період виникає найбільша їх кількість.

В Азії – Палестинська держава в Лівані (виникла в першій половині 1970-х рр. під егідою Організації Визволення Палестини (ОВП), внаслідок перебазування палестинських формувань в Ліван з території Йорданії після конфлікту 1970 р.); Пандшерська держава Ахмад-Шаха Масуда (виникла приблизно на початку 1980-х рр. в Пандшерській долині в Афганістані, під егідою Ісламської спільноти Афганістану як тилова база афганських моджахедів); Соціалістична держава тамілів (Таміл-Ілам) в Шрі-Ланці (створена на початку 1980-х рр., організації Тигри Визволення Таміл Іламу (ТВТІ) як тилова база тамільських сепаратистів); держава «Червоних Кхмерів» в Камбоджі («Народно-демократична Кампучія») (оформилася в першій половині 1979 р. під проводом Кхмерського Народного національно-визвольного фронту).

В Африці – Сахарська Арабська Демократична Республіка (виникла в 1976 р. під егідою Народного Фронту Визволення Сегіст-ель-Хамра і Ріо-де-Оро (ПОЛІСАРІО)); Вільна земля Ангола (виникла в 1976 р. під егідою Національного союзу за повну незалежність Анголи (УНІТА)), Еритрея (Соціалістична Еритрея) (виникла в 1965-1974 рр. під егідою Фронту національного Визволення Еритреї (ФНВЕ), остаточно оформилася в 1978 р.).

Третій етап – з 1992 р. до сьогодні – період розвитку паралельних держав в умовах пост біполярного світу, припинення існування кількох з них по суб'єктивним та політичним причинам й загибель першої з них – Соціалістичної республіки Таміл-Ілам у 2009 р.

Також можна говорити про два варіанти виникнення паралельної держави.

В першому її структури (виключно підпільні) розбудовувались з нуля під час внутрішньодержавного конфлікту. Цей процес проходив як на етапі стратегічної оборони (Еритрея у 1965-1978 рр.), так і на стадії стратегічної рівноваги (Палестинська держава в Лівані в 1970-1976 рр., Вільна земля Анголи в 1975-1976 рр., САДР в середині 1970-х рр., Пандшерська держава Ахмад-Шаха Масуда в Афганістані, Таміл-Ілам на Шрі-Ланці в 1983-1985 рр. та держави сальвадорських і колумбійських партизан). В другому варіанті «паралельна держава» створювалась в наслідок переходу колишніх державних структур на нелегальне положення («Червоні кхмери» в Камбоджі на чолі з Пол Потом в першій половині 1979 р.[61, 21-23; 66, 439, 433-449]).

Паралельні держави виникали тільки напередодні чи в період внутрішнього конфлікту. Втім, можливість її створити існує не завжди. Цьому процесу перешкоджає успішний для партизан розвиток внутрішніх конфліктів, відсутність підтримки з боку населення, ідеологічні та суб'єктивні позиції лідерів різних ВПО. Так, об'єднання в

єдину військово-політичну структуру Африканського національного союзу Зімбабве (ЗАНУ) і Союзу африканського народу (ЗАПУ) в Південній Родезії у 1974 р., в єдину ВПО ЗАНУ-ЗАПУ на чолі з Робертом Мугабе призвело до переходу повстанців у стратегічний наступ. Результатом цього стала їх перемога в 1980 р.[54, 111-114]. Як наслідок, умови, які були створені повстанцями ЗАПУ й ЗАНУ для виникнення паралельної держави, не були реалізовані через динамічність самого конфлікту в Південній Родезії і швидке й неочікуване для всіх його учасників (хоча вкрай бажане для підлеглих Роберта Мугабе) закінчення.

Лише найпотужніші з діючих в конкретному внутрішньому конфлікті ВПО спроможні створити паралельну державу. Причому саме ця ВПО часто виступає в якості організатора інших ВПО в єдину політичну чи військову структуру, хоча відбувається таке не завжди. Так, в Афганістані різноманітні збройні організації, внаслідок курсу своїх лідерів на об'єднання з ВПО Масуда, не пішли. Єдиним результатом консультацій між проводарями ВПО стала тимчасова взаємодія. Між тим, об'єднання різних ВПО в одну структуру виявилось першим кроком на шляху створення паралельної держави в Західній Сахарі, Еритреї, на Шрі-Ланці [31, 217-219; 45; 53, 69-70].

Територіально паралельна держава могла знаходитись на етнічній чи національній території власного народу. Могла бути розташована і на теренах інших держав. Так паралельні держави створені ВПО Анголи, Еритреї, Афганістану, Шрі-Ланки та Камбоджі будувались на «своїх» землях. Палестинська держава з 1970 р. існувала в Лівані. Втім, після ізраїльської агресії 1982-1983 рр. її керівні органи перебазувались в Туніс. Держава західних сахарців з 1976 р. існує поблизу міста Тінденфу в Алжирі.

Всі паралельні держави створювались для здійснення певної мети. За її характером паралельні держави можна назвати юніоністськими (РПВ – фактично єдина держава такого роду); сепаратистськими (Соціалістична Еритрея в Ефіопії та Соціалістична республіка Таміл-Ілам на Шрі-Ланці); національно-визвольними (Сахарська Арабська Демократична Республіка). Найбільш поширену групу паралельних держав складають ті, що створювались як тилова база ВПО в її боротьбі за владу. До таких можна віднести Вільну землю Анголи, Пандшерську державу Ахмад-Шаха Масуда в Афганістані, «Народно-демократичну Кампучію» Пол Пота та паралельні держави Колумбії, Гватемали й Сальвадору.

По ідеологічній спрямованості у 1970 – на початку 1990-х рр. паралельні держави проголошувались соціалістичними (в Західній

Сахарі, Еритреї, Шрі-Ланці та в Камбоджі) й антикомуністичними (в Анголі та Афганістані). Близькими до ідеалів соціалізму слід вважати ідеологію Палестинської держави в Лівані. Проте на перше місце там виносився арабський націоналізм.

Лідер ВПО та одночасно паралельної держави ставав авторитарним керманичем. Такими були: в Палестині – Ясір Арафат (з 1970 по 2005 р.), Анголі – Жонас Савімбі (1975 - 2001 рр.), в Західній Сахарі – Мохамед Абдельазіз (з 1976 р.), в Камбоджі – Пол Пот (1979 - 1998 р.), в Афганістані – Ахмад Шах Масуд (1979 - 2001 рр.), в Шрі-Ланці – Велупаі Прабхакаран (1983-2009 рр.). Загальний авторитарний стиль керівництва голови паралельної держави на місцях поступався «демократичному централізму». Це надавало паралельній державі демократичних рис [59, 92; 60, 214].

Кожна паралельна держава мала та має свою столицю. Про це як правило заявляється офіційно. Переважно столицею стає історичний центр країни чи провінції. Здебільшого таке становище викликається політичними міркуваннями (наприклад, Єрусалим вважається палестинцями столицею їх держави, однак з 1968 р. є реальною (де-юре) столицею Держави Ізраїль). Столиця паралельної держави може фактично належати її уряду. Так Джафна є столицею Таміл-Іламу, а Жамба – Вільної землі Ангола.

Лідери паралельних держав робили усе можливе, щоб зберегти чи відвоювати свою столицю під час бойових дій. Так Асмара – столиця Соціалістичної Еритреї, була перетворена ефіопськими військами на самий потужний пункт їх оборони в цій провінції. Проте двічі, в 1983 р. та остаточно в 1989 р. вона була взята повстанцями ФНВЕ. В 1987 р. Джафна з великими труднощами і значними втратами була взята індійськими та шрі-ланкійськими військами, а в 1991 р. знов була відбита тамілами. Аналогічні події повторились в 1994 та в 1997 рр.[27; 32, 100].

Особливе місце займають столиці Соціалістичної держави Таміл-Ілам Джафна й Вільної землі Анголи місто Жамба.

Джафна фактично навіть не була містом, а являла собою комплекс фортифікаційних споруд на півострові Джафна, в межах яких (чи котрого) знаходились мобільні командні й управлінські структури тамілів на спеціальному транспорті. Причому його рух здійснювався й на землі, й під землею (інколи по морю, на спеціально збудованих для цієї цілі суднах) [2, 320].

Жамба - спеціально створений по всіх канонах військової науки населений пункт в буші (південно-схід Анголи), який є не стільки номінальною столицею ангольських повстанців, скільки їх командним

пунктом. Тому його будували так, щоб ніяка розвідка, навіть космічна, не знайшла це місто. Для цього використовували спеціальне покриття дахів домівок, завдяки котрим радіопроміні поглинались, а конструкція будівель була стандартною для відповідної місцевості. Розташовували об'єкти інфраструктури Жамби на великій площі, з урахуванням рельєфу. В результаті виник відносно невеликий, втім економічно розвинутий населений пункт зі всіма атрибутами цивілізації – аеропортом, готелями, пам'ятниками тощо. На протязі 12 років (з 1977 по 1989 рр.) про існування Жамби знали розвідки всіх зацікавлених в ангольському конфлікті країн, однак його місцезнаходження не було відоме. Лише після переходу ангольського конфлікту в стадію політичного врегулювання, керівництво УНІТА запросило в Жамбу представників США та СРСР. Більше того, лідери УНІТА рекламували це місто іноземним мас-медіа в якості прикладу своєї вдалої соціально-економічної політики [33, 5-6].

Паралельні держави не могли існувати спираючись лише на власні сили. Характер сучасної війни потребує чисельні засоби ведення війни. Саме тому, однією з найбільш вагомих проблем керівників паралельних держав є пошук джерел валютних надходжень. Як правило їх виявляється кілька, втім домінує одне. Так Ахмад-Шах Масуд активно торгував лазурітами. Представники УНІТА в якості джерела своїх валютних надходжень використовували експорт алмазів та всіляко намагались захопити нафтові родовища. Втім, більш прибутковим та надійним засобом отримання валюти став експорт в ПАР трофейної зброї. Палестинці заробляли валюту працюючи в інших країнах (в основному в заможних державах Перської затоки та в Іраку) й воюючи в лавах ЗС Лівійської Джамахірії [7, 15-18; 20, 146].

Разом з тим, лідери паралельних держав намагалися розвивати і власну економіку. Причому мова йде не стільки про військово-промисловий комплекс, скільки про організацію тих галузей народного господарства, що забезпечують потреби населення країни. Так, в паралельній державі західних сахарців, що фактично існує на теренах Алжиру навколо міста Тінденфу, створені ткацькі фабрики, птахоферми тощо [4, 2000, № 15]. В свою чергу, Тигри Визволення Таміл-Іламу зробили ставку на створення саме ефективної, втім підпільної (партизанської) військової промисловості, використовуючи як внутрішні ресурси (податкову систему «паралельної держави», креативний інженерний потенціал тамільських патріотів) так і фінансові й технічні надходження від чисельних тамільських діаспор в Індії та країнах Європи. Це принесло свої плоди – таміли змогли налагодити виробництво артилерійсько-стрілецької зброї, боєприпасів та засобів

війни на морі, до підводних човнів включно [64, 71-81].

Паралельні держави стали невід'ємним атрибутом довготривалих внутрішніх воєнних конфліктів 1960 – початку 1990-х рр.

Створені військово-політичними організаціями афро-азійського та латиноамериканського регіонів під час національно-визвольної та антиурядової боротьби, паралельні держави швидко перетворились у суб'єкт міжнародної політики, як на регіональному, так і у деяких випадках, на глобальному рівні. Їх еволюція довела те, що саме паралельні держави є фактичним виразником та захисником волі широких народних мас у тривалих внутрішніх конфліктах.

Не дивлячись на закінчення у 1991 р. Холодної війни, паралельні держави не припинили свого існування. Вони лише трансформувались згідно нових геополітичних реалій і здебільшого, під контролем ООН, існують в умовах угод про припинення вогню.

Всі паралельні держави стали елементом світової політики. Щонайменше одна країна, існуюча де-юре, визнала відповідну паралельну державу. Офіційним цей процес був не завжди. Втім, коли паралельна держава отримувала широке міжнародне визнання, вона перетворювалась на суб'єкт міжнародного права. Так Сахарську Арабську Демократичну Республіку, існуючу на теренах Алжиру, до 1988 р. визнали більш ніж 70 країн світу [4, 2001, №8].

Фактор існування Соціалістичної республіки Таміл-Ілам виявився настільки суттєвим, що самим радикальним чином призвів до загострення не тільки індо-ланкійських відносин, але й вплинув на увесь комплекс міжнародних відносин в південній Азії. Він сприяв і постійному корегуванню внутрішньополітичного курсу Республіки Індія з 1972 по 2003 рр. [52, 48-50; 55, 8-17].

Паралельна держава палестинців в Лівані (з 1984 р. в Тунісі) в вересні - листопаді 1974 р. була визнана світовою спільнотою шляхом прийняття в ООН ОВП. Цей крок, став основою для вступу ОВП в інші міжнародні організації в період 1975-1978 р., такі як Ліга Арабських Держав, Рух Неприєднання тощо. Проводарями легалізації ОВП на глобальному рівні виступили СРСР та США, інтереси яких тимчасово співпали. Таким чином, супердержави (кожна із власних міркувань і з особистими цілями) намагалися вплинути на Ізраїль [12, 536; 19, 763]. Еритрея, в свою чергу, була визнана низкою арабських та африканських країн, насамперед Суданом, ЙАР та Саудівською Аравією, ще до офіційного проголошення незалежності в 1993 р.

Однак офіційне визнання паралельної держави з боку світової спільноти проходило не часто. Куди поширенішим був процес таємної підтримки паралельної держави з боку інших країн світу. Причому такі

процеси проходили в контексті Холодної війни між СРСР та США. Давались взнаки і радянсько-китайській ідеологічний конфлікт, який у 1980-ті рр. вийшов на глобальний рівень. Через це, існуюча де-факто в Анголі паралельна держава організації УНІТА офіційно визнана не була. Проте вона отримувала пряму воєнно-технічну й політичну підтримку з США та КНР. Вільна земля Анголи виявилась суб'єктом радянсько-американського та радянсько-китайського протистояння на півдні Африки. Радянській Союз вимушений був піти у 1976 - 1990 рр. на ескалацію конфлікту в Анголі, побоюючись переходу цієї території під вплив Китаю [54, 146; 58, 38, 74-78].

В свою чергу США визнали «Народно-демократичну Кампучію» і тим самим поглибили військово-політичний конфлікт в Камбоджі. Де-факто з 1982 р. Пандшерську державу Ахмад-Шаха Масуда вимушено було визнати й радянське військове керівництво. Тоді як уряди США, КНР, Пакистану вже вважали це державне утворення повноцінним елементом регіональної політики

Паралельні держави виявились доволі міцними військово-політичними структурами. Жодна з них, під час Холодної війни військовим шляхом ліквідована не була. Навпаки, в Еритреї у 1991 р. та в Афганістані у 1992 р. ЗС паралельних держав виграли внутрішні конфлікти. Іноді союзники паралельних держав, які активно допомагали їм, опинялись слабшими за них. Яскравим прикладом цього став конфлікт 1983 р. між ПОЛІСАРІО та Алжиром, який закінчився поразкою останнього. Показовим стала і реальна підміна офіційно існуючих державних структур Лівану паралельними палестинськими. Все це призвело до того, що з 1973 р. палестинці фактично правили Ліваном [26, 236].

В умовах відсутності глобального протистояння, марними були і міжнародні військові зусилля по знищенню паралельної держави УНІТА в Анголі в 1992 – 1996 рр. Провалом закінчились і спроби ООН вирішити у 1991 – 1999 рр. проблему Західної Сахари та держави «Червоних кхмерів» в Камбоджі. Єдиний результат цих процесів – припинення вогню, але не конфлікту в цілому [67, 279-286,].

В результаті супротивники паралельних держав у 1990-ті рр. сіли за стіл переговорів з лідерами останніх. На початок 2003 р. таким чином був врегульований лише один конфлікт за участю паралельної держави – на Шрі-Ланці, оскільки у лютому 2003 р. в Лондоні представники ТВТІ й уряду Шрі-Ланки підписали мир. Згідно договору, таміли отримали політичну й національно-культурну автономію на півночі острова Цейлон. Крім того, на цій території скасовані всі наслідки аграрної реформи 1972 р., яка була не вигідною для тамільських селян [62].

Однак це мирне припинення довго тривалого (з 1983 р.) конфлікту виявилось тимчасовим. Уряд Шрі-Ланки, скориставшись паузою, здійснив масову закупівлю зброї за кордоном (в тому числі і в Україні), суттєво реформував регулярні збройні сили, провів доскональну розвідку та в квітні-травні 2009 р. здійснив несподіваний для тамілів масштабний наступ по всьому периметру фронту протистояння на півдні та сході острова Цейлон і за два тижня розгромив Соціалістичну республіку Таміл-Ілам. Це єдиний випадок загибелі паралельної держави, однак він повністю закономірний і по більшості характеристик тотожній хорватській операція «Буря» по ліквідації Сербської Країни в серпні 1995 р. Головна причина загибелі держави тамілів – різка зміна характеру довготривалого конфлікту через перехід його від стадії перманентних і безперервних бойових дій у стадію стратегічної паузи. В таких умовах, офіційна держава (Республіка Шрі-Ланка), мала куди більше можливостей для здійснення військового реформування і переведення урядових збройних сил на інший рівень якості, а через це й практичної ефективності.

Таким чином, національно-визвольний рух і паралельні держави стали невід’ємним атрибутом міждержавних воєнних конфліктів в Азії та Африці 1945-2009 рр. В такій кількості і в такій якості обидва типи державних утворень в попередні історичні епохи не зустрічалися.

Однак, як вітчизняна так і закордонна історіографія майже не приділяли цим видам держав суттєвої уваги, в результаті чого, аналіз міждержавних воєнних конфліктів біполярного та багатополярного світу був далеко не повним і до того ж значно ускладненим.

Накопичення внутрішньодержавних протиріч абсолютно різного характеру (політичних, національних, економічних ті інших) в низці країн Азії та Африки, які на певних етапах нашаровувалися на скриту систему впливу на них з боку протиборчих великих держав, призвело до виникнення зовсім особливої форми воєнних конфліктів, які в попередні історичні епохи зустрічалися вкрай обмежено і в неповній формі.

Мова іде про виникнення й існування так званих паралельних держав і відповідно про збройні конфлікти між ними та офіційно визнаними державами Азії та Африки. По своїй природі, боротьба офіційно визнаних країн Азії та Африки з паралельними державами являла собою воєнні конфлікти, які в своїй початковій та основній частинах знаходилися на межі міждержавних та внутрішньодержавних. Причому як по характеру політичного так і по характеру воєнного їх проведення. Причому еволюція саме боротьби з паралельними державами могла перетворити воєнний конфлікт по своїй суті і у внутрішньодержавний і у міждержавний.

4. Для України, аналіз історії створення, існування, розвитку паралельних держав в Азії та Африки кінця 1950-х рр. й до нашого часу, має принципове і вкрай важливе практичне значення. Справа полягає у тому, що з моменту появи біля кордонів України першого воєнного конфлікту – Придністровського (березень-серпень 1992 р.), з подальшим перетворенням одного з його учасників на не визнану державу – ПМР (Придністровська Молдовська Республіка), наукова, експертна та політична спільнота України, зробила вкрай багато для його аналізу та пошуку мирних шляхів вирішення військово-політичної конфронтації між Молдовою та ПМР. Одночасно, щоправда в кардинально меншій ступені йшов аналіз появи та існування інших пострадянських (постсоціалістичних) невизнаних держав – Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаху, Республіки Сербська Країна.

Втім, розгляд історії цих не визнаних (а з серпня 2008 р. стосовно Абхазії та Південної Осетії – частково визнаних держав), йшов по двом, абсолютно не тотожним напрямам. З одного боку - розгляд появи й конфліктного існування цих державних утворень (тобто період 1988-1993 рр. максимум). З іншого – аналіз існування цих об'єднань виключно як саме не визнаних держав, розпочинаючи з 1992 р. Причому в останньому аспекті, ставка завжди робилася на пошук виключно міжнародних форм припинення протистояння Молдови -ПМР, Грузії з Абхазією та Південною Осетією й Азербайджана з Нагірно-Карабаською Республікою (НКР). На офіційному рівні, всі вищеназвані не визнані держави визнавалися частиною відповідно Молдови, Грузії та Азербайджану, при чому (особливо в період 1992-2014 рр.) симпатії до їх «сепаратних» супротивників з боку вітчизняних дослідників.

Між тим, як національним науковим кадрам так і їх закордонним колегам не вдалося визначити еволюцію цих «сепаратних» державних утворень від паралельної держави під час бойових дій проти Молдови, Грузії та Азербайджану, до саме не визнаних держав, з відповідною втратою політичного й військового потенціалу протягом 2008-2020 рр. (тобто в період, коли це перетворення реально проходило).

І якщо самостійну оборону Абхазії в серпні 2008 р. від наступаючих грузинських сил, наукова спільнота майже не помітила і подальший розгром грузинської армії визначався виключно як дії Збройних Сил Російської Федерації, то страшний програш НКР в Другій Карабаській війні (27 вересня-10 листопада 2020 р.), знов повернув увагу української експертної спільноти у виключно один бік.

Між тим, з літа 2014 р., при безпосередній підтримці Російської Федерації, на окремих теренах Донецької та Луганської областей, де-факто було створене паралельне державне угруповання – ЛДНР.

І виходячи з вищезазначеного нами визначення, саме це сепаратистське, хоча реально де-факто іредентистське державне утворення могло існувати виключно в умовах перманентного воєнного конфлікту з Україною при постійній підтримці РФ як великої держави. Саме цей розклад при всіх досягненнях України був не на її користь. За виключенням одного – абсолютної підтримки населенням ДНР та ЛНР існування саме цих державних утворень не споглядалося, про що свідчив постійний міграційний рух населення як у бік України, так і в російському напрямі.

А саме він (міграційний рух населення ЛДНР) наприкінці 2019 – початку 2020 р. призвів до кардинальних проблем в державо-створюючій структурі цієї паралельної держави – її збройних силах. Вихід з цієї ситуації історично міг бути лише один – перетворення паралельної держави на не визнану (а в подальшому на частково визнану, що в принципі мало що реально давало). Або на військово-політичну інтеграцію паралельної держави в структури держави-спонсора. Так вийшло після серпня 2008 р. з Абхазією та Південною Осетією, через що шанс Грузії повернути ці республіки до своєї держави скінчилися в принципі.

В свою чергу Молдова та Азербайджан продемонстрували кардинально інші підходи. Перша, розуміючи слабкість власного потенціалу повністю перевела вирішення придністровського питання в міжнародно-правове і виключно дипломатичне поле, з перспективою чекати позитивного рішення проблеми ПМР у вкрай віддаленій перспективі. Азербайджан, аналогічно діяв протягом 1993-2011 рр., коли його військовий потенціал і потенціал кадровий суттєво поступався аналогічним показникам НКР. До речі, така політика характерна і для урядів всіх інших держав, на теренах котрих виникали держави паралельно.

Лише з 2011 р. офіційний Баку взяв курс на кардинальне переозброєння власних збройних сил і на спробу радикально вирішити нагірно-карабаське питання тандемом військової кампанії та паралельної дипломатичної боротьби. У вересні-листопаді 2020 р. Азербайджану це блискуче вдалося. А за 11 років до того, це також з не меншим ефектом вдалося офіційному (по суті) сингальському) уряду Шрі-Ланці, в результаті чого паралельна держава Тигрів визволення Таміл-Іламу була вщент знищена. І тут головне саме вибір моменту, коли від паралельних держав карабаських вірмен, а дещо раніше цейлонських тамілів нічого не залишалося – вони перетворювалися на не визнані держави – тобто перманентний воєнний конфлікт – середовище існування паралельних держав, або припинявся (Лондонський договір лютого 2003 р.), або де-

факто ставав замороженим. Причому головним показником цього перетворення ставало зникнення офіційної (великої як правило) держави-спонсора паралельної держави (Індії для тамілів, Росії для вірмен).

В усіх інших випадках, паралельна держава виявляється такою структурою, яку знищити не можливо – вона живе виключно в умовах перманентного конфлікту. І події 2014-2022 рр. на Сході України фактично створювали це середовище для ЛДНР. Нажаль, український уряд та експертна спільнота на це не бажали звертати увагу.

Тепер, навіть в умовах повномасштабної війни з РФ, Україна повинна не асоціювати ЛДНР і РФ як єдине ціле, а звернути увагу саме на паралельність першої, яка, на щастя нашої держави перевірку часом не витримала. Навіть в умовах російського вторгнення (і одночасно вторгнення армії ЛДНР) в Україну ЛДНР вкрай швидко перетворюється на частково визнану державу (про що свідчать дипломатичні контакти іредентистського Донецька навіть з КНДР). І це в умовах програту урядами ДНР і ЛНР «битви за населення» - беззаперечної підтримки офіційного курсу іредентистських республік там нема в принципі.

І саме це є чи не єдиним реальним шансом України перемогти в цій війні – лишити офіційну Москву свого «не вбиваємого» союзника, яким була, втім з кінця 2019 р. поступово перестала бути конфедерація ЛДНР. З іншого боку, Україна повинна все зробити, щоб при будь яких умовах не допустити створення на наших теренах чи коло наших кордонів саме паралельних держав в перспективі.

Список використаних джерел

1. Андриянов В. О партизанской войне в некоторых странах Африки // Военно-исторический журнал. - 1969. - № 3.
2. Арас Д. Четвёртая мировая война. Информационно-аналитический справочник по негосударственным военизированным структурам. – М., 2004.
3. Артюх П. И. Современный мировой революционный процесс и война. Диссертация.... доктора политических наук. – К., 1993.
4. Аш-Шамс (Солнце). – 2000. - № 15. – С. 2; 2001. - № 18. – С. 8.
5. Белов А.К. Искусство партизанской войны. - М., 2003.
6. Боярский В.И. Партизаны и армия. История утерянных возможностей. – Минск, 2003.
7. Брылевский Г. Ангольское противостояние // Мир Авиации. – 1999. – № 6.
8. Война сопротивления вьетнамского народа 1946-1954 годы // Советская историческая энциклопедия / Гл. Редактор. Е.М. Жуков / М.: Советская энциклопедия, 1963– Т. 3.
9. Восстание моряков британского индийского флота в 1946 году. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.1917.com/History/After-II/1064349027.html>
10. Гевара Э.Ч. Партизанская война. – М., 1959.
11. Герцог Х. Арабо-израильские войны 1967-1973 гг. – М., 2004.
12. Государство Израиль. Становление и развитие. - Книга 2. – Иерусалим, 1991.
13. Грант Н. Конфликты XX века. – М., 1992.
14. Губер А.А. Война в Индонезии. Стенограмма публичной лекции, прочитанной 7 августа 1947 года в Лекционном зале в Москве. – М.: Правда, 1947.

15. Гуськова Е.Ю. Вооружённые конфликты на территории бывшей Югославии. – М., 1999.
16. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1960 года. [Электронный ресурс]: Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml
17. Дёмин В. Война и вооружённая борьба. – М., 2001.
18. Дробов М. А. Малая война: партизанство и диверсии. – М., 1931.
19. Дюррозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 1995.
20. Жаринов К. В. Терроризм и террористы. Исторический справочник. – Минск, 1999. – С. 146;
21. Жирохов М. Мятежная провинция (воздушная война в Конго 1960-1963) // Авиамастер. – 2001. - № 2.
22. Ильинский М. Индокитай: пепел четырех войн. – М., 2000.
23. Кац Ш. Земля раздора. – Иерусалим, 1987.
24. Клаузнер И.Г. Когда нация борется за свободу / Иосиф Гелия Клаузнер. – Иерусалим: Алия, 1990.
25. Ковтунов А. Выхода из тупика не видно // Азия и Африка сегодня. – 1996. - № 6.
26. Кон-Шербок Д., Эль-Алами Д. Палестино-Израильский конфликт: две точки зрения. – М., 2002.
27. Красная звезда, 1989. – 16 июня; 2000, 8 августа;
28. Малая война (организация и тактика боевых действий малых подразделений) / Под ред. А. Тараса. – Минск, 2000.
29. Мао Цзедун. Избранные произведения по военным вопросам. – М., 1958.
30. (10)Международная система опеки. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.un.org/dppa/decolonization/ru/history/international-trusteeship-system-and-trust-territories>
31. Миллер Д. Коммандос. Формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений. – Минск, 1999.
32. Мишелети Э. Элитные вооружённые силы. – М., 1998.
33. Молев В., Соболев Г. Конец эпохи ненависти // Эхо планеты. – 1992. - № 4.
34. Національно-визвольна революція / Кудричський А.В. / Українська радянська енциклопедія [в 12-ти т.] / гол. ред. М.П. Бажан. – 2-ге вид. – Т. 7 : Мікроклін – Олеум. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1982.
35. Національно-визвольний рух / Кудричський А.В. / Українська радянська енциклопедія [в 12-ти т.] / гол. ред. М.П. Бажан. – 2-ге вид. – Т. 7 : Мікроклін – Олеум. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1982.
36. Національно-визвольний рух / Ю. Шемшученко // Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004., 1998–2004. [Електронний ресурс]: Режим доступа: https://leksika.com.ua/18070724/ure/natsionalno-vizvolna_revolyutsiya;
37. Никольский М. В джунглях Южного Вьетнама // Техника и вооружение. – 1997. – № 1.
38. Пащенко Д. Война копыеносцев [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://diletant.media/articles/34948595/>
39. Поповнин В.И. Военное искусство в локальных войнах современности. Материалы к курсу военной истории. – К., 1985.
40. Поспелов А.С. «Параллельные державы» и «непризнанные государства» последней трети XX века: сравнительная характеристика // Актуальные проблемы в изучении и преподавании общественно-гуманитарных наук (дисциплин). Материалы I (Первой) Международной научной конференции, 2-3 декабря 2010 г. - Витебск, Витебский филиал УО ФПБ «МИТСО», 2010.

41. Поспелов А.С. Становление проблемы Организации освобождения Палестины в качестве ключевой в региональной политике государства Израиль (1974-1982 гг.) // ЕМІНАК. Науковий щоквартальник. – Київ-Миколаїв, 2018. – № 2 (22). – Том 1.
42. Потсдамская конференция // История дипломатии / под ред. А.А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина, В. С. Семёнова, М. А. Харламова. – М.: Политиздат, 1975. – Т. IV.
43. Совет Безопасности ООН. Официальные отчёты. 4542-е заседание, 23 мая 2002 г. – Нью-Йорк, 2002.
44. Совет по Опеке [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.un.org/ru/sections/about-un/trusteeship-council/>
45. Сумбаев С. «Тигры» против «льва» // Красная звезда, 2000. – 10 августа.
46. Устав ООН. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html>
47. Устав ООН. Гл. 1, ст. 1, п. 2 [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>
48. Шаститко П.М., Выхухолев В.В. «Тальвар» поднимает флаг. Рассказ о восстании бомбейских моряков в 1946 г. М.: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1982 (электронная версия: <http://saint-juste.narod.ru/Talwar.html>);
49. Черчилль У., Черчилль Р. Шестидневная война. – Иерусалим, 1990.
50. Форсайт Ф. История Биафры. – М., 1995.
51. Южная Азия: конфликты и геополитика / Под редакцией В. Я. Белокрыницкого. – М., 1999.
52. Bontem K. La guerre du Sahara occidental. - Paris, 1984.
53. Conflict and intervention in the Third world / Ed. by M. Ayoob. – L., 1980.
54. Dilenras of Indo-Srilankan relations / Ed. by Shelton V. Kodi Kara. – Colombo, 1991.
55. Halliday Fred. Maxine Molyneux «Ethiopia's Revolution from Above» in MERIP Reports No. 106 Horn of Africa: The Coming Storm. (Jun. 1982).
56. General Assembly Votes Overwhelmingly to Accord Palestine 'Non-Member Observer State' Status in United Nations. GA/11317, 29 NOVEMBER 2012. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.un.org/press/en/2012/ga11317.doc.htm>
57. Gova J., Wessel N. Ground Roles: Soviet and American involvement in regional conflicts. – Philadelphia, 1982.
58. Gupta R. Ominous presence in Tamil Nadi // India Today. – 1984. - Vol. 9. – № 6.
59. Gupta R. Sahazvi societe: Transtion resistance and POLISARIO. – New Delhi, 1988.
60. Kowalczyk A. Kambodza 75 – 95. – Warszawa, 1996.
61. London's Treaty between LTTE and the government State Sri-Lanka //
62. www.tamilnation.org (официальный сайт «паралельной державы» Тамил-Илам).
63. Middle East: Long Breath in Yemen // Time. – 1966. - 13 May.
64. Andrii Pospelov. Navy of military political organizations of Asia, Africa and Latin America in military conflicts 1956-2000. Formulation of the problem // Revista Militare. Studii de securitate și apărare (Moldova. Alexandr Cel Bun Military Akademia). – 2019. - № 2.
65. SETIF AND GUELMA (MAY 1945) [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/setif-and-guelma-may-1945.html>
66. SIPRI Yearbook 1992. World Armaments and Disarmament. – L., 1992.
67. The Blue Helmets. A Review of United Nations Peace – keeping / Third edition published by the United Nations Department of public information. – N.Y., 1996.
68. The Illustrated Flag Handbook / Maria Costantino/. – N-Y: D and S Books, 2001.
69. Uganda. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.britannica.com/place/Uganda/Growth-of-a-peasant-economy>

СЛОВЕНЦІ ПРО УКРАЇНЦІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ДРУЦІ 1916-1918 рр.

Протягом спільного перебування Словенії і Галичини у австрійській імперії з кін. XVIII ст. до поч. XX ст. словенці називали українців «русинами», «малорусами» або «українцями», при чому ці терміни вони вживали без будь-якого додатного сенсу, ці слова були взаємно замінні. З початку XX ст. пішла тенденція більше використовувати саме «українське», при чому щодо подій і у Галичині, і на Наддніпрянщині.

Метою дослідження є виявити матеріали словенського друку 1916-1918 рр., у яких згадуються українці і Україна, описати їх, дослідити зв'язок друкованого контенту з подіями в Україні, які відображені у цих публікаціях та зрозуміти причини та характер зацікавленості словенців у подіях в Україні. Джерелом слугують редакційні статті газет «Словенський господар» (Slovenski gospodar) і «Штірієць» (Štajerc) за 1916-1918 рр.

Українці у Буріана. Згадки про Україну як таку у словенському друці протягом Першої світової війни з'явилися лише у 1916-1918 рр., коли українське питання, що його Перша світова війна знову поставила на передній план, вкрай загострилося і стало важливим чинником міжнародної політики, зокрема Центральних держав і Росії. Ці противники з обох боків Східного фронту мали свої кінцеві цілі, шляхи досягнення яких були зовсім не прямі.

Східна (українська) Галичина вступила у ігру, по-перше, у зіткненні інтересів Німеччини і Австрії, які на сході Європи спочатку обмежувалися лише польським питанням. По-друге, Росія розглядала українські землі, захоплені Австро-Угорщиною у 1772-1795 рр, як необхідний елемент «воссоєдинения русского народа под скипетром русского царя», а польські – як елемент «завершения собирания уделов Руси й объединения русского племени»¹.

У планах німецького уряду було створити в західних провінціях царської імперії, сусідніми з Німеччиною або Австрією, буферні держави з неросійських народів. Головним було створити під

¹ Планувалося приєднати території Німеччини і Австро-Угорщини з більшістю польського населення — Сілезію, Західну Галичину до Конгресової (Російської) Польщі і утворити автономну об'єднану Польщу, а також ввести до її складу українські землі - Східну Галичину, частину Угорщини і Буковини, місцевості з переважним "руським" населенням. [4, с.305]

протекторатом Німеччини Польську державу у її етнічних межах, тобто включити у неї і свою, і австрійську, і російську частини. Для цього Німеччина мала наміри викликати повстання в Україні.

Австрія ж бажала здобути російську частину Польщі через підтримку російських поляків за рахунок австрійських українців.

Щоби реалізувати задумане, уряд Австро-Угорщини мав розв'язати польське питання в австро-польській частині – Західній Галичині і сприяти піднесенню самостійницького українського руху. Для цього було треба розділити Галичину за національною ознакою. Однак Австрія вважала небезпечним розділення Галичини. Крім того, Центральні держави не могли погодитися з тим, щоби проголошення самостійності української держави випереджало розв'язання польського питання.[7, с.144-166] Складність цих територіально-адміністративних махінацій і події на Східному фронті не дозволяли центральним державам-союзникам дійти остаточної угоди.

Українців, однак, не влаштовували всі ці плани, розроблені з обох сторін фронту. У 1914-1916 рр. українська парламентська репрезентація у австрійському рейхраті була найбільш активною у перемовинах з провідними політиками Австрії. Одним з таких був новопризначений австрійський міністр закордонних справ барон Іштван Буріан фон Раєч.

Є згадка К. Левицького про візит українців до Буріана 16 лютого 1915 р. Ю. Романчук і К. Левицький від імені українських депутатів парламенту подали йому черговий меморандум про утворення коронного краю, що, на їхню думку, не тільки розв'язало б українське питання, а й позбавило б росіян можливості здійснювати будь-які антиавстрійські провокації у Галичині. Буріан, за словами Левицького, прийняв українських представників холодно, в політичних колах це було сприйнято як небажання вирішувати українську справу.[1, с.118]

Пізніше, 26 серпня 1915 р., відбулася зустріч С. Буріана із президією ЗУР (Загальної української ради). Під час аудієнції міністр намагався розвіяти побоювання українців щодо посягань поляків на Східну Галичину, але водночас підкреслив, що не можна висувати конкретних програм про майбутній устрій краю. «Так чи інакше, – підкреслив С. Буріан, – українцям в Австрії буде краще по війні як перед війною, а їх бажання відокремитися від поляків знає і розуміє як Австрія, так і Німеччина».[3, с.750] К. Левицький згадує і про зустріч 21 вересня 1915 р., коли Буріан сказав їм, що до закінчення війни не може повідомити нічого конкретного з питання про польсько-українські територіальні протиріччя. [8, с.228 – 230]

11 травня 1916 р. у словенському часописі у короткому повідомленні «Українці у Буріана» кореспондент писав: «Делегація

українців (русинів) привітала нашого міністра закордонних справ баронові Буріану та пояснила йому нагальні українські прагнення. Розмова тривала одну годину».[16, с.3]

У мемуарах Буріана [10] немає вказівок на цю зустріч. Про Україну (Малоросію, Галичину) він пише лише в декількох випадках і у дуже загальних рисах. Але, очевидно, йдеться про обговорення зміни позиції Німеччини щодо утворення «незалежного» Королівства Польського під протекторатом Німеччини. Як пише Буріан, «дискусії з канцлером відновились лише 14 та 15 квітня 1916 р. у Берліні. Це був початок тривалих розбіжностей у думках між Австро-Угорщиною та Німеччиною, викликаних їхніми спробами узгодити ускладнені інтереси, пов'язані з вирішенням польської проблеми, яку навіть у їхніх власних таборах не всі розглядали в абсолютно однаковому світлі. Деякі групи прийняли гасло «Німеччина повинна тримати те, що підкорив її меч»; деякі мали суто економічні міркування... Ефективні памфлети, натхнені наймогутнішими промислово- комерційними групами та спритно розповсюджені, розмалювали майбутній прибуток, отриманий із цих багатих земель, у найчарівніші кольори». Буріан, однак, намагався відстояти австрійську позицію - «органічну, але не підпорядковану, інкорпорацію Польщі у поєднанні з Галичиною [Східною українською і Західною польською]» до Австрії.[10, с.93-94, 97]

У той же час українська сторона намагалася перебороти польські намагання переконати австро-угорський уряд у відсутності в імперії українців як таких, і українського питання, зокрема. За таких умов Загальна Українська Рада (ЗУР) вимагала від уряду ухвалити відповідне рішення про реорганізацію управління Галичини і Холмщини². Міністр Буріан продовжував ухилятися від будь-яких гарантій українцям щодо Холмщини і Волині: 8 травня 1916 р. в бесіді з членами президії КПК він сказав, що до завершення війни не може відповісти на питання про майбутнє цих земель, заодно зазначивши, що у населення російської України нерозвинене національну самосвідомість.[8, с.340] Саме цей момент, з усіх попередніх подій та зустрічей, словенський політичний друк врахував як дуже важливий. Дійсно, швидкий плин фронтових

² Українці готувалися до різних варіантів долі окупованих земель. Наприкінці 1915 р. український історик І. Крип'якевич прогнозував чотири можливих варіанти вирішення долі Волині і Холмщини в разі перемоги Центральних держав: 1) входження до складу «окремої держави в союзі з Австрією і Німеччиною»; 2) приєднання до Австро-Угорщини; 3) розділ між Австро-Угорщиною і Німеччиною; 4) перехід Волині до складу Австро-Угорщини, а Холмщини з частиною Східної Галичини - до складу новоствореної Польщі».[6, с.95]

Останній варіант був для українців свідомо неприйнятним - приєднання будь-якої частини українських земель до польської держави спричинило б «повне банкрутство» орієнтації на Центральні держави.[9, с.98]

Це пов'язувалося з демаркаційною лінією між українцями і поляками через Любартів згідно з розпорядженням австрійського військового командування від 17 жовтня 1915 р. [7, с.156-157]

подій (Брусиловський прорив) та міжнародних переговорів приніс великі зміни у становище українських земель Галичини.

Гостро потребуючи лояльності поляків, Відень різко змінив позицію і відмовив українцям у праві на східну частину Холмщини. Розпорядженням армійського вищого командування АвстроУгорщини від 7 червня 1916 р. уся етнічно українська Холмська губернія з округами Холм, Грубешів і Томашів увійшла до складу Люблінського губернаторства з огляду на «військову доцільність».[8, с.359]

Зрозумівши, що австрійський уряд обмежується тільки деклараціями, «українці, – як зазначав О. Скоропис-Йолтуховський, – свої мрії про провідну роль Австрії у відродженні української держави були змушені здати в архів».[7, с.159]

«О, якби також і у нас серед простих людей палав такий ентузіазм, як серед українців!»

Ще одна сторінка української історії, дуже іншомовно, відображена у невеличкому газетному оповіданні, що написав словенський авіатор Радослав Фрас 16 грудня 1916 р.: «Сьогодні я випадково пройшов повз Український дім Божий у Тарнополі. Оскільки я чув, що йде служба Божа, і тому що це був день Господній (неділя), я також переступив поріг, став на коліна і помолився. Згідно з Євангелієм, священник ступає на кафедру перед вівтарем і починає проповідувати. Оскільки я добре розумію українську мову, я вирішив прослухати проповідь до кінця.

Священник також розповів про політичні питання. Він описав звірства та жертви страшної несправедливості, яка випала на долю малих пригноблених народів. Наприкінці він згадав навіть нас, югослов'ян, які далеко на кордоні нашої країни також борються за своє існування. Він розповів, як нас там гноблять, як наші вороги хочуть знищити нас. І, нарешті, він закликав переповнену народом церкву стати з ним на коліна і помолитися за югословянських братів і сестер, щоб їм, як і українцям, пощастило досягти свободи, цілей, яких ми всі прагнемо.

Я написав ці рядки, щоби надихнути всіх наших словенців, які ще блукають у темряві. Українці в ці дні збирають підписи від дому до дому, що хочуть бути вільними. О, якби також і у нас серед простих людей палав такий ентузіазм, як серед українців! Тоді ми могли б сподіватися, що для нас почнуться інші часи, часи миру, часи задоволення в єдності!».[11, с.1]

У розповіді йшлося про Тернопіль, який з початку Першої світової війни займали російські війська і зруйнували та розграбували його при відступі липня 1917 р. Це описав В. Іваніс за свідченнями очевидців:

«З фронту цілими масами рушили дезертири. Змучені й озлоблені своїми стражданнями в пеклі війни, вони страшною темною силою

пішли по краєві. Переповнювали залізниці, збільшували нелад і часто свою злобу й розпач виливали на невинних... Люди в салдатській уніформі грабують, громлять та підпалюють. Страхіття не до опису. Салдати в цій місцевості називають себе большевиками. Вони творять жах і посилюють анархію. «Це не наше, ми не українці» – говорять ці бандити... Повіти стогнуть під напливом розпропагандованих банд... Наприклад, російський Другий Гвардейський Корпус на Поділлі випалив та пограбував 17 українських сіл».[5, с.138-139]

Після погромів та насильства над мирними жителями українські національні настрої ще розгорілися. Словенський вояк, у складі австрійських військ, перебував там у той час, коли 7 (20) листопада 1917 р. вже була утворена Українська Народна Республіка (УНР), як автономна частина федеративної Російської Республіки, і для західних українців відкрилася можливість об'єднатися зі східними.

Новий лідер ліберально-поміркованої Української парламентської репрезентації Є. Петрушевич у рейхсраті 13 грудня 1917 р. розкритикував пропольську політику австрійського уряду. Він заявив, що прилучення Східної Галичини до Української Народної Республіки відповідало би найвищому ідеалові цілого українського народу. Водночас, на переконання Є. Петрушевича, для Габсбургів залишалася альтернатива: - утворення зі Східної Галичини, Північної Буковини та інших українських областей монархії окремої державної одиниці, яка б перебувала в державному зв'язку з Австро-Угорщиною.[2, с.138, 144-146] Збір підписів, зафіксований словенцем на початку грудня 1917 р., очевидно, йшов на користь тієї чи іншої можливості.

Підписанти Берестейського миру

Наступна віха у історії України - укладення Берестейського миру, переговори про який проходили 20 грудня 1917 р. - 3 березня 1918 р. у Брест-Литовську, викликала у словенському політичному друці декілька дуже цікавих публікацій, коротких і влучних.

3 березня 1918 р. у часописі «Штірієць» вперше згадали про Берестейський мир, на сторінках 3 і 6, при цьому залишивши перші сторінки для військових подій на всіх фронтах та інших міжнародних подій і переговорів.

Спочатку, «зважаючи на мир, який центральні держави уклали з нещодавно здійсненою Народною Республікою Україною», редакція запропонувала «картину з цієї країни. Картина являє собою одну з найпоширеніших дерев'яних церков в Україні».[13, с.3]



З України (Štajerc (V Ptuj). 1918.

Št. 9 (3. marca). Str. 3.)

Стосовно миру, що його центральні сили уклали з новою здійсненою народною республікою.

Україною, приносимо ілюстрацію з тієї країни.

Картина представляє одну з дерев'яних церков, що часто зустрічаються в Україні.

І тільки на 6-й сторінці газета запропонувала «фотографію останньої сторінки того історичного документу, на якому був підписаний мирний договір Центральних держав з Народною Республікою Україна. На фото ми бачимо підписи окремих представників».[14, с.6] У переговорах приймали участь делегації шости держав, враховуючи ще більшовицьку Росію. Самого тексту мирного договору з Україною у Словенії ніколи не було опубліковано. На фотографії рукописного оригіналу ми бачимо дату 9 лютого 1918 р. і підписи з двох боків. З історії відомо, що текст договору був підписаний п'ятьма мовами, тут же показаний німецькомовний примірник.

З правого боку – підписи Олександра Севрюка, «сумісно» з Миколою Любинським і Миколою Левітським. З лівого – підписи представників Центральних держав. Від Імперського Німецького Уряду підписали статс-секретар у закордонних справах, Імператорський дійсний таємний радник Ріхард фон Кюльман³ і генерал-майор Королівства Пруського Максиміліан Гофманн⁴, начальник штабу Головнокомандувача Східним фронтом Леопольда Баварського. Обидва

³ Кюльман, Ріхард фон (1873 — 1948) — німецький дипломат і промисловець. Державний секретар (міністр) закордонних справ Німецької імперії під час Першої світової війни з серпня 1917 по липень 1918 р. Після вивчення права у Лейпцизькому, Берлінському і Мюнхенському університетах і захисту докторської дисертації, був прийнятий на дипломатичну службу і направлений в Санкт-Петербург на посаду секретаря місії, потім був переведений до Тегерану. У 1905 під час Першої Марокканської кризи служив у дипломатичній місії в Танжері і привернув увагу громадськості як особа, що супроводжувала імператора Вільгельма II під час поїздки монарха в Марокко. в 1916–1917 роках Кюльман служив послом Німеччини в Константинополі. З 5 серпня 1917 по 9 липня 1918 обіймав посаду статс-секретаря закордонних справ і в цій якості займався фінансовою підтримкою газети «Правда», яка після Лютневої революції в Росії виступала за негайний вихід Росії з війни.

Після війни Кюльман вийшов у відставку, писав книги. Мемуари Кюльмана були надруковані у 1948 р., вже після смерті автора.

⁴ Гофман Карл Адольф Максиміліан (1869 - 1927) - німецький генерал і дипломат. У 1917 був призначений начальником штабу Головнокомандувача Східним фронтом Леопольда Баварського. У цій ролі представляв німецьке командування під час переговорів у Бресті. На переговорах займав край агресивну і непоступливу позицію. Наприкінці Першої світової війни Гофман грав ключову роль в окупації німецькою армією України та Білорусії. Спільно з німецьким промисловцем Рехбергом розробив так званий «план Гофмана», який передбачав вторгнення об'єднаних військ Німеччини, Франції та Великої Британії до Радянської Росії. Цікаво, що роботу Гофмана «Війна втрачених можливостей» переклали та видали в Росії в 2017 році

через свою кар'єру мали деяке відношення до справ у Російській імперії.

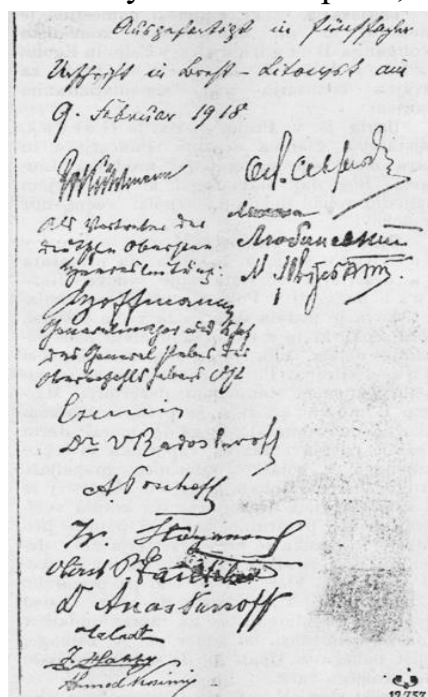
Від Імператорського і Королівського об'єднаного Австро-Угорського Уряду договір підписав міністр Імператорської і Королівської Дому та закордонних справ, Його Імператорської і Королівської Апостольської Величності таємний радник Оттокар граф Чернін фон унд цу Худеніц.

Від Королівського Болгарського Уряду підписали п'ять людей: прем'єр-міністр Болгарії Васил Христов Радославов, Королівський надзвичайний посланник і повноважний міністр у Відні Андрій Тошев, Повноважний королівський міністр, відповідальний за Генеральне консульство Болгарії в Будапешті Іван Петров Стоянович, полковник генерального штабу, Королівський військовий уповноважений і флігель-ад'ютант Його Величності Болгарського короля і прикомандирований до Найвищої особи Його Величності Німецького Імператора Петро Ганчев, і д-р Теодор Анастасов, Королівський перший секретар місії.

Нижче групи болгарських підписів є ще один підпис, який читається «Лалндт». Це досить рідкісне прізвище німецького або голландського походження не згадується у списках жодної делегації. Розташування на сторінці говорить, що він припадає більше до болгарів, ніж до турків. Родина Пауля Лалндта згадується у адресній книзі міста Нью Йорк за 1928 рік, і це єдине, що вдалося знайти щодо цього підпису. Участь пана Лалндта у підписанні договору ще чекає на свого дослідника.

Після Болгарії, від Імператорського Оттоманського Уряду підписи поставили Його Високість Ібрагім Хакки Паша, колишній великий візир, сенатор, посол Його Імператорської Величності Султана в Берліні, і міністр закордонних справ Туреччини Ахмед Нессімі-бей.

Підписи делегатів (Štajerc (V Ptuj). 1918. Št. 9 (3. marca). Str. 6.)



Хлібний мир

Через тиждень, 10 березня, знову на 3-й сторінці, газета опублікувала ще одну картину - «щотижневий ярмарок в українському селі».[15, с.3] Картина українського ярмарка, з огляду на винятковий економічний потенціал Наддніпрянської України, натякала на нові економічні зв'язки і можливість розв'язати через «Хлібний мир» внутрішньополітичну кризу й національні суперечності у австро-угорській імперії, за умов браку життєво необхідних продовольчих товарів у її столиці й інших великих містах, яка швидко загострювалася. В австрійській столиці назрівала проблема голоду.[2, с.205-206]



Ярмарок на українському селі (Štajerc (V Ptuj). 1918. Št. 10 (10. marca). Str. 3.)

Приносимо, стосовно укладеного миру з новою здійсненою народною республікою Україною, ілюстрацію з тієї країни. Показує нам тижневий ярмарок на якомусь українському селі.

У свою чергу, гірська Словенія, що виробляла м'ясо і молоко, вино і оливкове масло, завжди залежала від експорту хліба. Тому 5 травня 1918 р., вже на четвертій сторінці, призначеній для внутрішніх справ, практичний, хазяйнуватий «Штірієць» надрукував повний переказ тексту Господарського договору Австро-Угорщини з Україною, підписаний 23 квітня 1918 р. Подробиці дійсно цікавили словенців більш за всі політичні новини.

«К.-Б. Відень, 27 квітня. Австро-Угорська комісія на чолі з послом графом Форгахом разом із німецькою делегацією завершила переговори з Києвом щодо товарообміну в контексті Брест-Литовського миру. 13 квітня Народна Республіка Україна, Австро-Угорщина та Німеччина підписали узгоджену економічну угоду. Комісія повернулася до Відня 29 квітня, щоб якомога швидше розпочати роботу, необхідну для забезпечення виконання договору.

Угода охоплює цілу низку детальних контрактів. Спільно укладені між Австро-Угорщиною та Німеччиною договори діють до 21 липня 1918 р. Найважливішою з них є та, що регулює поставки зерна, сочевиці, кормів та насіння. Щодо цих постачань вони уклали окремі договори – про організацію постачання в Україні та про поставки. Зокрема, буде скасовано заборону на торгівлю зерном, яку увів ще російський уряд, а в Україні знову буде дозволено, в організованій формі, існуючу оптову та

дрібну торгівлю зерном та іншими переліченими товарами. Організація, створена під назвою «Державна зернова управа», складається з членів комерційних бірж, орендарів, власників млинів та сільськогосподарських кооперативів. Оскільки всі ці покупці будуть працевлаштовані під час покупки, гарантовано, що товар буде зібрано, наскільки це взагалі можливо з організацією закупівлі.

До кінця липня Україна має поставити Австро-Угорщині 5 мільйонів центів метрів; узгоджено, скільки необхідно доставляти щомісяця. Три зернових центри, а також австрійські закупівельні компанії, створили, за схваленням українського уряду в Києві, австрійсько-німецько-угорський економічний централ, що покликаний виконувати укладені договори щодо продовольства. Зерно і млинову продукцію почали вивозити, переважно запаси з різних складів та млинів. Вивезли великі запаси озимого ячменю, гречки та проса. У більшому обсязі постачання товарів починається лише на початку травня, коли фермер ще обробляє землю, але треба подолати всі великі труднощі в заготівлі та транспортуванні, які є наслідками революції і, звичайно, ще не повністю усунені. На регулярній основі слід очікувати більші кількості, якщо до кінця травня транспортування значно поживається.

Важливим є договір постачання яєць. Український уряд зобов'язався поставити більшесотні мільйонів штук яєць до 31 липня 1918 року, цю кількість вона спробує збільшити.

Крім того, був укладений договір на поставку забійної худоби. Яйця та худобу постачатимуть організації, створені урядом України. Якщо ці організації не поставлять узгоджену місячну кількість зернових, худоби та яєць, німецько-австро-угорський економічний централ буде мати право здійснювати закупівлю самостійно за допомогою своїх довірених осіб. Центральним державам було дозволено вільно купувати картоплю, овочі, сушені овочі, квашену капусту та цибулю.

Про закупівлю сировини з України визначає укладений з Україною протокол умов закупівель спеціальних порід деревини, важливих для нашої промисловості. Забезпечено вивіз лляної соломи, однак про експорт інших тканин не може бути й мови, оскільки в самій Україні немає залишків текстильних товарів. В принципі домовились про те, що слід запровадити торгівлю вовною, яка буде вироблятися на території центральних держав. Центральним державам дозволено купувати в Україні та експортувати шкіру.

Закупівля залізної руди була укладена за контрактом, який забезпечить експорт 37 ½ мільйонів пудів (пуд = 16 кг) залізної руди до 31 липня. Вся сировина, для якої в протоколі не встановлено особливих

умов, є вільна для торгівлі та експорту.

Всупереч нашим вимогам, які стосувалися в першу чергу продуктів харчування, український уряд висловив бажання закупити промислові витратні матеріали. Зокрема, було враховано особливо наголошене бажання України щодо закупівлі сільськогосподарської техніки та інструментів. Україні також обіцяли такі товари, які центральні держави, з урахуванням власних потреб, можуть постачати в Україну.

Весь товарообмін центральних держав з Україною буде проводитися до 31 липня під знаком великообсягової державної монополії, яку український уряд має намір реалізувати з огляду на свої внутрішньополітичні принципи.

Вони також домовились про фіксований обмінний курс на період до 15 липня 1918 року: 1 крона = 50 копійок».[12, с.4]

Таким чином, бачимо, що наприкінці Першої світової війни словенці цікавилися Україною з практичних – економічних причин. Політичні нотки у цій зацікавленості були обумовлені тим, що «українське питання» було тісно пов'язано з «польським». Галичина, як і Словенія, входила у межі Австрії. Тому поляки, як свідомі католики, були союзниками заможної і політично впливової клерикальної словенської еліти у австрійському парламенті і у імперському рейхсраті.

Подібно сучасному становищу справ, сто років тому Україна, вже вкотре, переживала нищівну навалу, у тому числі з боку російських військових та більшовиків. І цікавила Україна всіх учасників війни своїми зерновими багатствами.

Найбільш економічно пов'язаною з Австрією та її північно-східною землею - Галичиною була словенська земля Штірія, тому не дивно, що наприкінці війни тільки штірійські газети «Словенський господар» (Slovenski gospodar) і «Штірієць» (Štajerc) публікували матеріали, пов'язані з Україною. Опубліковані картини, передруковані з австрійських газет, також відображають напрямки зацікавленості – церкви та ярмарки. Хлібний мир обіцяв кінець голоду у Словенії, тому саме ця новина була найобсяговішою.

Список використаних джерел

1. Галіп Т. З моїх споминів // Буковинський журнал. 1994. Ч. 1-2. С. 152-179; Ч. 3-4. С. 71-100.
2. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. К : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
3. Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року. Львів: Вид. Іван Тиктор. VI с., [2] с., 864 с.
4. Емец В.А. Черноморские проливы и Польша в геополитических планах российской дипломатии (конец 1916 – начало 1917 гг.) // Россия в XIX - XX вв.: Сб. статей: К 70-летию со дня рождения Рафаила Шоломовича Ганелина. СПб.: Дмитрий Буланин, 1998. С. 300-308

5. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879-1926. Торонто: Накладом «5-ї станиці Союзу бувших укр. вояків», 1952. 258 с.
6. Кріп'якевич І. П. Визволена Україна / К. І. // З великого часу: Воєнний літературно-науковий збірник. Львів: Коштом товариства «Просвіта», 1916. С. 94-98.
7. Лепісевич П. М. Загальна українська рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914-1916 рр.): Дис. на здобуття наук. ст. к.і.н. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. 195 арк.
8. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч. 1. Львів: Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1928. 500 с.
9. Лозинський М. Війна і польська політична думка / Михайло Лозинський; накладом видавництва [«Політичної бібліотеки»]. - Львів: З друкарні «Діла», 1916. 100 с..
10. Burián von Rajecz S. Austria in Dissolution: Being the Personal Recollections of Stephan, Count Burián / translated by Brian Lunn, M. A.. London: E. Benn, 1925. 455 p.
11. Fras R. Ukrajinci Molijo za Jugoslovanov / Radoslav Fras // Slovenski gospodar (Maribor). 1917. Št. 52 (27.12.) Str. 1.
12. Gospodarska pogodba z Ukrajino. // Štajerc (V Ptuj). 1918. Št. 18 (5. maja). Str. 4.
13. Iz Ukrajine. // Štajerc (V Ptuj). 1918. Št. 9 (3. marca). Str. 3.
14. Mir z Ukrajino. // Štajerc (V Ptuj). 1918. Št. 9 (3. marca). Str. 6.
15. Mir z Ukrajino. // Štajerc (V Ptuj). 1918. Št. 10 (10. marca). Str. 3.
16. Ukrajinci pri Burianu // Slovenski gospodar (Maribor). 1916 (11. maja). Št. 19. Str.3.

Маленко Людмила Михайлівна

к.і.н., доцент

Запорізького національного університету

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО У ВНУТРІШНЬО- ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНХ РОСІЙСЬКИХ САНОВНИКІВ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVIII–ПОЧАТОК XIX СТОЛІТТЯ)

Перетворення великого князівства московського із «варварської» країни в російську імперію – державу, що могла конкурувати з країнами Західної Європи і претендувати, як спадкоємиця римсько-візантійського спадку, на універсальну владу, зовсім не означало якихось докорінних змін державного устрою країни, а лише підігрівалося зростанням зовнішньополітичних амбіцій її монарха Петра І. Амбітний цар спочатку планував завоювати вихід до Азовського моря (Азово–Дніпровські походи 1695–1696 роки) та його приазовські завоювання виявилися втраченими у ході Прутського походу 1711 року. Тоді пріоритетним напрямком російського імператора стає вихід до Балтійського моря.

Мрія Петра І «прорубати вікно» в Європу через Балтику і стати рівним серед рівних на Заході реалізувалась у ході Північної війни 1700–1721 років. Його прагнення завоювати виходи до морів та

закріпитись у числі провідних європейських великих держав стали настільки привабливими, що підкріплювалася і наступниками на російському престолі. Однак з новою силою «петровська мрія» відродилася за правління не менш амбітної Катерини II. Тільки цього разу устремління правлячої верхівки російської імперії сягали значно ширше. Вони прагнули не тільки навстіж «розчинити вікно» в країни Західної Європи шляхом опанування узбережжями Азовського і Чорного морів та відкриттям проток, а й поширенням політичного впливу на Балкани та країни Близького і Середнього Сходу. Чи не про це мріє і говорить президент російської федерації володимир путін, порівнюючи себе з Петром I?

За правління Катерини II для здійснення своїх намірів росія запропонувала світу вигнати турків з Європи і відновити грецьку православну імперію. Монархом наново витвореної держави мав стати онук російської імператриці царевич Костянтин [2, с. 7]. Підтвердження існуванню «Грецького проекту» як зовнішньополітичного курсу російської держави, знаходимо в ряді розпоряджень і листів Катерини II, донесеннях і записках О.Безбородька, Г.Потьомкіна [14, с. 210-355; 3, с. 281-292; 4, с. 26-31], у «плані закінчення вічної війни з турками» О.Суворова [10, с. 94-98; 15, с. 167-198; 16, арк.1, 4-18]. Піднесений імператрицею у ранг державної політики «Грецький проект» мав реальне втілення у постійних війнах з Османською імперією. В ході російсько-турецької війни 1768–1774 років росія поширила свій вплив на Крим, приєднала до своїх володінь район Азова і прилеглі до Чорного моря території між Дніпром та Північним Бугом і тим самим докорінно змінила співвідношення сил на півдні на свою користь. Із виходом на узбережжя Азовського та Чорного морів склалися сприятливі обставини для подальшої реалізації планів російського уряду перетворити імперію в середземночорноморську державу.

Першочерговим завданням у наближенні до мети постала необхідність створити надійний і зручний плацдарм для подальшого просування на південь для повного перерозподілу європейських володінь Османської імперії. Регіоном, де мали вирішуватися найважливіші внутрішньо- та зовнішньополітичні завдання російської імперії, стала Південна Україна. Вона мала перетворитися на щільно заселений і добре освоєний у господарському відношенні край. Першою перепорою у реалізації цих намірів були запорозькі козаки, які «заводячи власне хліборобство, порушували... тим самим основу залежності їх» від російського престолу і «подумували звичайно ж створить із себе посеред вітчизни область зовсім незалежну під власним своїм несамовитим управлінням» [7, с. 92-93]. Такими вони були у

розумінні російської імператриці та вищих урядових чиновників. Тому після закінчення російсько-турецької війни 1768–1774 років Катерина II вдалася до рішучих заходів і наказала ліквідувати небезпечну в усіх відношеннях для абсолютистської монархії Запорозьку Січ. Вихід указу імператриці про остаточну руйнацію Запорозького Коша поставив поза законом і самих запорожців, які протягом декількох століть були оборонцями християнського світу від мусульманських завойовників.

Ліквідація козацької вольниці на Дніпрі одразу поставила перед російським урядом ряд нових серйозних проблем. У російській імперії традиційно так склалося, що вслід за перенесенням кордонів із мусульманським світом, рухалось і козацьке населення. Урядова адміністрація була зацікавлена саме у таких колоністах прикордонних територій. Вони мали військовий та господарський досвід і були здатні себе захистити, успішно господарювати, забезпечувати всім необхідним, і в разі раптової воєнної загрози ще й стати ар'єргардом армії. У мирний час козацьке населення несло прикордонну та карантинно-митну служби. Як приклад – оселення одразу по закінченню російсько-турецької війни 1774 року на новоствореному кордоні між росією і Туреччиною козаків Нововербованого козацького полку.

Мешканці по Бугу та Інгулу, які відтепер стали називатися «побузькими» чи «бузькими» козаками, несли прикордонну та карантинну служби на кордоні російської імперії та успішно освоювали територію в 120.000 десятин землі. Ними були засновані та розбудовані населенні пункти Соколи (з 1789 року – м. Вознесенськ), Раковиця, Новогригоріївське, Арнаутівка, Михайлівка, Троїцьке, Федорівське, Скаржника (з 1803 року – Білоусівка), Касперівка, Новопетровське, Себино, Гур'єво, Костянтинове, Баловневе, Матвіївка (тепер села у Вознесенському і Новоодеському районах Миколаївської області) [6; с. 48]. Так, через появу в межиріччі Інгулу, Єланця і Мертвоводу поставленого під контроль цивільної та військової влади стаціонарного козацького населення, ділянка кордону майже в 400 верст по лівому березі Бугу між Ольвіополем і майбутнім Миколаєвом була надійно закрита від завезення контрабанди, проникнення ворожих загонів, занесення різного роду хвороб. Та коли бузьких козаків було вирішено перевести до «первісного» соціального стану, урядова адміністрація гарячково шукала альтернативу цьому козацькому населенню на Побужжі. Незабаром охорону державного кордону було доручено трьом донським козацьким полкам із дністровської дивізії генерала І.Гудовича. Саме у козацькому населенні на прикордонні – боєздатному, спроможному забезпечити себе всім необхідним для життєдіяльності – була зацікавлена російська держава. З оселенням таких поселенців на окраїнах

імперії уряд ще і кошти заощаджував на їх утримання та захист.

Із ліквідацією Запорозького Коша у 1775 році південна ділянка російського кордону стала майже прозорою через відсутність контролю з боку адміністрації над запорозьким козацьким населенням. Не контрольоване, а від того і небезпечне, стаціонарне населення на прикордонні навіть при наявності військових укріплених ліній перетворювалося на ненадійний, вибуховий для російської держави матеріал. Адже дії мешканців колишніх Запорозьких Вольностей важко було передбачити. Ситуація ускладнювалась і тим, що з поступовим просуванням російської імперії у Приазов'я та Причорномор'я посилювалась і народна колонізація цього регіону за рахунок нижчих верст населення з різних куточків України і особливо з Лівобережжя, що значно збільшувало кількість і щільність небезпечних в урядовому розумінні мешканців.

Наплив великих мас населення, незв'язаних умовами кріпацької системи, позбавлених кругової відповідальності й охоплених духом підприємництва, створив особливу суспільну атмосферу на Півдні України. У разі виступів цієї маси волелюбного люду досягнення російської імперії (насамперед воєнні і політичні) ставилися під серйозний удар. Однак припинити чи принаймні зменшити переселенський рух на південь було не на користь державі. Імперія була зацікавлена в якнайшвидшому заселенні й освоєнні стратегічно важливого регіону країни. Погіршення стосунків з Туреччиною і можливість нової війни вносили свої корективи – вони вимагали якомога більшої кількості населення на території південного краю, поставленого на державну службу з обов'язковим виконанням наказів урядової адміністрації, а також негайного вирішення питання гострої нестачі іррегулярних формувань (особливо легкокінних підрозділів) для участі у майбутніх військових кампаніях.

Враховуючи всі ці обставини, російський уряд відмовився від політики відвертого протистояння щодо колишніх запорожців і досить обережно ставиться до всього, що було пов'язане із запорозькою традицією. Він змушений був погодитися на збереження: права вільного пересування колишніх запорожців південним краєм з метою заняття традиційними промислами (хоч відтепер тільки при наявності спеціальних білетів); мисливських та рибних угідь, попередніх податків. Разом із тим уряд обіцяв не втручатися у справи козацького судочинства, сприяти розвитку торгівлі та традиційним рибному, чумацькому і мисливському промислам. Таке ставлення урядової адміністрації до населення колишніх Запорозьких Вольностей має свої пояснення. Російський уряд прагнув соціальної стабільності на Півдні

України як запоруки для успішного вирішення політичних, воєнних і економічних завдань у цьому регіоні. Сановники вищих рангів усвідомлювали: викоренити запорозьку козаччину – носія та захисника демократичних традицій в Україні й основної рушійної сили національно-визвольних рухів – вдасться не одразу з виходом указу про ліквідацію козацького осередку, а поступово, через певний проміжок часу і то за умов проведення відповідних заходів, спрямованих на підрич матеріальних та духовних цінностей козацтва.

Однак яким би толерантним не було ставлення російської урядової адміністрації до населення колишніх Запорозьких Вольностей у перші роки після руйнації Січі, вона обережно, але планомірно проводила політику уніфікації краю: запровадила новий адміністративно-територіальний поділ, утворила нові державні урядові інституції, започаткувала широкомасштабну урядову колонізацію та розробила заходи стосовно заведення населених пунктів, розгорнула будівництво міст, портів. Російський уряд вдавався і до різного роду заходів щодо колишніх запорожців. Він заохочував запорозьку старшину до військової та адміністративної служби, намагався сформувати із запорозького козацтва регулярні гусарські та пікінерські полки, оселити його у маєтках нових господарів на правах поміщицьких підданих, перевести до військових поселень і таким чином втягнути козаків в нові соціально-економічні, політичні відносини на півдні імперії та легалізувати як представників інших станів.

Із приєднанням території Кримського ханства до росії темпи щодо реорганізації краю прискорилися. Запроваджується губерніальний устрій, поновлюється кріпосне право, проводиться реорганізація місцевого самоуправління через запровадження досить розгалуженої системи адміністративного контролю на селі, відбувається масове знищення козацьких зимівників і насильницьке переселення їх мешканців до державних слобод та містечок.

Централізаторська політика російського уряду на півдні України викликала серйозне незадоволення, насамперед, із боку колишнього запорозького козацтва. Саме воно втрачало все, що мало – від традиційного способу життя до засобів існування – землю, худобу, можливість займатися традиційними заняттями, тощо. Перед колишніми запорожцями постала дилема: при звичаїтися до нових умов життя, що означало поволі позбутися своїх прав, привілеїв і, навіть, належності до козацького стану, чи тікати на таку територію, проживання на якій гарантувало б збереження козацьких традицій та звичаїв. В останній чверті XVIII століття з метою збереження належності до козацького стану, традиційного устрою, козацьких звичаїв відчутно стає помітним

пересування запорозьких козаків як у межах російської імперії, так і значний відтік козацького населення закордон.

У межах держави запорозькі козаки переважно тікали на Кубань та на Дін, а вже з Дону на Терек і за Урал. Звертають на себе увагу секретний рапорт азовського губернатора генерал-майора В.Черткова про наміри запорожців тікати на Кубань, накази та ордери Г.Потьомкіна полковнику Деробертію, генерал-поручику О.Прозоровському, генерал-майору В.Черткову усіма можливими засобами припинити втечі козаків за Кубань, суворо покарати втікачів, знайти можливості відмовити тих, хто ще сумнівається і надати їм окремі пільги для обзаведення осілістю [З, с. 78; 7; с. 192-193]. Припинити втечі запорожців на Дін мали численні донські козацькі пікети, виставлені за наказом російського уряду на кордонах Війська Донського та держави. Однак ні суворі покарання, ні введення паспортного режиму на подорожі, ні виставлення пікетів на кордонах та місцях, зручних для переправ не давали бажаних наслідків для царського уряду. В останній чверті XVIII століття відтік запорозького населення на Кубань та Дін був значним і продовжувався в XIX столітті вже з тією різницею, що російський уряд, зацікавлений у заселенні та освоєнні стратегічно важливого південно-східного регіону імперії, нейтралізації найбільш активного елементу української козаччини сприяв переселенню українства на Кубань.

Водночас слід зазначити, що втечі на Кубань та Дін мало виправдовували сподівання запорожців на кращі умови життя та збереження традиційного запорозького устрою. Територія на Кубані була хоч і знайомою для запорозьких козаків, однак украй небезпечною і на той час малосприятливою для заняття традиційними галузями господарювання. Край був болотистим, більшість гірських рік навесні розливалися так, що і до середини літа не могли увійти до своїх берегів, ґрунти почасти кам'янисто-піщані, почасти чорноземи, які ще необхідно було підготувати для культивування. Клімат на більшій частині території був вологим. Частими були різного роду епідемії, через які щорічно вмирало багато людей. Зацікавленість російського уряду в приєднанні Кавказу, в зміцненні південно-східних кордонів держави передбачав затяжну кровопролитну війну як із місцевими племенами, так і з іноземними державами незацікавленими у зміцненні позицій російської держави на східночорноморському узбережжі. Тягар війни мав лягти і на запорожців та козацькі сім'ї, що почали переселятись у Кубанський край. За таких умов годі було і сподіватися на можливість збереження традиційного козацьких устрою. Російській державі у цьому регіоні необхідні були такі іррегулярні формування, які б без зайвого клопоту повністю вписувались у військово-адміністративну структуру

імперії й повністю контролювалися військовими і цивільними державними установами. Однак серед запорожців жевріла надія, що поки край повністю не стане «російським», вдасться зберегти свій традиційний спосіб життя, козацькі звичаї, уникнути кріпаччини та рекрутчини.

Ще менше надій та сподівань покладали запорозькі козаки на Дін. Вони аж ніяк не могли забути про участь донців у розоренні Нової Січі, у нехристиянському пограбуванні ними січової церкви, у розподілі майна запорозького товариства. Та і донські козацькі пікети на кордонах мало заохочували запорожців тікати на територію Війська Донського. Зупиняла запорозьких козаків і докорінна реорганізація козацького війська, що почалася одразу після придушення повстання під проводом О.Пугачова. «Чистка» донського козацтва від бідноти, сувора заборона приймати втікачів, призначення урядом старшини, надання останній дворянства не могли гарантувати втікачам-запорожцям, що вони не попадуть у категорію «іногородніх» і будуть поставлені у нерівноправне з донцями становище. Безперечно, пересування запорозьких козаків на Дін мало місце, однак не стало пріоритетним.

Одразу після ліквідації Нової Січі почалося масове пересування запорозького козацтва закордон. Переважна кількість втікачів-запорожців покладала свої надії на краще життя в гирлах Дунаю. Звертають на себе увагу два основні моменти, які говорять про переваги Дунайської дельти над іншими місцевостями для подальшого існування запорозької вольниці після ліквідації Нової Січі. По-перше: історичні умови існування запорозького козацтва в дельті Дунаю. По-друге, дунайські гирла в останній чверті XVIII століття найбільше відповідали умовам Степу, Великого Військового Кордону.

Дельта Дунаю була добре відомою, знаною запорожцями ще з початку XVIII століття. Протягом 1709–1711 років запорозьке козацтво переселилося на території Кримського ханства, де заснувало Олешківську Січ. Вплив на Кіш в Олешках як з боку Османської, так і російської імперій у даний період був мінімальним. За Константинопольським трактатом 1712 року і до Білгородського трактату 1739 року землі, на яких оселилися запорожці юридично не належали ні росії, ні Туреччині. Скориставшись зовнішньополітичною ситуацією, козаки стали опановувати місцевість, проживання на якій давало надію та певні гарантії на існування як самого осередку козацької вольниці, так і на кращі умови життя. Ймовірно, що й після повернення в 1734 році Запорозького Коша в межі російської імперії певна частина українського населення залишилась у гирлах Дунаю і продовжувала займатися традиційними галузями господарства. Сюди ж повесні приходили

запорожці з Нової Січі на агартування, а іноді й тікали від різного роду переслідувань та утисків на батьківщині. Тому ймовірно, що починаючи з моменту закладення Коша в Олешках і до 1775 року, живий зв'язок між Україною і Дунайською дельтою не переривався.

У 1775 році фактично повторилася ситуація початку XVIII століття, коли запорожці змушені були залишити батьківщину через заходи російського уряду направлені на ліквідацію козацької вольниці. Як і в 1711 році запорозьке козацтво знову ж таки скористалося можливістю опинитися на території Кримського ханства, куди не досягала юрисдикція ні російської, ні турецької урядових адміністрацій. Кримська держава, заклопотана внутрішніми проблемами, мало втручалася у внутрішнє життя козаків, але була зацікавлена у їх присутності на слабо заселеній прикордонній території як у засобі тиску на росію.

Організованого компактного переходу запорожців на територію Кримського ханства не було. Козаки невеликими групами суходолом і водними шляхами добиралися в дунайські гирла, у пониззя Дністра, на Березань, Тилигул, в Очаківську округу. Потік запорозького козацтва в межі кримської держави продовжувався декілька років і досяг свого апогею в 1777–1778 роках. За свідченнями очаківського паші, якому в цей час підлягали козаки, їх було на кінець 1778 року вже 12.000 осіб [1, с. 9]. У 1777 році Туреччина, скориставшись складним становищем Кримського ханства, повернула під свій контроль землі по чорноморському узбережжю від Бугу до Дунаю. Так запорозькі козаки опинилися під юрисдикцією Оттоманської імперії. 30 серпня 1778 року вони при дворі очаківського паші вже були прийняті в турецьке підданство і присягнули на вірність султану Османської імперії [1, с. 11]. Для поселення їм були надані землі в пониззі Дністра в Кучурганах, а для несення військової служби – коні, зброя, провіант, фураж. Водночас слід зазначити, що уніфікаторська політика російського уряду наступала на інтереси не тільки рядового козацтва, але й запорозької старшини середніх та нижчих рангів. Позбавлена прав, привілеїв, певного становища у суспільстві, ця старшина також опинилася поза межами держави, де разом із завзятими захисниками козацьких звичаїв та традицій очолила рядове козацтво.

Масове переселення запорожців у межі Османської імперії і позитивна реакція на це турецького уряду викликали неабияку стурбованість у російських високопоставлених осіб. Російська урядова адміністрація вдалася до різного роду заходів із метою повернення запорозьких козаків у межі держави. Коли обіцянки і погрози не дали бажаних наслідків, російський уряд змушений був вдатися до більш рішучих кроків. 10 березня 1779 року між російською та Османською

імперіями була підписана Айналі-Кавакська конвенція, за якою Туреччина зобов'язувалася не чинити перешкод запорожцями, які побажають повернутися на батьківщину і переселити подалі від кордонів тих, хто відмовиться перейти до російської держави. Однак, за цією ж конвенцією росія змушена була підтвердити передачу земель Османській імперії між Дністром та Бугом, що означало офіційно визнати перебування запорожців під юрисдикцією турецького султана.

Після вирішення питання на міждержавному рівні Катерина II 5 травня 1779 року видала маніфест, яким проголошувала амністію запорожцям-втікачам. Амністією скористалася зовсім незначна кількість запорозьких козаків і Туреччина змушена була виконувати взяті на себе зобов'язання по переселенню запорожців подалі від кордонів росії. За фірманом турецького султана запорозька старшина мала оселитися в Адріанополі, а рядове козацтво – малими групами у Румелії [1, с. 12]. Переселення почалося у серпні 1779 року. За його ходом уважно стежив російський посол у Константинополі О.Стахієв. Однак здійснити переселення запорозького козацтва до Румелії остаточно не вдалося. У ньому не були зацікавлені ні запорожці, ні Кримське ханство, ні турецька держава. Скупчення значної маси козацтва в дунайських гирлах призвело до того, що напередодні російсько-турецької війни 1787–1791 років запорозькими козаками був закладений Кіш у Катирлезі на Дунаві.

Російська урядова адміністрація не чекала такого розвитку подій у справі з запорожцями. Запорозьке козацтво виявилось вкрай небезпечним для російської імперії, яка намагалася закріпити за собою авторитет визволительки християнського світу від мусульман-гнобителів. Небезпека полягала не у військовій силі запорожців, а в першу чергу в самій присутності колишніх підданих російської імперії на території ворога. Кількість козацтва у межах Османської імперії постійно зростала і необхідно було терміново створити альтернативу Задунайській Січі. Погрози та накази повернутися вже не спрацьовували. Гостро постає необхідність приборкати козащину як у середині російської імперії, так і за її межами мирним шляхом.

Враховуючи популярність козацького способу життя на Півдні України, силу козацьких звичаїв та традицій серед місцевого населення, майбутнє було за іррегулярними формуваннями, які б в загальних рисах (як-то: формою організації, функціями, назвою) нагадували козацькі війська. Утворення іррегулярних військових з'єднань зі збереженням традиційних форм, які мали б підтримку з боку місцевого населення, було чи не єдиним засобом зберегти соціальну стабільність на українському Півдні, сприяти швидкому втягненню козацтва у нові

відносини краю, створити альтернативу Задунайській Січі та сприяти поверненню колишніх російських підданих із турецьких володінь.

Одним із перших, хто усвідомив це, а згодом і багато зробив для створення південноукраїнських козацьких військ, був Г.Потьомкін. Крім головної мети поставити під контроль урядової адміністрації значну частину населення Південної України і тим самим забезпечити тил на українському Півдні у разі воєнного конфлікту з Туреччиною, головний командир новоросії наголошував на користі від притягнення козаків на військову службу і створенні з них боєздатних підрозділів легкої кінноти для участі в майбутніх кампаніях проти Османської імперії. Г.Потьомкін звертав увагу і на необхідності створення альтернативи Задунайському Кошеві. У своєму донесенні від 2 січня 1788 року він переконує Катерину II, що створенням козацьких військ вона збільшить кількість регулярної армії, та й «вернуться безсумнівно майже всі запорожці, що в армії турецькій служать» [3, с. 169-170; 7, с. 207].

Чергове загострення стосунків з Туреччиною і можливість війни вносило свої корективи у вирішення питання щодо терміну оформлення іррегулярних військ на Півдні України. На перше місце виходить міркування державної безпеки. Протягом короткого проміжку часу створюються п'ять іррегулярних формувань – Греко-Албанське (1775–1859 роки), Кримсько-татарське (1784–1863 роки), Бузьке (1785–1817 роки), Катеринославське (1787–1796 роки) і Чорноморське (1788–1792 роки). Офіційне пояснення такого кроку урядової адміністрації зводилося до обґрунтування потреби у боєздатних козацьких підрозділах легкої кінноти для участі в майбутніх бойових діях проти Туреччини. Названа в офіційних документах причина створення козацьких військ була однією з головних, але не єдиною.

Звертає на себе увагу попередній розгляд вищими російськими сановниками питання доцільності існування кожного окремо іррегулярного війська останньої чверті XVIII століття. Так, при створенні Греко-Албанського іррегулярного формування бралось до уваги те, що греки активно допомагали російській армії у війні з Туреччиною в 1768–1774 роках. Вони на своїх швидкохідних вітрильно-весельних човнах успішно діяли на турецьких комунікаціях, запобігаючи висадці турецьких десантів на Кримський півострів і з моря з метою сприяння заворушенням місцевого татарського населення. Коли по закінченні російсько-турецької війни частина греків побажала перейти у підданство російської імперії, уряд надав їм таку можливість і дозволив оселитися на пільгових умовах біля фортець Керч і Єнікале. Вищі чиновники, і перш за все Г.Потьомкін, розуміли, що присутність добре обізнаних із морською справою греків, які до того ж мали

військовий досвід, є бажаною для російської держави і через розпочате у Херсоні будівництво російського флоту; і через успішно налагоджену греками торгівлю зі Стамбулом (Туреччина), Ліворно (Апеннінський півострів), Марселем (Франція), Олександрією (Єгипет); і через активні їх дії проти турок за своє національне і соціальне визволення. Отже, за надані грекам пільги у вигляді землі, незначної матеріальної допомоги та захисту, російська імперія отримала добрих мореплавців, торговців, ремісників і таке населення, яке дало можливість готувати підґрунтя і переконливі докази для втручання в долю грецького населення Османської імперії.

Питання про встановлення над греками-переселенцями контролю з боку державної влади постало одразу з їх оселенням на офіційно визначеній місцевості. Частина греків не бажала мешкати на відведених для них російським урядом землях і почала швидко розсіюватися серед населення Кримського ханства. Найбільш оптимальним шляхом установити контроль над греками-переселенцями було сформувані з них іррегулярне військо. Тим більш, що самі греки виказали бажання вступити до козацького стану через привабливі пільги та привілеї. З вересня 1776 року грецькі та албанські військові підрозділи вже почали нести службу.

У створенні Кримсько-татарського іррегулярного формування значну роль відіграв знову ж таки Г.Потьомкін. Він був переконаний у доцільності привернення місцевих мурз до державної цивільної та військової служби, як тієї сили, на яку можна спертись у боротьбі проти вороже налаштованого до офіційного Петербурга мусульманського духовенства – ставленика турецького султана, і беїв – вищої татарської знаті. До того ж російські урядовці не бачили іншої користі від кримських татар для держави, як привернення їх до військової служби.

В іменному указі від 24 січня 1808 року про сформування з татар чотирьох полків зазначалося, що «судячи по звичаям цього народу і корінним правилам... не можуть вони бути хорошими господарями; жінки їх не виходять із своїх стін, і якому ж бути господарству, коли всі роботи виконуються одними тільки чоловіками». Тому російський уряд, «направляючи волю людей до істинного пізнання властивої кожному користі, від якої була б і загальнодержавна користь», прийняв рішення про військове використання татар [6, с. 44]. 1 березня 1784 року вже вийшов указ Катерини II про сформування Кримсько-татарського козацького війська. У зв'язку з цим слід наголосити, що: по-перше, самі кримські татари за «природною їх схильністю» просили сформувати їх полки на зразок козацьких, а самому формуванню надати статусу козацького війська; і по-друге, спроба російського уряду привернути

кримських татар до військової служби в іррегулярних формуваннях була хоч і надто ризикованою для росії, однак вдалою.

Особливостями перших двох козацьких військ останньої чверті XVIII століття – Греко-Албанського та Кримсько-татарського – були відсутність запорозького козацького елементу у цих військових підрозділах і входження до складу їх загонів лише місцевих елементів – греків, албанців та кримських татар. Ці південноукраїнські козацькі формування за своєю суттю були іррегулярними військами російської держави, створеними на зразок козацьких (бо лише зовнішніми рисами та частково пільгами нагадували їх), без участі в їх формуванні українського і зокрема запорозького козацтва. У двох інших південноукраїнських козацьких формуваннях – Катеринославському і Бузькому – український козацький елемент був значним і фактично визначальним, а Чорноморське козацьке військо й узагалі формувалось із колишніх запорожців.

Виникнення Бузького і Катеринославського козацьких військ тісно було пов'язане із російсько-турецькими війнами 1768–1774 і 1787–1791 років. Із загостренням стосунків з Османською імперією й явною можливістю нової війни російський уряд намагається укріпити своє становище у південному регіоні через залучення до співпраці мешканців колишніх Запорозьких Вольностей та переселенців. Прагнення забезпечити напередодні війн з Османською імперією тил і кордон на Півдні України та якомога краще укомплектувати і підготувати російську армію до майбутніх воєнних кампаній було настільки великим, що змусило російських урядовців і, в першу чергу, Г.Потьомкіна піти на поновлення козацьких військ із українського і колишнього запорозького козацтва. До складу козацьких формувань планувалося включати і всі ненадійні елементи південноукраїнського краю – козаків із Лівобережної України, переселенців з інших країн, старообрядців, різного роду втікачів і зайд як з українських регіонів, так і російської імперії в цілому.

Згідно з офіційними поясненнями причинами включення до складу козацьких військ переселенців і некозацького елементу були: малоприбутковість господарств їхніх населених пунктів, нестача рекрутів, схильність до розгульного способу життя і втеч. Разом з тим відмічалось, що більшість із переселенців має військовий досвід і включенням до козацького стану вони сприятимуть зміцненню кодонів та масовому поверненню чи переходу народу з-за кордону. У донесенні ж Катерині II Г.Потьомкін наголошував, що було добре взяти за генеральне правило мати на кордонах військові поселення [7, с. 326].

Останнім на українському Півдні в останній чверті XVIII століття офіційно було оформлене Чорноморське козацьке військо. Однак ідея його створення відноситься до більш раннього часу – до другої половини 1770-х років [12]. Російські урядовці були зацікавлені у залученні колишніх запорожців до системи нових відносин у південному регіоні і в їх широкій співпраці з державними установами. Майнове, соціальне розшарування серед запорожців було настільки помітним, що навіть російський уряд не сумнівався у переході значної частини запорозької старшини на службу імперії, і всіляко це підтримував. Аналіз документів із Архіву Коша Нової Січі дає підстави твердити саме про таку тенденцію серед заможного козацтва. До того ж ще на Січі чітко виділялися проросійські і антиросійські налаштовані козаки. Проросійські настрої мала не тільки переважна частина козацької старшини вищих рангів, а й частина рядового козацтва, яке присягнуло на вірність російському монарху і свою клятву вважало священною. Саме старшина вищих рангів та козаки, що притримувалися проросійських настроїв намагалися пристосуватися до нових умов життя на батьківщині, втягнутися у незвичні для них соціально-економічні відносини на Півдні України.

У створенні козацького війська із колишніх запорожців російські урядовці вбачали велику загальнодержавну користь. Вона полягала в тому, що вдалося б зібрати по всьому Півдню України слабко контрольоване, а від того і небезпечне, козацьке населення колишніх Запорозьких Вольностей і поставити його під суворий нагляд залученої до державної служби старшини та місцевої цивільної і військової влади; отримати боєздатні, рухливі, добре обізнані із специфікою прикордонної служби і війни легкокінні загони для поповнення російської армії й укріплення південної ділянки кордону; створити альтернативу Війську буткальських козаків і отримати можливість сприяти поверненню колишніх підданих із територій ворожих до російської імперії сусідніх держав – Туреччини, Польщі, Австрійської імперії.

А незабаром почалася російсько-турецька війна 1787–1791 років, яка закінчилась підписанням Ясського мирного договору. За ним до росії відійшла територія між Південним Бугом і Дністром, включаючи Очаків. Туреччина змушена була визнати приєднання Криму до російської імперії, а також встановлення кордону по річці Кубані. Використавши козацькі військові підрозділи у цій війні, російський уряд почав підготовку до реорганізації і ліквідації козацьких військ. Мотивація причин зводилася до наголосу на низькій військовій дисципліні в іррегулярних формуваннях та слабкій боєздатності козацьких військових підрозділів. Виняток становило лише

Чорноморське козацьке військо, яке, будучи майже однорідним за своїм соціальним складом (складалося переважно із колишніх запорозьких козаків та старшин), ретельно дотримувалося козацьких військових традицій і демонструвало зразки мужності та відваги в морських боях та на Дунаї, у битвах на суходолі. Ліквідація цього війська була б неочікуваним кроком російської урядової адміністрації з огляду на соціальний склад, традиції, політичну та військову передісторію козацького з'єднання. Названі особливості Чорноморського війська, з одного боку, призвели до його збереження, а з іншого – показували необхідність його переведення, як дестабілізуючого фактору, подальше з українського Півдня на іншу ділянку російського кордону, де можна було б з користю для імперії використати військовий та господарський досвід колишніх запорожців.

Саме так і сталося. Греко-Албанське та Кримсько-татарське козацькі формування зазнали низку значних структурних та організаційних перетворень, реформацію війська у менші військові підрозділи як-то: полки, батальйони, дивізії, а Бузьке та Катеринославське іррегулярні з'єднання були ліквідовані. Не зазнавши суттєвих структурних трансформацій Чорноморське козацьке військо продовжувало існувати, але тепер уже на південно-східному – кубанському – кордоні [18, с. 68].

У війні 1787–1791 років брали участь не тільки козаки південноукраїнських іррегулярних військ російської імперії, а й задунайські запорожці. Останні стояли залогом у фортеці о. Березань, входили до складу Очаківського гарнізону, брали участь у бойових операціях. Козацька гребна флотилія з задунайців добре зарекомендувала себе у Кінбурнській операції. Турецьке командування неодноразово засилало задунайських козаків у тил для здобуття відомостей про дислокацію російських частин. П. Короленко стверджував, що «турецькі запорожці... завдавали росіянам великої шкоди» [9, с. 57]. Перебування запорозьких козаків на території Османської імперії, участь їх у війні дуже дратували російський уряд. Сам факт перебування запорожців у підданстві турецького султана зводив нанівець гучні гасла російської імперії визволити весь християнський світ від ігн мусульманської імперії Османів.

Проблема, пов'язана з існуванням козацтва за Дунаєм, у ході цієї війни росією вирішена не була. Але російський уряд поставив собі за мету надалі постійно бути в курсі справ задунайців, щоб у разі слушного моменту розв'язати питання на свою користь. Не виключалася ймовірність фізичного винищення задунайського запорозького населення, яке знаходилося на першій оборонній лінії Османської

імперії, якщо запорозькі козаки будуть чинити опір просуванню російської армії чи будуть вдаватися до різного роду диверсій у тилу російських військових підрозділів [15].

Водночас, слід зазначити, що російсько-турецька війна 1787–1791 років була лише черговою сходинкою в реалізації так званого «Грецького проекту». Нові воєнні конфлікти були неминучими і це добре розуміли як у росії, так і в Туреччині. Не залишилися осторонь і провідні європейські держави – Англія, Франція, Прусія, які починали чітко усвідомлювати всю небезпеку для себе від зміцнення військової і політичної могутності російської імперії.

Призначення імператорським рескриптом 10 листопада 1792 року О.Суворова командувачем військами у Катеринославській губернії, Криму та приєднаних за Ясським мирним договором землях, його активна діяльність щодо приведення у бойову готовність сухопутних військ, будівництво й укріплення оборонних споруд у Криму та на Дністрі, зміцнення та доукомплектування Чорноморської флотилії і гребного флоту дають підстави говорити про активну підготовку росії до нової війни з Туреччиною. Протягом усього 1793 року О.Суворов вів активне і насичене листування з російськими представниками в Османській імперії О.Хвостовим, І.Северіним, у ході якого отримував відомості про діяльність іноземної агентури у Стамбулі, про хвилювання у християнських провінціях Османської імперії, про стан турецьких фортець, чисельність і приготування морського лінійного і гребного флотів, тощо [13].

Відомості, отримані під час листування, сумнівів у О.Суворова не викликали: турецький султан Селім III за сприяння французьких інспекторів швидкими темпами реорганізовував свої армійські частини та флот. Доленосне рішення приймається швидко: треба діяти на випередження. Відмінне знання топографічних особливостей місцевості, що має стати театром майбутніх бойових дій; досвід попередніх російсько-турецьких воєнних кампаній; власний досвід участі у бойових діях проти турків; отримані різними шляхами з турецьких областей чіткі відомості про стан турецької армії та флоту допомогли командувачу в складанні генерального плану реалізації ідей «Грецького проекту». Він був вироблений в 1793 році під час перебування О.Суворова в Херсоні і під диктовку записаний французьким інженером полковником Ф.П. де Воланом (у 1795 році на прохання імператриці план полководця був відправлений до Санкт-Петербурга) [15, с. 160–189; 10, с. 94–98].

План О.Суворова є досить об'ємний 32-сторінковий документ, у якому чітко зазначено: мету війни; завдання окремих воєнних кампаній із плануванням взаємодії морських та сухопутних сил; способи

залучення місцевого населення до активної діяльності; розрахунок потреб у силах і кошти на кожному етапі війни та загалом протягом усієї кампанії. Він яскраво демонструє не тільки погляди О.Суворова на стратегію і тактику ведення війни проти Османської імперії, а і його політичні вподобання та ставлення до реалізації геополітичних інтересів російської імперії [16, ч. I, арк 1, 4–18; ч. II, арк. 1–16]. Варто зазначити, що у підготовлених О.Суворовим матеріалах ніде не фігурувала назва «Грецький проект», а тільки як план «кінця вічної війни з турками». У той же час детальний розгляд плану наступальної війни з Османською імперією, підготовлений в 1793 році, дає підстави говорити про те, що він був частиною зовнішньополітичної програми Катерини II в рамках «Грецького проекту».

За планом О. Суворова здобуття Константинополя і поновлення Грецької імперії мало реалізуватися в два етапи, в ході двох воєнних кампаній. У першу кампанію планувалося стрімким, блискавичним ударом силами трьох корпусів і гребного флоту (в першу чергу Чорноморською козацької флотилією і катерами з албанськими та грецькими екіпажами) здобути фортеці Аккерман, Кілію, Ізмаїл, Браїлів, Хотин, Рушук та інші, заволодіти Валахією, встановити контроль над рікою Дунай до самого її устя, взяти Варну і перезимувати у Болгарії. Із 20 фортець, що мали бути захоплені в першу компанію, О.Суворов планував залишити тільки дві, а останні вщент зруйнувати, щоб не розпорошувати ударні сили, які будуть так необхідні для рішучого удару по неприятельським військам. Для штурму фортець командувач планував задіяти від п'яти до шести тисяч козаків із Чорноморського та Донського козацьких військ.

Метою другої кампанії був перехід через Балкани і взяття Константинополя нічним десантом з п'яти тисяч чорноморців та п'яти-шести тисяч солдатів регулярної армії. У ході другого походу планувалося певним чином використовувати християнське населення Балкан, а саме: залучати греків для корсарської і каперської служби, болгар – для «вчинення туркам значних диверсій». На думку О.Суворова, більш активно використовувати балканських християн слід на заключному етапі війни за умови створення із них відбірних корпусів. Участь християнських народів Балкан у війні, й особливо на заключному її етапі, мала створити видимість боротьби і перемоги християнського світу над мусульманською поневолювачкою Туреччиною. За таких обставин присутність запорозьких козаків у дельті Дунаю, проживання їх на першій лінії оборони Османської імперії, активна участь козаків у воєнних кампаніях на боці турецької армії були досить недоречними і шкідливими. До того ж фактом перебування

колишніх російських підданих у межах Османської імперії постійно користувалися противники російського «Грецького проекту» в Європі.

План О.Суворова має наступальний характер і тому командувач передбачав перспективи політичних змін на Балканах, а саме: створення Грецької імперії, яка буде складатись із Греції та о. Евбея в Егейском морі; можливість надання територіальної компенсації іншим державам: Англія отримає Кандію, Венеція – частину Далмації та деякі острови архіпелагу, частина земель Боснії та Сербії відійдуть до Австрії.

Детально розроблений О.Суворовим «План закінчення вічної війни з турками» був відправлений до столиці і звідти незабаром почали надходити розпорядження президенту військової колегії М.Салтикову, командуючим військами на південних і західних ділянках російського кордону, в яких недвозначно говорилося про підготовку до наступальної війни проти Туреччини. Не виключено, що воєнна кампанія проти Близької Порти могла початися ще в кінці XVIII століття, якби тільки Османська імперія подала щонайменший привід до війни. Однак події в «польських областях» 1794 року відтягнули початок війни росії проти Туреччини і вона почалася лише у листопаді 1806 року за землі поза дністровським кордоном.

Одним із важливих завдань, що постали перед російським вищим військовим керівництвом з початком війни у 1806 році, була необхідність «залучити запорожців та інших російських людей тамтешніх... на бік [Росії]» [1, с. 42]. У зв'язку з цим міністр внутрішніх справ В.Кочубей наказав новоросійському генерал-губернатору Е.Рішельє усіх задунайських запорожців, що будуть переходити російський кордон, приймати «пристойно», дозволяти їм селитися в Чорномор'ї, а сімейним надавати позику від 50 до 100 карбованців. Відозви та обіцянки російського уряду мали певні наслідки. Задунайські козаки невеликими групами та поодиноці поверталися на батьківщину. Небажання колишніх російських підданих воювати на турецькому боці, побоювання розправ у разі включення Добруджі до складу росії, спроба скористатися обіцянками уряду отримати амністію, землі на Кубані та зберегти козацькі права і привілеї змусили частину задунайців повертатись і стати волонтерами. Стрімке збільшення російських військових підрозділів за рахунок задунайців пояснюється і намаганням задунайського населення легалізувати себе на території Добруджі. Адже Задунайський Кіш на початку 1806 року перебував у складному становищі. Січ у Катерлезі була зруйнована, а територія проживання задунайського населення опинилася під контролем російської армії [11].

Перехід у грудні 1806 року задунайського кошового отамана Трохима Гайдабури з 103 козаками та іншого загону задунайців на чолі з

Іваном Губою на бік росії і включення їх до складу кілійського волонтерського полку дали підстави командувачу молдавської армії генералу І.Міхельсону та командувачу 13-ю дивізією генералу Е.Рішельє розглянути питання про створення із задунайців окремої військової частини, покликаної виконувати особливі військово-політичні завдання.

18 лютого 1807 року І.Міхельсон від імені російського уряду видав маніфест, яким проголошував створення Усть-Дунайського Буджацького козацького війська і закликав вступати до його складу задунайських та чорноморських козаків, які перебувають у Молдавії, Волощині, Бессарабії та в інших турецьких областях. З метою залучення якомога більшої кількості задунайців до козацького формування командуючий молдавською армією обіцяв створити військо за прикладом колишнього Війська Запорозького Низового, однак наголошував, що остаточне оформлення нової військово-адміністративної одиниці російської імперії відбудеться після війни за умови зразкової військової служби козаків. 20 лютого 1807 року Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо офіційно було затверджене наказом Олександра І. Створенням козацького формування, всупереч відсутності в цьому об'єктивної необхідності, російський уряд розраховував перш за все, встановити контроль над українським населенням на Дунаю, завдати рішучого удару Задунайській Січі, а також збільшити військовий контингент російської армії за рахунок колишніх своїх підданих, що добре знали театр воєнних дій, плани побудови й укріплення турецьких фортець, місця дислокації турецьких військових частин, тощо. За Дунай через російських агентів було передане повідомлення, що ті з козаків, які не відгукнуться на заклик вступити до новоствореного козацького війська, будуть оголошені поза законом і притягатимуться до військового суду із застосуванням смертної кари.

Формування нової військової одиниці російської армії йшло швидкими темпами. У списку, складеному в серпні 1807 року, козаків значилося 1387 осіб [1, с. 43]. Як військове з'єднання воно здійснювало розвідку в тилу ворога, несло форпостну службу, брало участь в облозі і взятті добре укріплених турецьких фортець Ізмаїла, Тульчі, Ісакчі, Браїлова, перехоплювало ворожі судна на Дунаї, здійснювало проводку пароплавів Дунайської флотилії через Кілійське гирло, брало участь у десантах.

Однак уже 20 липня 1807 року козацьке військо несподівано для усть-дунайців було ліквідоване імператорським указом. Головною причиною його ліквідації були фактори, що створили особливу ситуацію в районі дислокації Усть-Дунайського Буджацького козацького війська.

Масові втечі селян, чорноморців, солдатів-дезертирів у Кілію та Галац з надією знайти волю на Дунаю, на «новій Запорозькій Січі», скарги на усть-дунайців, які нібито займаються грабіжництвом і гайдамацтвом, нарікання поміщиків на те, що до козацького формування приймаються селяни-втікачі, переконали уряд у необхідності ліквідації війська. Після ліквідації козацького формування селяни, які ненадовго стали козаками, відбувши відповідні покарання, були повернуті на попередні місця свого проживання, близько 500 козаків перейшли на Кубань, значна частина усть-дунайців козацького походження розійшлася по селах і містах Бессарабії та знову втекла за Дунай.

Спроба російського уряду на початку XIX століття ліквідувати Задунайську Січ у черговий раз ганебно провалилася. Незважаючи на перехід частини задунайців у роки війни на російський бік, чисельність козацтва за Дунаєм не тільки не зменшилася, а навіть швидко зростала. Чутки про поширення на землі Бессарабії кріпацтва змусили «десятки тисяч людей» тікати в Добруджу, «де їх приймали запорожці до свого Коша» [8, арк. 2]. Та і після підписання Бухарестського мирного трактату в 1812 році потік нижчих верств населення до Задунайської Січі не припинявся. Піддані російської держави тікали за Дунай від утисків адміністрації, свавілля чиновників, кріпацтва та рекрутчини. За офіційними даними, що надійшли в 1826 році до начальника Головного штабу І.Дибича, на Задунайській Січі проживало близько 7.000 душ обох статей [5, с. 168]. Аналіз архівних матеріалів з фонду канцелярії новоросійського та бессарабського генерал-губернатора дає підстави вважати, що ця цифра дещо занижена і кількість задунайського населення в Добруджі на початок XIX століття сягала до 15.000 осіб.

Однак Усть-Дунайське Буджацьке військо не було єдиним українським козацьким формуванням, яке брало участь у воєнній кампанії росії та Туреччини у 1806–1812 роках. Напередодні російсько-турецької війни у 1803 році на засадах Війська Донського було поновлене Бузьке козацьке військо. З моменту відновлення іррегулярного формування козаки несли прикордонну службу на Дністрі, а в ході війни у складі трьох полків брали участь в осаді Ізмаїла, у бойових операціях на території Бессарабії, Молдавії, Волощини. 2-й та 3-й Бузькі полки воювали з французькою армією на Дніпрі, а також у складі партизанських загонів О. Фігнера та О. Сеславіна. Після закінчення воєнних кампаній бузькі козаки продовжували прикордонну службу [6; с. 50]. Головною причиною поновлення Бузького козацького війська, знову ж таки, було не прагнення російського уряду створити ще одну військову одиницю російської армії, а саме поставити під контроль цивільної і військової влади населення ліквідованих протягом

1792–1797 років іррегулярних з'єднань, яке вимагало поновлення іррегулярних формувань і повернення їм козацьких прав та привілеїв. Використавши бузьких козаків під час воєнних кампаній 1806–1812 років уряд почав готувати проект ліквідації козацького формування. Привід для такого кроку урядової адміністрації дали самі бузькі козаки. У результаті різкого майнового та соціального розшарування, зловживань старшини, незадоволення своїм матеріальним становищем у межах військових земель виникали конфлікти, які переростали у стихійні масові виступи і навіть у збройні повстання. Так, соціальний конфлікт 1817 року переріс у тривале збройне повстання населення всього війська і призвів до ліквідації козацького формування за наказом від 8 жовтня 1817 року [6; с. 51].

Отже, створення козацьких військ на Півдні України в останній чверті XVIII–на початку XIX століття не є випадковим явищем. Це виважена і добре продумана політика високопоставлених осіб, а згодом і російської урядової адміністрації в цілому, спрямована на взяття під повний контроль небезпечного для російської імперії населення Південної України, шляхом притягнення його на державну військову службу; створення альтернативи Задунайській Січі, що мало сприяти поверненню колишніх підданих у межі держави; утворення боєздатних військових підрозділів легкої кінноти для зміцнення південної ділянки кордону й участі у майбутніх воєнних кампаніях з Османською імперією.

Поновити козацьке військо на півдні України жагуче бажали, перш за все, колишні запорожці, українське козацтво, представники нижчих верств місцевого та прибулого населення. У формуванні козацьких військ брали участь представники різних соціальних груп, національностей, конфесій, що в свою чергу говорить про сильні традиції запорозького козацтва на Півдні України, про популярність козацького способу життя серед українського населення. Вступаючи до лав іррегулярних формувань, представники різних верств населення прагнули звільнитися від різного роду податей та повинностей, отримати землю, зробити безпечним життя своїх родин, користуватися правами та привілеями козацької верстви населення, служити поблизу своїх домівок під зверхністю власних старшин, отримувати платню за службу і за козацькою традицією приймати до війська всіх бажаних. Більшість із них входила до складу козацьких з'єднань через пільги, що надавалися військам на певний термін. Згодом виявилося, що не всі з новоявлених козаченків готові до суворих реалій козацького військового життя і як наслідок – дезертирства, повернення до попереднього стану, пошук можливостей зайнятись іншими видами

діяльності – торгівлею, ремеслом, промислом – і записатися до міщанського стану чи до лав купецтва.

Із самого початку свого створення південноукраїнські козацькі формування були поставлені під суворий контроль цивільної та військової центральної адміністрації і розглядалися, в першу чергу, як інструмент у вирішенні нагальних потреб російської імперії щодо закріплення її на чорноморському узбережжі та на Дунаї. Є очевидним, що створення козацьких з'єднань розглядався високопоставленими чиновниками як тимчасовий захід у момент загострення воєнного конфлікту з державою-противником. Підтвердженням цьому є хоч би той факт, що для комплектації козацьких військ відводилися землі під поселення, однак офіційно на півдні України в останній чверті XVIII–на початку XIX століття не було створено жодної адміністративно-територіальної одиниці.

Присутність козацьких військ на півдні України, у розумінні російського уряду, дестабілізувала обстановку в регіоні. Колишнє запорозьке і задунайське козацтво, що становило основу більшості іррегулярних формувань, протягом всього періоду їхнього існування намагалося відстоювати свої права та привілеї. Діяльність козаків, направлена на створення монолітної системи, яка могла б успішно відстоювати свою належність до козацького стану, з одного боку, і намагання нижчих верств населення регіону приєднатися до козацьких з'єднань, які уособлювали собою традиції Запорожжя, з другого боку, напружували обстановку на Півдні України. Ситуація в краї загострювалась і через незадоволення поміщиків перебуванням козацьких військ на цій території. Масові козацькі рухи з устремлінням на південь тільки переконували уряд у необхідності переселити козаків подалі від південного регіону, де можна б було з користю для імперії використати військовий та господарський досвід козацтва або ж ліквідувати козацькі з'єднання. Що й успішно робив російський уряд.

Список використаних джерел

1. Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775–1828: Історико- документальний нарис. Одеса: МП Гермес, 1994. 123 с.
2. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII–початку XIX століття // Бойко А.В., Маленко Л.М. Матеріали до історії Азовського козацького війська. Запоріжжя: Прогрес, 1995. 220 с.
3. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического. Академика Н.Ф. Дубровина. Сборник военно-исторических материалов. Выпуск VI–й. СПб.: Военная типография (в здании Главного Штаба), 1893. Часть 1. 378 с.
4. Елисеева О. И. Геополитические проекты Г. А. Потемкина / Отв. ред. А. Н. Сахаров; РАН Ин-т рос. истории. М., 2000. 342 с.
5. Епанчев Н. Очерк похода 1829 года в Европейской Турции. СПб.: Тип. Главного Управления Уделов, 1905. Ч. I. 488 с.

6. Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX століття / Автори–упоряд.: О.А. Бачинська, Л.М. Маленко, О.А. Пригарін, Р.І. Шиян. Одеса: Друк, 2000. 282 с.
7. Козирєв В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII–перша половина XIX століття). Запоріжжя: [б.в.], 1999. 529 с.
8. Коломойцев П.Т. Переселение остатков Запорожской Сечи из турецких владений в Россию // Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, ф. V, спр. 1588.
9. Короленко П.П. Азовцы // Киевская старина. 1891. № 7. С. 53–74.
10. Lyudmila Malenko, Oksana Shevchuk, 2020. The Plan for the End of the Eternal War with the Turks by Alexander Suvorov // Journal of Liberal Arts and Humanities (JLANH). Vol 1; No 1 January 2020. P. 94–98.
11. Маленко Людмила. Азовське козацьке військо (1828–1866). Запоріжжя: Вид-во «Мотор-Січ», 2000. 514 с.
12. Маленко Л. Чорноморське козацьке військо в документах і матеріалах українських архівних та музейних установ – http://www.cossackdom.com/doc/malenko_arhivchernomor.html
13. Переписка А.В. Суворова 1793 г. частично опублікована: Из бумаг фельдмаршала князя Суворова // Русский Архив. Историко- литературный сборник. 1878. Вып. 1–4. М.: Тип. Лебедева 1878. С. 146–158.
14. Переписка Екатерины Великой с Иосифом II, переведено с французских подлинников И. М. Живаго // Русский архив. Историко-литературный сборник. 1880. Вып. 1–4. М.: Тип. А. Гатцуна. С. 212–358.
15. План, поданный Графом Суворовым на утверждение Величеству Русской Императрице в 1795 году // Русский Архив. Историко-литературный сборник. 1914. Вып. 6–7. М.: Синодальная типография, 1914. с. 167–198.
16. Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). Фонд ВНА, справа 17785, частина I, арк. 1, 4–18; частина II, арк. 1–16.
17. Суворов А.В. Походы и сражения в письмах и записках / Сост. О. Я. Сарин. М.: Воениздат, 1990. 528 с.
18. Шиян Роман. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. Запоріжжя: Тандем–У, 1998. 98 с.

Оліцький В'ячеслав Олександрович

к.і.н., в.о. завідувача кафедри історії України

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

РПЦ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ СРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х РОКІВ

У середині 1940-х рр. в СРСР змінюються державно-церковні відносини, Руська православна церква зайнявши позицію пристосування до існуючої політичної системи, перетворюється на єдину православну конфесію в державі. Радянська влада ідучи на лібералізацію відносин із РПЦ не відміняла завдання побудови атеїстичного суспільства, проте створила умови для функціонування Церкви. Незважаючи на обмеженість діяльності, РПЦ отримала можливість відродити та налагодити релігійне життя. Цей період пов'язаний з одного боку із

відродженням Церкви, а з іншого – підпорядкуванням державі, участі у ліквідації інших православних конфесій, співпраці із державно-партійним апаратом та спецслужбами. Серед радянської номенклатури, як і серед церковної ієрархії не існувало єдиного бачення нової системи державно-церковних відносин. Кожна із сторін намагалася максимально задовольнити власні інтереси ідучи на певні компроміси. Причини відновлення релігійного життя та РПЦ в СРСР були різними. Сьогодні не викликає сумнівів, і історики церкви в цілому із цим погоджуються, що одна із них полягала у спробах використання РПЦ радянським політичним керівництвом для досягнення зовнішньополітичних цілей. Один із напрямків радянської зовнішньої політики полягав у створенні в Москві світового релігійного центру. Саме його реалізація планувалася через РПЦ. Крім того, планувалося використати православні церкви у Східній Європі з метою підтримки прорадянських політичних режимів та консолідації за допомогою релігійних структур навколо них населення.

Питання становища релігії в СРСР та історія РПЦ другої половини ХХ ст. актуальне для сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії. Серед значного масиву досліджень присвячених даній проблемі знайшло відображення і питання діяльності РПЦ на міжнародній арені та планів СРСР щодо використання Московської патріархії у своїй зовнішньополітичній стратегії. Серед європейських досліджень варто виокремити праці С. Майнера [14] та К. Шайо [19]. В даних дослідженнях проаналізовано спроби використання радянською владою потенціалу РПЦ у Європі. К. Шайо подає характеристику засобам та механізмам збільшення впливу Московської патріархії в православних церквах Східної Європи. Він відзначає що такий вплив збільшувався паралельно із збільшенням радянського політичного впливу та відбувався зокрема через політичні режими держав.

У вітчизняній історичній науці становище РПЦ в Україні в повоєнний період досліджували П. Бондарчук [5], В. Войналович [6]. Авторами висвітлено особливості функціонування даного релігійного об'єднання в Україні, державно-церковні відносини тощо. Серед іншого, дослідники частково торкаються питання діяльності РПЦ на міжнародній арені. Е. Бистрицька [2] проаналізувала відносини Московської патріархії із Східними патріархатами та православними церквами Східної Європи в другій половині 1940-х років через призму геополітичних планів радянської влади. Авторка прийшла до висновків, що в зазначений період радянське керівництво намагалася використати РПЦ задля перенесення релігійного центру до Москви, заручившись для цього підтримкою інших православних церков, у тому

числі Східних патріархатів. О. Тригуб проаналізував міжнародну діяльність РПЦ [22]. Частково даного питання у своїх публікаціях торкався і автор даного дослідження [17].

Широко дана проблема представлена у російській історіографії. Варто виокремити праці М. Данілушкіна [11], М. Шкаровського [25], які приділили значну увагу досліджуваному питанню. С. Болотов у кандидатській дисертації проаналізував роль РПЦ у міжнародній політиці СРСР кінця 1930-х – початку 1950-х рр. [4]. Ряд інших дослідників розкрили вужчі аспекти проблеми [18;23]. В цілому, науковці погоджуються, що головним завданням, яке прагнув реалізувати Кремль в другій половині 1940-х рр. за допомогою Московської патріархії було перенесення релігійного центру до Москви. Для цього необхідно було заручитися підтримкою Православних церков та очолити антикатолицький рух. Таким чином, наявна історіографічна та джерельна база дозволяють висвітлити порушене питання.

Відносини із союзниками по антигітлерівській коаліції вимагали змін державно-церковних відносин в СРСР, так як вони значно цікавили західні держави, особливо США. В записці НКВС на ім'я Й. Сталіна відзначалася консолідуюча роль РПЦ в русі опору на Балканах. Після перелому в ході Сталінградської битви керівництво РПЦ виступило із рядом звернень, які готувалися і поширювалися під впливом партійної номенклатури, до православних віруючих східно-європейських держав. Із посиленням впевненості у перемозі над Німеччиною та планами розподілу сфер впливу у післявоєнній Європі Й. Сталін все більше уваги приділяв РПЦ. Подолання ідеологічного бар'єру та поширення власних ідей у православних європейських державах планувалося здійснити із використанням релігії через РПЦ. Певне значення у поширенні радянського впливу через Церкву надавалося і тому, що в значній кількості держав була присутньою її паства. 5 липня 1943 р. Й. Сталін підписав таємну постанову Державного комітету оборони «Про затвердження заходів з покращення закордонної роботи розвідувальних органів СРСР», яка вперше відносила релігійні організації до категорії інтересів радянської зовнішньої розвідки [24].

На думку С. Майнера, в РПЦ радянська влада вбачала в першу чергу один із інструментів боротьби із не російським та антирадянським націоналізмом в СРСР. РПЦ виступала активним засобом русифікації західних прикордонних областей. Дослідник також відзначає, що одним із завдань відродженої РПЦ була допомога у відновленні радянської влади на не російських територіях, які провадили національну антирадянську боротьбу, яку часто підтримувало місцеве духовенство [14, с. 25]. Дані аспекти впливали не лише на внутрішнє становище

Церкви в СРСР, але й диктували певні заходи в її міжнародній діяльності. Реалізуючи вище зазначені аспекти, РПЦ перетворилася на інструмент боротьби з іншими релігійними течіями та національними силами, зокрема в Україні. Подібне протистояння продовжувалося в майбутньому із національними церковними рухами закордоном. У повоєнний період український національний рух продовжив своє служіння в діаспорі, зокрема в Західній Європі, Канаді США [10, с. 546–571]. Займаючи прорадянську позицію, приєднавши до РПЦ українські релігійні організації в УРСР, російське православ'я тією чи іншою мірою протистояло цьому рухові закордоном.

З осені 1943 р., після офіційного відродження РПЦ в СРСР, посилилася і її міжнародна діяльність. Питання церковної дипломатії курували створена у вересні 1943 р. Рада у справах РПЦ та організована у березні 1944 р. Рада у справах релігійних культів. Так, як дані органи створювалися у першу чергу для координації діяльності релігійних організацій та їх взаємовідносин із радянськими владними структурами, в їхніх нормативних документах відсутні будь-які правові норми, які б регулювали діяльність релігійних організацій на міжнародній арені [18, с. 189]. Найважливішими питаннями міжнародних зв'язків РПЦ займався особисто Й. Сталін. Документи Ради у справах РПЦ надсилалися також В. Молотову. З 1946 р. такі документи надсилалися також К. Ворошилову і Л. Берія, у ЦК ВКП(б) – по чергово Г. Маленкову і А. Жданову. Крім того, до реалізації поставлених завдань залучалися органи НКДБ. Їхня діяльність полягала переважно у створенні широкої агентурної мережі у церковному середовищі. За таких умов, Патріарх фактично був позбавлений можливості прийняття особистих рішень у даному напрямку [2, с. 636].

У другій половині 1940-х рр. Московська патріархія реалізувала ряд міжнародних акцій, в першу чергу візити своїх делегацій до інших держав. В ході таких візитів відбувалися зустрічі з представниками влади та релігійними діячами. Для більш ефективного реалізації міжнародної діяльності 4 квітня 1946 р. в складі синодальних відділів РПЦ було організовано Відділ зовнішніх церковних зв'язків, який очолив митрополит Крутицький Миколай (Ярушевич) [4, с. 17]. РПЦ не лише відправляла свої делегації закордон, але й приймала іноземні делегації. Попри наявність окремої синодальної структури, важко говорити про можливість самостійного прийняття рішень РПЦ з даного питання.

До 1945 р. РПЦ вдалося відновити значну кількість міжнародних зв'язків. Головними напрямками міжнародної діяльності Московської патріархії у 1943–1948 рр. були: переведення до своєї юрисдикції

закордонних парафій, підтримка християнськими конфесіями східно-європейських держав режимів «народної демократії», боротьба з Ватиканом, утвердження своєї першості у православному та навіть християнському світі [24, с. 14-16; 17, с. 42-45]. До початку 1945 р. перед Московською патріархією стояло завдання створення системи православної єдності навколо Москви. У 1945 р. М. Калінін прямо заявив новообраному Патріархові Олексієві, що Москва повинна стати крім центру міжнародної політики, ще й духовним ядром [5, с. 34].

Тенденція щодо активного використання РПЦ на міжнародній арені зберігалася в перші повоєнні роки. Радянський уряд активно робив ставку на Церкву як засіб досягнення зовнішньополітичних цілей. Під час зустрічі 19 квітня 1945 р. Й. Сталіна із Патріархом та іншими православними діячами обговорювалося питання щодо ефективнішого задіяння Церкви в зовнішній політиці. У 1946 р. очільник Ради у справах РПЦ Г. Карпов у доповідній записці на ім'я Й. Сталіна зазначав, що в післявоєнний період головна увага даного органу була направлена на зовнішньополітичну діяльність. За словами Г. Карпова, ця діяльність передбачала розширення сфери діяльності та впливу РПЦ закордоном, посилення її авторитету і зав'язків з іншими автокефальними Православними церквами. У 1945 р. для досягнення поставленої мети організовано виїзди делегацій РПЦ до 15 держав. У травні 1945 р. Патріарх Олексій відвідав Близький Схід, митрополит Миколай – західноєвропейські країни. Внаслідок цієї роботи до РПЦ перейшло 20 архієреїв та 285 парафій, переважно зі складу РПЦ(З). Ще більшого успіху було досягнуто у Східній Європі. Тут було здійснено спробу розширення контактів та сфер впливу на Болгарську, Румунську, Сербську та інші Православні церкви. Внаслідок реалізації даних спроб Болгарська, Румунська, Сербська, Албанська, Польська, Чехословацька православні церкви стали повністю орієнтуватися на Московську патріархію та підтримувати прорадянські режими «народної демократії». Разом із тим варто відзначити, що частина поставлених завдань уже на даному етапі була провалена, зокрема в питанні Американської церкви. Попри роботу спрямовану на приєднання до РПЦ Американської та Фінляндської православних церков і Західноєвропейського екзархату, даний напрямок не був реалізованим [25, с. 15; 1, с. 112-113; 6, с. 71; 18, с. 189-190].

У Східній Європі передбачалося не просто налагодження зв'язків із Православними церквами та їх переорієнтація у сферу впливу РПЦ, а розширення меж юрисдикції Московської патріархії. Це планувалося реалізувати за рахунок ліквідації автокефалії Польської православної церкви та її приєднання до РПЦ, підпорядкування парафії російської

церкви в м. Барі, приєднання за згодою Синоду Сербської православної церкви Мукачівсько-Пряшівської єпархії, активізації переговорів із екзархом Вселенського патріарха в Європі [2, с. 637]. Хоча дані плани не були реалізовані в повній мірі, все таки юрисдикція РПЦ поширилася на деякі нові території. Так, у листопаді 1944 р. через штаб 4-го Українського фронту до РПЦ з проханням прийняти у свою юрисдикцію звернулися представники Мукачівсько-Пряшівської єпархії. 8 грудня 1944 р. делегація відвідала митрополита Олексія у петиції до якого просила Синод РПЦ вступити в контакт із Синодом СПЦ для того, щоб канонічним чином передати Мукачівсько-Пряшівську єпархію в юрисдикцію Московської патріархії. 11 грудня делегація мала зустріч із очільником Ради у справах РПЦ Г. Карповим, через якого передала лист Й. Сталіну із «проханням» не лише Церкви але і всієї Карпатської Русі «воз'єднатися із СРСР» [11, с. 412; 7, с. 59-61]. Таким чином бачимо, що православ'я використовувалося не лише для посилення впливу на міжнародній арені, але й з метою обґрунтування територіальних претензій СРСР.

З метою посилення радянського впливу у церковній сфері, стояло завдання формування церковного блоку у Східній Європі. Для реалізації цього завдання у середині 1946 р. Рада міністрів СРСР своїм рішенням забезпечила цільове валютне фінансування роботи з церковними представниками Болгарії, Югославії, Чехословаччини [12, с. 21-22]. Обмін делегаціями із Сербською, Болгарською та Румунською православними церквами, пишні подарунки та щедрі безповоротні грошові займи очільникам даних церков призвели до того, що вони почали координувати свою міжнародну діяльність із Московською патріархією та зайняли лояльну позицію до прорадянських режимів [1, с. 112]. У січні 1945 р. за сприяння Патріарха Олексія вдалося вплинути на Константинопольського патріарха в питанні зняття схизми з Болгарської православної церкви. Вже у квітні 1946 р. майбутній очільник БПЦ митрополит Стефан заявив, що РПЦ «зайняла керівне місце у великій сім'ї слов'янських народів, як старша і передова серед Православних церков». Під юрисдикцію РПЦ у 1946 р. потрапила також і Чеська православна церква. Її очолив на правах екзарха Московського патріарха колишній єпископ Ростовський Єлисей. У жовтні 1946 р. Патріарх Румунської православної церкви Никодим відвідав Патріарха Московського, із яким обговорив консолідацію православного світу. Після цієї зустрічі Патріарх Никодим та єпископи РПЦ Миколай і Юстиніан висловили думку, що «Москва повинна стати центром православ'я, а РПЦ очолити боротьбу із католицизмом» [2, с. 637-638.]. Крім того, у 1948 р. було вирішено питання Польської

православної церкви. РПЦ дотримувалася позиції невизнання автокефалії ППЦ наданої Константинопольським патріархом 1924 р., вважаючи ППЦ частиною РПЦ. Проте, в кінці 1940-х рр. РПЦ визнала автокефалію ППЦ, а церкву очолив колишній Львівський митрополит.

Виходячи із вище викладеного, можна говорити, що до 1948 р. план по формуванню церковного блоку частково було реалізовано. Завдяки налагодженню подібних міжцерковних відносин, складалося враження, що РПЦ в кінці 1940-х років відкрито почала претендувати на певну гегемонію, принаймні у Східній Європі.

Ще одним, важливим для радянського та церковного керівництва, напрямком було налагодження відносин із Східним патріархатами. На Помісному соборі РПЦ 1945 р. були присутніми очільники та представники 7 православних церков, зокрема усіх Східних патріархатів. Запрошення Східних патріархів планувалося із метою пошуку форм встановлення контакту і взаєморозуміння з питань зв'язку і взаємодопомоги РПЦ Православним церквам Сходу. Згідно із радянським планом фронтальної боротьби із Ватиканом консолідуючим центром християнських конфесій мав стати Московський патріархат. Наприкінці 1945 р. у Москві планувалося провести Всесвітню конференцію християнських церков.

З метою забезпечення участі у ній представників Східних патріархатів на Близький Схід у травні 1945 р. відправилася делегація РПЦ на чолі із Патріархом Олексієм у супроводі співробітників МДБ. Поїздка тривала від 28 травня до 26 червня 1945 р. В ході візиту було відвідано Іран, Ліван, Сирію, Палестину та Єгипет. Про особливу роль даної поїздки не лише для Церкви але й для держави свідчить особлива уваги з боку СРСР до даної події. Делегація для перельоту із Москви до Тегерана була забезпечена спеціальним літаком. Члени делегації також отримали відповідні роз'яснення відносно порядку обговорення питань, що планувалося порушити та вказівки щодо поведінки. Делегація прийшла до висновку, що не зважаючи на збільшення авторитету РПЦ серед православних ієрархів Близького Сходу, вони не висловлюють відкритих симпатій до РПЦ або СРСР. Було заявлено, що значний вплив на церковників мають англійці. Східні патріархати ж мають складне фінансове становище. Проте, Антіохійський патріарх Олександр є послідовним русофілом. Решта три Патріархи, якщо й не являються цілковитими прихильниками англичан, то змушені зважати на їх позицію. Під час поїздок крім вищеописаної мети обговорювалася карловицька проблема, давалися інтерв'ю зарубіжним інформагенствам про свободу релігії в СРСР та незалежність РПЦ від держави. Говорячи за необхідність скликання у Москві всецерковної конференції для

обговорення способів боротьби із політикою Ватикану, Патріархи погодилися із необхідністю такого зібрання, проте зазначили що це питання не на часі. Паралельно обговорювалося питання про необхідність скликання Вселенського Собору і ніби то Патріарх Олексій отримав одностайне ствердження Патріархів, що він повинен відбутися у Москві. Із обміну думками стосовно даного Собору делегати дійшли висновків, що він за прикладом попередніх, мав бути скликаний хоча і за ініціативою Церкви, проте державою. Очевидно, що мова йшла про СРСР. Під час Собору планувалося обрати нового Вселенського патріарха та перенести центр православ'я до Москви. Окремо зроблено висновки про необхідність фінансової підтримки всіх чотирьох Східних патріархатів зі сторони РПЦ. У листопаді–грудні 1946 р. за погодженням із Радою у справах РПЦ митрополит Григорій (Чуков) відвідав Сирію, Ліван, Єгипет підкріплюючи свої зустрічі із місцевими ієрархами значними сумами валюти. У 1946–1947 рр. голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов погоджував із Й. Сталіним виділення із державного бюджету для підтримки відносин із Східними патріархатами близько 200 тисяч доларів щорічно [3, с. 243-244; 21, с. 366-369, 411-412, 415-416, 428-432]. Таким чином, візит на Близький Схід 1945 р. мав розпочати роботу спрямовану на перенесення центру світового православ'я до Москви, посилення впливу СРСР на міжцерковній арені. Він дозволив розробити плани щодо фінансового стимулювання підтримки РПЦ з боку Східних патріархатів.

Під час підготовки Всеправославної наради в Москві, із зростанням напруги на геополітичному просторі, з боку СРСР, а відповідно і РПЦ православним церквам Близького Сходу приділялася особлива увага. Стояло завдання особливо зосередитися та тих державах регіону, православні ієрархи яких, на думку радянських політичних та дипломатичних кіл, під впливом американських чи англійських кіл не могли чітко прийняти рішення у відношенні до запланованого в Москві церковного зібрання. В першу чергу малися на увазі церкви Константинопольська, Олександрійська та Єрусалимська. Розуміючи місце та роль Константинопольської патріархії у православному світі, особливий інтерес викликала саме її позиція. Методи боротьби за прихильність представників Східних патріархатів часто зводилися до матеріальних винагород. Зокрема, Антіохійському патріархові обіцяли відкрити подвор'я у Москві та значну фінансову допомогу. У 1948 р. подвор'я було відкрито, а сам Патріарх здійснив ряд візитів до СРСР [12, с. 24-25]. Для створення прихильності та участі у Всеправославній нараді, на початку 1947 р. готувалася передача подвор'їв у Москві, Києві та Ленінграді Єрусалимській, Сербській,

Олександрійській церквам. Відбувалися виплати подарунків у валюті, а фактично робилися спроби підкупу очільників Константинопольської, Кіпрської, Грецької, Албанської, Сербської церков. Зокрема, Вселенському патріархові було виділено 40 тис. доларів. Московській патріархії з боку радянської влади лунали обіцянки про передачу усіх приміщень Троїце-Сергієвої лаври, собору Новодівичого монастиря тощо [25, с.18]. На думку О. Беглова реалізуючи за допомогою релігійних засобів зовнішньополітичну стратегію на Близькому Сході, радянське керівництво через релігійні інституції вступало в боротьбу за домінування в регіоні, сподіваючись витіснити Великобританію[1, с. 112-113].

Паралельно із налагодженням зв'язків із Східними патріархатами, робилися спроби заручитися підтримкою архієпископа Кентерберійського. Зокрема, у 1945 р. для переговорів із ним літав митрополит Миколай (Крутицький). Під час візиту представник РПЦ відвідав Лондон, Йорк, Кентербер, Віндзор. Г. Карпов у доповідній записці В. Молотову охарактеризував поїздку, як успішну [21, с. 415].

Іншим важливим напрямком зовнішньополітичних планів СРСР, які передбачалося реалізувати завдяки РПЦ було протистояння із Ватиканом. Варто відзначити, що попри спрямованість даного напрямку на міжрелігійну арену, він перегукувався із планами Кремля щодо перенесення центру світового православ'я до Москви. З одного боку протистояння із Святим Престолом давало можливість очолити РПЦ антикатолицький рух отримавши додатковий чинник для об'єднання навколо Московської патріархії православного світу. З іншого – в разі успіху, залучивши інші християнські конфесії, з'являлася можливість не лише заявляти про релігійну свободу в СРСР, але й розширити протистояння із колективним Заходом на релігійну сферу.

До кінця Другої світової війни Папа Пій XII не змінив свого негативного ставлення до СРСР. На початку 1945 р. у виступах Папи вчергове прозвучали мотиви ворожості до комуністів та паралельно заклики до «м'якого миру» і милосердя до переможених. Для боротьби проти ліворадикальних елементів у Ватикані виникла ідея створити конфедерацію Придунайських країн, організацію комітету «Католицької дії». У свою чергу, СРСР перебираючи контроль у Східній Європі, реалізовував там стратегію подолання впливу Папи. У кінці 1944 р. у Й. Сталіна почали визрівати антикатолицькі плани [22, с. 40; 11, с. 418].

Не зважаючи на важливість антикатолицького вектору СРСР не вступав у відкрите протистояння. Реалізація даного зовнішньополітичного напрямку покладалася на Московську патріархію. Фактично усі антикатолицькі заходи, у тому числі ідеологічні, реалізовувалися

через Церкву. Формально, протистояння Москва – Ватикан полягало у протистоянні Московська патріархія – Ватикан, а не СРСР – Ватикан. Хоча зрозуміло, що дії Церкви в даному напрямку втілювали кроки держави, координуючись із кабінетів вищого державного керівництва.

Антикатолицькі плани вперше були випробувані на Помісному Соборі РПЦ 1945 р. У зверненні Собору до християн усього світу та статті митрополита Миколая (Ярушевича) «Значення Помісного Собору РПЦ» вперше, офіційно, з боку Московської патріархії пролунали антикатолицькі гасла. У зверненні в жорсткій формі засуджувалися заклики «в ім'я всепрощення» відносно переможеної сторони із формулюванням, що ті хто робить подібні заклики «приєднують себе до чужих гріхів, піддають себе тому ж засудженню, що й фашисти». Митрополит Крутицький Миколай (Ярушевич) пишучи про значення Собору, пішов ще далі, звинувативши Ватикан у спробах взяти під свій захист «гітлерівських злодіїв» [16, с. 15-16; 15, с. 30]. Безумовно, ці засудження спрямовувалися як особисто проти Папи Пія XII, який пропагував ідею милосердя до переможених та встановлення «м'якого миру» так і проти всієї Римо-Католицької Церкви.

Відповідно до вказівок В. Молотова від 2 березня 1945 р., через 13 днів Г. Карпов направив Й. Сталіну доповідну записку, в якій говорилося – «політичний блок із фашизмом посилив профашистську діяльність Ватикану, особливо яскраво виражену в дні війни. Римо-Католицька Церква у своєму прагненні світового панування веде наступ і систематичну боротьбу за поглинання православ'я католицизмом». У документі намічався план боротьби з Ватиканом, який мав підірвати прагнення останнього до світового панування. Цей план містив п'ять головних напрямів боротьби: 1) заходи щодо відриву парафій Греко-Католицької Церкви в СРСР від Ватикану і подальшого приєднання їх до РПЦ; 2) використання старокатолицьких груп, їх опозиції Ватикану та інші заходи щодо боротьби з римо-католиками у західних республіках СРСР; 3) заходи щодо зміцнення впливу РПЦ за кордоном; 4) заходи щодо організації Всесвітньої конференції християнських церков; 5) інші заходи. 15 березня 1945 р. Г. Карпов писав Й. Сталіну, що Православна Церква «може і повинна зіграти визначну роль у боротьбі проти Римо-Католицької Церкви» [22, с. 40-42; 11, с. 418-419; 24, с. 298-299].

Починаючи із 1946 р. в риторичі Московської патріархії посилюються антиватиканські та антикатолицькі тези, вони стають регулярними. Однією із офіційних площадок їх вираження став Журнал Московської патріархії. В публікації на сторінках даного часопису лунали звинувачення Папи Пія XII в закликах помилувати військових злочинців. Ще одним напрямом публікацій стали статті про відносини

православ'я та католицизму, в яких доводилася істинність першого та спроби поширити католицизм на територію колишньої Русі. РПЦ представлялася борцем за істинність православ'я [13, с. 28-29; 20, с. 15-21].

Однією із перших жертв протистояння із Ватиканом виявилася Українська греко-католицька церква. Проведення так званого Львівського собору 1946 р. та переведення під юрисдикцію Московського патріарха греко-католиків в Україні розпочало період масових переслідувань духовенства та віруючих УГКЦ. Одним із головних методів боротьби із Ватиканом передбачалося створення незалежних від нього церков у СРСР, Східній Європі та інших регіонах. Головна роль в реалізації даного плану належала РПЦ, яка мала виступити із закликом до християн світу про необхідність об'єднання сил для допомоги католикам у звільненні від «папізму». Передбачалося, що після цього заклику до нього приєднаються інші християнські конфесії. Ці приєднання планувалося розглянути на запланованій у Москві нараді очільників Православних церков у вересні 1947 р. Нарада мала закликати до створення нового руху, організаційний центр якого мав перебувати у столиці СРСР. На цей новостворений орган покладалося проведення організаційної та пропагандистської роботи, підготовка до скликання всесвітньої конференції християнських Церков. Таким чином, на думку М. Шкаровського, через боротьбу із Ватиканом РПЦ мала очолити всесвітнє християнство та здійснювати через нього радянських вплив на більшість людства [25, с. 17-18].

Попри спроби підкупу та значні фінансові впливання з боку СРСР, Східні патріархати не пішли на порушення ієрархічної традиції. Не вдалося реалізувати спробу провести Вселенський Собор у Москві під керівництвом РПЦ та більшовиків із метою закріплення першості у православному світі за Московським патріархом. Організація зібрання передсоборної наради у 1947 р. нагтовхнулися на протидію Східних патріархів. В результаті у 1948 р. під приводом святкування 500-річчя автокефалії РПЦ до Москви було запрошено представників усіх православних церков та планувалося провести передсоборну нараду. Ряд православних церков прислали своїх представників, які взяли участь у богослужіннях але відмовилися від участі у нараді предстоятелів та представників Православних церков [1, с. 114]. Таким чином, ще напередодні святкування стало зрозуміло, що не вдасться змінити статус Московського патріархату. Фактично, поставлена мета із перенесення центру світового православ'я до Москви була провалена.

В ході проведення ювілейних урочистостей, 9–17 липня 1948 р. відбулося зібрання, назване нарадою предстоятелів та представників

автокефальних Православних церков. На цю нараду не прибули предстоятелі Східних патріархатів, обмежившись відправкою офіційних делегацій. Олександрійська православна церква взагалі не прислала навіть делегатів, доручивши своє представництво антиохійській делегації. На цій нараді з уст Патріарха Олексія активно лунала антикатолицька риторика. Зокрема, в промові виголошеній перед відкриттям наради 9 липня 1948 р., він зазначив, що серед питань, які гостро постали перед Православною церквою та потребують вирішення, на першому місці стоїть «прояв особливої активності зі сторони Ватикану», що «римське папство намагається повсюди розірвати православну єдність». Серед інших питань виділялося визнання хіротоній Англіканської церкви, питання календаря та екуменічний рух [9, с.5-6; с.15-18].

Прийнята 17 липня 1948 р. резолюція з питання «Ватикан і Православна церква», засуджувала католицизм та особисто Папу Пія XII в порушенні церковних канонів, зближенні зі світською владою тощо. В документі лунали заяви, що «Ватикан – це центр міжнародних інтриг направлених проти інтересів народів, особливо слов'янських; центр міжнародного фашизму» [9, с. 24]. Подібні заяви формулювалися з метою заклику християн, у тому числі віруючих католиків фактично виступити проти влади Папи. Безумовно, що подібні тези не могли жодним чином вплинути ні на становище Католицької церкви, ні на позицію Папи, ні на спроби перетворити РПЦ на центр світового християнства або уособлення християнської єдності.

Прийняті нарадою резолюції були підписані Патріархом Московським Олексієм, Католикосом-Патріархом Грузії Калістратом, Патріархом Сербії Гаврилом, Патріархом Румунії Юстиніаном, екзархом Болгарії Стефаном, екзархом Московської патріархії у Чехословаччині Єлевферієм. Крім того, представники Олександрійської, Польської та Албанської церков поставили підписи під прийнятими резолюціями [9, с.23-30]. Можна говорити, що дані святкування окреслили справжні межі на які поширювався вплив РПЦ. Стало зрозуміло, що вони фактично повністю співпадали із сферою впливу СРСР. Підготовка та проведення урочистостей продемонстрували слабкий вплив Московської патріархії на Східні патріархати та фактичну неможливість реалізувати покладені на неї плани зовнішньополітичної діяльності. З 1948 р. відзначається погіршення відносин між державою та РПЦ. Попри це, релігійний фактор через Московську патріархію і в подальшому використовувався СРСР на міжнародній арені.

Отже, у другій половині 1940-х рр. радянська влада використовувала РПЦ для посилення впливу СРСР на міжнародній

арені. Крім того, на Церкву покладалося завдання боротьби із Ватиканом та найголовніше – налагодження контактів із Східними патріархами для зміщення Константинопольського патріархату та закріплення першості у православному світі за Москвою. Політична складова Московським патріархатом в більшій мірі була реалізована, але повністю провалена зміна устрою світового православ'я. Попри це, Московській патріархії на довгі роки вдалося підпорядкувати своїй сфері впливу ряд Православних церков Східної Європи, а з часом і Близького Сходу. Завдання із створення за Москвою світового релігійного центру було повністю проваленим. Можна говорити, що невиконання покладених на РПЦ владою сподівань у другій половині 1940-х рр. стало однією із причин погіршення відносин між державою та Церквою. Помітно дані відносини зіпсувалися із 1948 р., після проведення наради предстоятелів та представників Православних церков, яка чітко продемонструвала утопічність міжнародних розрахунків Москви.

Список використаних джерел

1. Беглов А.Л. Международная деятельность Русской Православной Церкви в период «нового курса» в государственно-церковных отношениях. Основные этапы и кризисные явления. Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2018. Т. 11. № 4. С. 104-129.
2. Бистрицька Е. Консолідація православних церков країн Східної Європи навколо Московського патріархату як чинник геополітичних планів Кремля (1944–1948 рр.). Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць. 2012. С. 635–641.
3. Бистрицька Е. Східні православні церкви у геополітичних планах Кремля (1945–1948 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Історія. 2010. Вип. 2. С. 242–248.
4. Болотов С. Роль Русской Православной Церкви в международной политике СССР в конце 1930-х – начале 1950-х гг. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. ист. наук. М., 2011. 24 с.
5. Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
6. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
7. Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т. Т. 1: Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1948 гг. / отв. ред. Т.В. Волокитина. М.: РОССПЭН, 2009. 887 с.
8. Государство и церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 464 с.
9. Журнал Московской Патриархии. 1948. Специальный номер. 68 с.
10. Ісиченко І. Історія Христової церкви в Україні. Харків: Акта, 2013. 759 с.
11. История Русской православной церкви. От восстановления Патриаршества до наших дней. Т. 1: годы 1917–1970. / отв. ред. М. Данилушкин. СПб.: Воскресение, 1997. 1020 с.

12. Каиль М. «Православный фактор» в советской дипломатии: международные коммуникации Московского патриархата середины 1940-х гг. Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2017. № 1. С. 19-40.
13. Лука, архиепископ Тамбовский и Мичуринский. Возмездие свершилось. Журнал Московской патриархии. 1946. № 1. С. 28–29.
14. Майнер С. Сталинская священная война. Религия, национализм и союзническая политика. 1941–1945. / [пер. с англ. В. Артемова]. М.: РОССПЭН, 2010. 445 с.
15. Николай, митрополит. Значение Поместного Собора Русской Православной Церкви. Журнал Московской патриархии. 1945. № 2. С. 30.
16. Обращение Поместного собора Русской Православной Церкви к христианам всего мира. Журнал Московской патриархии. 1945. № 2. С. 15–16.
17. Оліцький В. Протистояння Московська патріархія – Ватикан у середині 1940-х років. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародні відносини: історія, теорія, практика» (Суми, 30 червня 2021 р.). Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 42–45.
18. Пивоваров Н. Кого приглашали в СССР и кого отправляли за границу по религиозной линии (1943–1985 гг.). Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2017. № 1. С. 185–215.
19. Православная церковь в Восточной Европе. XX век / под. ред. К. Шайо [пер. с франц.]. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. 440 с.
20. Ружицкий К. Русская Православная Церковь в ее борьбе за святое православие. Журнал Московской патриархии. 1946. № 4. С. 15–21.
21. Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов / сост. Васильева О.Ю., Кудрявцев И.И., Лыкова Л.А. М., 2009. 765 с.
22. Тригуб О.П. Руська Православна Церква у міжнародних відносинах: навчальний посібник. Миколаїв: Іліон, 2014. 244 с.
23. Чумачекно Т. «Союз церквей социалистического лагеря»: Совет по делам РПЦ и эволюция взаимоотношений Московской патриархии с православными церквями стран «народной демократии» в 1948–1953 гг. Вестник РУДН. Серия история России. 2008. № 1. С. 67–81.
24. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М., 1999. 399 с.
25. Шкаровский М. Сталинская религиозная политика и Русская Православная Церковь в 1943–1953 годах. Acta Slavica Laponica. 2009. Tomus 27. P. 1–21.

Толстов Сергій Валеріанович

к.і.н., доцент,

завідувач відділу трансатлантичних досліджень

Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОЛІТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ БАГАТОПОЛЯРНОСТІ

Проблематика еволюційних змін у міжнародній системі посідає важливе місце в теорії міжнародних відносин. В рамках системного моделювання тип міжнародної системи визначається її структурою, яка в свою чергу, залежить від розстановки сил між основними політичними акторами. Характер зв'язків і відносин між провідними центрами сили

визначає загальні типи, правила і норми міжнародного поведінки, які мають суттєві відмінності в усіх відомих типах міжнародних систем – багатополлярній, біполлярній та однополлярній.

Мета дослідження полягає в оцінці тенденцій і перспектив змін у сучасній міжнародній системі напередодні та після початку російсько-української війни. Звернення до ситуаційного аналізу стану міжнародної системи дозволяє виявити сильні та слабкі сторони основних гравців й надає змогу окреслити форми їх позиціонування на тлі зростаючої децентралізації й скорочення можливостей провідних держав та їх угруповань шукати й застосувати нові форми глобального управління.

З історичного досвіду відомі два основних типи міжнародного порядку – гегемонія і баланс сил, які визначають модальність міжнародних систем. В політичній практиці міжнародних відносин вони можуть мати конкретні специфічні прояви в рамках багатополлярної, біполлярної та однополлярної моделей міжнародної системи. При цьому зазначені типи міжнародного порядку як системної організації міжнародних відносин можуть співіснувати на різних рівнях міжнародної системи. Інакше кажучи, глобальна багатополлярність не виключає можливості виникнення балансу сил на регіональному рівні або ж регіонального домінування окремих держав у прилеглий до них периферії. В історичному контексті відносно частіше спостерігалось співіснування мінливого й подекуди умовного балансу сил на глобальному рівні з гегемонічними порядками на регіональних рівнях, що, однак, не виключало можливості виникнення протилежних конфігурацій. В цьому контексті принцип гегемонізму передбачає існування домінуючої держави або коаліції держав. Натомість в умовах балансу сил спостерігається відносно пропорційний розподіл сил і ресурсів між конкуруючими державами.

Головна ознака системної еволюції впродовж 2010-х рр. полягала в скороченні американської гегемонії, причому не тільки в формі індивідуального силового і політичного домінування, однак і в формі ослаблення коаліційної гегемонії Заходу як симбіозу США та їх численних союзників у Європі та Азії. Така дифузія глобальної влади безумовно ставила під сумнів міцність міжнародного порядку, побудованого на глобальних перевагах США за сприяння їх союзників і партнерів.

Скорочення ресурсів глобальної гегемонії США неминуче поставило питання про перспективи зміни світового порядку. В якості ймовірних наслідків цього процесу вимальовувалися два основних альтернативних сценарії. Перший з них передбачав поступовий перехід до глобальної багатополлярності на основі загострення протиріч між

провідними державами на тлі зростання та зміцнення декількох автономних центрів впливу. Другий сценарій ґрунтувався на імовірності тривалого дрейфу до нової біполярної системи, побудованої на сталому антагонізмі між США та Китаєм. На цьому тлі висловлювалися непоодинокі припущення, що і в разі примусової поляризації світу між США та Китаєм як основними центрами сили системний перехід неминуче проходитиме фазу багатополарності, яка є логічним результатом ослаблення глобальної гегемонії США та їх найближчих союзників.

Полеміка про роль США у міжнародній системі набула гострих форм під час президентства Б. Обама, адміністрація якого, декларуючи намір закінчити війну в Афганістані й продовжити розворот у бік Азії, висувала плани скорочення згортання зарубіжної військової присутності та зменшення видатків на оборону. Критики такого підходу попереджали, що стратегія «офшорного балансування» зруйнує традицію «глибокої взаємодії», яка втілювала всеосяжну присутність Америки в сфері міжнародної безпеки з часів Другої світової війни. Отож, ідея вирішувати основні проблеми безпеки за кордоном за допомогою ударних безпілотників, розвідки та сил спеціальних операцій логічно виліється у ризикований експеримент, який зруйнує систему інституціональних зв'язків і зовнішніх зобов'язань, що наладжувалися упродовж сімдесяти років [1].

Однак були й ті, хто пропонував урядовим колам США зосередитися на «вирішенні проблеми занепаду гегемонії» шляхом поступового скорочення міжнародних зобов'язань, перегляду обсягу витрат на збройні сили відповідно до фактичних потреб країни та ширшого застосування дипломатії (дешевої та ефективної) на заміну військовій силі (витратній, смертоносній та контрпродуктивній) [2].

Такий підхід обумовлював потребу в суттєвому терміновому «ремонті» та вдосконаленні ліберального міжнародного порядку, який пропонувалося зберігати й оновлювати шляхом перегляду найважливіших механізмів взаємодії між провідними акторами з метою збереження спроможності до регулювання глобальних процесів.

Хоча віртуальні академічні сценарії різною мірою враховуються у політичному плануванні, реальна практика міжнародних відносин більше залежить від усвідомлення намірів союзників і партнерів, реагування на дії опонентів, відвернення прямих чи побічних загроз та визначення пріоритетів у кризових ситуаціях. Перебіг відносин між найбільш впливовими державами світу далеко не завжди визначається прямою проєкцією їх силових потенціалів, що посилює ефект асиметрії в міжнародних відносинах. За цих обставин авантюристичні дії

керівництва окремої держави, яка наважується відкинути існуючі правила взаємодії, можуть створювати критичні загрози міжнародній стабільності, перевертаючи всі попередні уявлення про зміст і спрямування глобальних міжнародно-політичних процесів.

За базовим еволюційним сценарієм у першій половині XXI ст. зміни в співвідношенні сил між провідними гравцями мали б відбуватися доволі поступово й за мирних умов, позначених такими важливими структурними чинниками, як ядерне стримування та комплексна економічна взаємозалежність. На початку 2010-х рр. здавалося цілком логічним, що глобальна багатополярність XXI ст. суттєво відрізнятиметься від колишньої європейської поліцентричної системи XVII – початку XX ст. За поширеними очікуваннями, поряд із поточними змінами у співвідношенні силових потенціалів провідних держав та загостренням їх конкуренції, важливу роль мав відігравати ступінь популярності й привабливості глобальних політичних та економічних проєктів країн-лідерів. Серед них фігурували американський ліберально-глобалістичний проєкт XX ст., доповнений спробами згуртування спільноти демократій, китайська глобальна ініціатива «Пояс і шлях», британська ідея відновлення окремої ролі Великої Британії у конкурентних реаліях XXI ст., турецький проєкт неоосманського відродження, індуїстський релігійно-націоналістичний концепт та окремі регіональні проєкти інтеграційного та безпекового спрямування. Серед них доцільно відзначити наполегливі спроби налагодження мирної міжнародної співпраці в дусі програмних принципів АСЕАН, та, до певної міри, ідеї та плани, пов'язані з подальшим політичним згуртуванням ЄС аж до набуття європейським проєктом безпекового виміру в формі «стратегічної автономії».

За попередніми прогнозами новий міжсистемний перехід, що розпочався після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., сприймався скоріше як комплекс поступових змін та неквапливих процесів. Скликання самітів G20 мало пом'якшити міждержавні протиріччя й забезпечити хоча б мінімальний рівень глобального регулювання в формі конструктивного діалогу провідних в економічному відношенні країн світу. Відтак очікуваний перебіг міжсистемного переходу розглядався скоріше як суміш розтягнутих у часі суперечливих процесів і тенденцій диференціації та інтеграції, тривалість і тяглість яких ймовірно сягатиме середини XXI ст.

Протилежна тенденція, пов'язана з наслідками фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., полягала в загостренні міжнародної конкуренції, яка підживлювала й посилювала суперництво між великими державами. Своєю чергою суперництво і конкуренція між

провідними країнами провокували ревізію правил і норм, характерних для «ліберального» світового порядку, виникнення якого сприймалося як результат зусиль США та ліберальних демократій у період після Другої світової війни.

У західній політології поширене ідеологізоване сприйняття «ліберального» світового порядку як результату політичної взаємодії США низки індустріально розвинених держав у Європі та окремих політично близьких країн в інших регіонах світу. Подібні інтерпретації в різних формах присутні у працях відомих багатьох західних авторів, зокрема Дж.Айкенберрі [3], А.Ачарії [4], Г.Еллісона [5] та ін. Отож, стабільність і життєздатність «ліберального» світового порядку як реальної моделі міжнародної взаємодії, побудованої на правилах, закладених США за підтримки їхніх союзників у Європі та Азії, пов'язувалася з гегемонією США як визначальною ознакою однополярної міжнародної системи періоду 1994-2008 рр.

У політичних колах дискусія про перспективи ліберального міжнародного порядку розпочалася ще в першій половині 2010-х рр. В її перебігу визначилися дві основні точки зору. Перша полягала у бажаності та неминучості збереження суттєвих ознак міжнародного режиму, побудованого на комплексі ліберальних критеріїв. Адже за такого стану справ, встановлені важелі керованості в межах міжнародної системи забезпечували певні, хоча й не завжди справедливі правила, які на загальну чи іншою мірою відповідали інтересам переважної більшості держав світу. Зміст другого концепту полягав у неминучості трансформації міжнародного порядку під тиском загострення суперництва між провідними центрами сили.

Адептами умовно-оптимістичного підходу виступили такі відомі ліберальні автори, такі як Дж. Айкенберрі [3; 6], І. Даалдер [7], М. Леонард [8], Дж. Най [9] та ін. Їм суперечили скептики, насамперед з числа консерваторів та реалістів, на думку яких структурні зміни в міжнародній системі зумовили неминучість перегляду принципів і правил міжнародної взаємодії. На їх думку, спрямування міжнародних процесів змінюватиметься з урахуванням змін у розподілі сил та ресурсів між провідними центрами сили. Такі зміни неминуче обумовлюватимуть подальшу трансформацію міжнародного порядку, у тому числі в формі виокремлення в межах загального, рамкового й суто умовного «світового порядку», автономних зон з відмінними нормативними режимами [10].

У міжнародно-політичній дискусії довкола перспектив ліберального міжнародного порядку глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. сприймалася як межа, що відділяла еру

«гегемонічної стабільності» від нової нестаціонарної й нерівноважної міжнародної системи, позначеної посиленням напруженості та загостренням конфронтаційних тенденцій. В цьому контексті криза 2008-2009 рр. стала стимулом для появи нових загроз міжнародній стабільності, включаючи розбалансування відносин у сфері міжнародної безпеки.

На початку 2020-х рр. в рамках розтягнутого у часі міжсистемного перехідного періоду, що відображає поточні структурні зміни в рамках транзиту від однополярної гегемонії до поліцентризму визначилося декілька важливих тенденцій. Серед них:

- виразне посилення напруженості та суперництва, які сприяли підвищенню імовірності односторонніх рішень і дій з боку провідних центрів сили;
- спроби окремих регіональних держав відновити власні геополітичні проекти, які значною мірою спираються на колишні імперські традиції;
- раціоналізація та перегляд системи союзів і зовнішніх зобов'язань США, значною мірою девальвованих за президентства Д. Трампа;
- розхитування внутрішньої стабільності всередині ЄС, включно з посиленням протиріч між більш заможними країнами Західної Європи («старими» членами) та країнами Центрально-Східної Європи, а також спроби внутрішніх угруповань з-поміж країн-членів ЄС коригувати рішення європейських інституцій у відповідності до партикулярних інтересів;
- розвиток субрегіональних ініціатив, покликаних сприяти багатосторонній співпраці та розв'язанню міждержавних суперечностей.

З погляду теорії, будь-який міжсистемний перехід так чи інакше пов'язаний з подоланням кризи міжнародної системи. У минулому подібні кризи відбувалися переважно в формі великих регіональних, а згодом – і світових війн. Перехідні періоди нерідко були позначені макрополітичними процесами континентального масштабу. До важливих наслідків таких зрушень належить корекція полярності системи, яка відображає встановлення іншого порядку взаємозалежностей у відносинах між центрами сили. Внаслідок таких корекцій змінюються концентрація та форми залежності більшості країн другого-третього рівнів від основного лідера чи групи країн-лідерів, або ж навпаки, відбувається децентралізація та дифузія подібних відносин, що слугує свідченням автономної поведінки. При цьому корекція полярності неминуче позначається на модальностях міжнародної

взаємодії та зовнішньополітичного позиціонування.

Дискусії з приводу перспектив збереження ліберального міжнародного порядку, побудованого за домінування США та їхніх союзників як умовної спільноти держав «колективного Заходу», були тісно пов'язані як зі змінами у світовому балансі сил, так і з трансформацією ключових ментальних і нормативних елементів міжнародної системи. Очевидно, що на міжнародні відносини активно вплинули різке загострення політико-ідеологічного протистояння в США, вихід Великої Британії з ЄС, гальмування європейської інтеграції, що спричинило фактичну відмову від спроб формування політичного союзу, занепад традиційних політичних течій у ряді країн Заходу, зростання впливу радикалів і популістів. У їх сукупності ці явища стали свідченням розбалансування політичних систем та загалом ознакою поглиблення суспільних протиріч у країнах євроатлантичного простору.

Розхитування політичних систем у країнах умовного «євроатлантичного ядра» міжнародної системи супроводжувався загостренням суперечностей у сфері міжнародної безпеки. Тому головну ознаку системних змін можна охарактеризувати як ускладнення структури міжнародної системи, в якій поряд з євроатлантичним співтовариством в якості традиційного центру тяжіння та впливу виникли інші осередки політичного планування з відмінними підходами до правил міжнародної взаємодії та способів глобалізації.

В політичній практиці 2010-х рр. поступово визначилася низка факторів і передумов, які зумовили посилення конфліктності в різних сферах міжнародної взаємодії. З точки зору стабільності та передбачуваності міжнародного порядку, головна тенденція полягала в скороченні потенціалу «колективного Заходу». Потенційні еволюційні зміни здавалися цілком імовірними на тлі сталого піднесення Китаю та нової фази консолідації авторитарного політичного режиму в Росії, позначеної проголошенням геополітичних зазіхань і поновленням територіальної експансії.

З погляду США та їхніх союзників, які впродовж 2010-х рр. зберігали домінуюче становище, у переліку зовнішніх загроз провідне значення мали чотири основних фактори:

- Економічне зростання Китаю, яке потенційно вело до зростання політичної ваги КНР у міжнародних інститутах і процесах.
- Зміцнення авторитарних режимів та загальне поширення антидемократичних тенденцій у багатьох країнах світу.
- Поновлення феномену російського імперського реваншизму.
- Активізація локальних війн і регіональних конфліктів як ознака загальної дестабілізації міжнародної системи. Перебуваючи в тіні

суперечностей між провідними гравцями, такі конфлікти часто використовувалися з метою управління регіональними процесами. Водночас загострення локальних конфліктів може суттєво відволікати увагу та ресурси центросилових держав. Про це красномовно свідчили війна СРСР в Афганістані та участь США у конфліктах в Афганістані, Іраку та Сирії.

Встановлення однополярної гегемонії США після розпаду СРСР стало прямим наслідком фактичної перемоги Заходу в «холодній війні». Тим не менше, силовий важіль залишався вагомим компонентом у політиці США й був неодноразово застосований у Панамі, в Перській затоці, на Балканах, в Афганістані, Іраку, Лівії, Сирії, на Філіппінах, у Пакистані, Колумбії, Ємені, Гаїті та ін.

У роки президентства Дж. Буша-молодшого військові зусилля США зосереджувалися переважно на затяжних війнах в Афганістані, Іраку та транскордонній кампанії проти міжнародного, переважно ісламського тероризму, які попри їх відносно локальне значення виснажували військовий бюджет і спричиняли стрімке зростання державного боргу. В подальшому політичне рішення адміністрації Б. Обама надати підтримку соціально-політичним заворушенням на Близькому Сході в 2010-2012 рр., відомим як «Арабська весна», мало менш витратний характер, однак сприяло розхитуванню стабільності міжнародної системи.

Реакція політичного керівництва США на перші спроби експансії РФ у пострадянському просторі була доволі млявою й невиразною. Про це зокрема свідчила недооцінка значення російсько-грузинської війни 2008 р. До того ж початку російсько-грузинської війни, що відбулася ледь не в переддень президентських виборів у США, передували нерозважливі й нервові дії грузинського керівництва.

Згодом адміністрація Б.Обама (2009-2017 рр.) також вирішила за доцільне ухилитися від активної протидії російській анексії Криму (2014 р.) й утримувалася від надання Україні летальної оборонної зброї попри розпалення війни на Донбасі. Формальним обґрунтуванням такої позиції стало тлумачення Будапештського меморандуму 1994 р. як суто політичної декларації, яка не накладала на США міжнародно-правових зобов'язань.

Доцільно нагадати, що до початку військової операції РФ у Сирії (2015 р.) Б. Обама взагалі був схильний розглядати Росію як суто регіональну державу, що не становить для США пріоритетної чи навіть прямої загрози. Вже після анексії Криму, під час прес-конференції за підсумками саміту G7 з ядерної безпеки (Гаага, 25 березня 2014 р.), він відкинув закиди республіканського політика М. Ромні про те, що Росія

виступає як головний геополітичний супротивник США. За словами Б. Обами, «той факт, що Росія відчула потребу ввести війська (в Україну) й продемонструвати відверті порушення міжнародного права, свідчать про скорочення, а не про зростання впливу. Дії Росії – це проблема. (Але) вони не становлять загрозу номер 1 для національної безпеки США» [11].

За визначенням Б. Обами, «Росія – це регіональна держава, котра загрожує деяким з її сусідів. Однак такі загрози – прояв слабкості, а не сили». Б. Обама навіть пожартував, що самі США «мають суттєвий вплив на сусідів», однак «зазвичай не мають потреби» вторгнення, «аби мати з ними тісні взаємини». Стосовно агресії Росії проти України Б. Обама зауважив, що Москва сама «має вирішити, чи слід їй поводитися відповідально й демонструвати готовність дотримуватися міжнародних норм» й лише натякнув на застосування санкцій («якщо ж ми побачимо відсутність такої готовності, за це доведеться сплатити ціну») [12].

Суттєві зміни в тлумаченні протиріч у міжнародних відносинах з'явилися лише в Стратегії національної безпеки США, представленій Д. Трампом 18 грудня 2017 р. Найважливіша новація цього документу полягала у визнанні відновлення суперництва «великих держав», яке не розглядалося у якості загрози з часу розпаду СРСР.

СНБ-2017 акцентувала увагу на протистоянні США з Росією та Китаєм – двома «ревізіоністськими державами», що прагнуть змінити статус-кво всупереч американським інтересам і цінностям. Серед головних приводів занепокоєння відзначалися військові зусилля Росії та КНР. Військове будівництво та активна зовнішня політика КНР розцінювалися як спроба замінити США в Іndo-Тихоокеанському регіоні, збільшити вплив китайської економіки, заснованої на державному домінуванні, та реорганізувати регіон відповідно до власних уподобань [13, р. 46]. З приводу політики РФ йшлося про наміри її керівництва повернути статус великої держави шляхом створення сфери впливу вздовж російських кордонів та агресії проти країн-сусідів: «Хоча загроза радянського комунізму минула, нові загрози спокушають нашу волю. Росія вдається до підливних дій, аби послабити довіру до зобов'язань Америки перед Європою, зруйнувати трансатлантичну єдність й ослабити європейські інститути та уряди. Своїми вторгненнями в Грузію та Україну Росія продемонструвала готовність порушити суверенітет держав регіону. Росія продовжує залякувати своїх сусідів загрозливою поведінкою, такою як демонстрація ядерної зброї й передове розгортання наступальних потенціалів» [13, р. 47].

СНБ-2017 наголошувала на потребі поєднувати потенціал стримування та проведення політики «з позиції сили» з пошуком «зон співробітництва з конкурентами». Розвиток неперевершеного військового потенціалу США мав забезпечити «управління конкуренцією» за умов збереження миру й запобігати зіслизанню в насильницький конфлікт з суперниками [13, р. 26].

Силове та політичне домінування США розглядалися як загальна передумова й функція протидії ворожим намірам держав-конкурентів. Втілення такого стратегічного підходу передбачало застосування наступних методів:

- використання ядерного стримування для відвернення ядерних атак, неядерних стратегічних атак і великомасштабної агресії з застосуванням конвенційних озброєнь;
- переконання супротивників у тому, що США можуть не тільки покарати, але й перемогти їх, якщо вони наважаться напасти на США;
- забезпечення можливості стримування потенційних ворогів, доводячи неможливість досягнення їхніх цілей шляхом застосування сили чи інших форм агресії;
- спонукання союзників США модернізуватися, набувати необхідної спроможності, підвищувати боєготовність, збільшувати чисельність збройних сил та підтверджувати політичну волю до перемоги;
- поєднання зусиль США та Європи спільно протистояти російській підривній діяльності та агресії, загрозам з боку Північної Кореї та Ірану, спробам Росії та КНР надавати підтримку диктаторським режимам у Венесуелі та Кубі;
- розгортання США системи ПРО проти загроз з боку Північної Кореї та Ірану, які не порушують стратегічну стабільність й не зачіпають стратегічні відносини з РФ і КНР;
- суміщення передбачуваності оборонної політики США на стратегічному рівні з непередбачуваністю на оперативному рівні [13, р. 28-30, 48; 14, р. 5].

Після приходу до влади в січні 2021 р. демократична адміністрація Дж. Байдена суттєво пом'якшила акценти й виявила готовність до переговорів з керівництвом РФ. Серед поступок адміністрації Дж. Байдена на користь Москви слід відзначити скасування американських санкцій проти газопроводу «Північний потік-2» та фактичну згоду з вимогами про виконання Україною Мінських домовленостей по Донбасу.

3 жовтня 2021 р. адміністрація Дж. Байдена розпочала широку інформаційну кампанію, яка акцентувала увагу на посиленні воєнної загрози РФ проти України. В наявності цієї загрози мав змогу переконатися й директор ЦРУ У.Бернс, який відвідав Москву 2-3 листопада 2021 р. За свідченням У.Бернса, в розмові з ним В.Путін «демонстративно схилявся» до рішення про вторгнення в Україну й висловлював переконання, що російські збройні сили зможуть досягти перемоги «з мінімальними затратами», «українці швидко підкоряться», а «європейці захочуть уникнути ризику». До того ж В.Путін вважав, що економіка РФ «захищена від санкцій» величезними золотовалютними резервами [15].

Ультимативні вимоги, висунуті російським МЗС до США і НАТО наприкінці грудня 2021 р., та невдача подальших переговорів з проблематики європейської безпеки вказували на загострення напруженості у відносинах РФ з Заходом. Серія безрезультатних переговорів РФ зі США, НАТО та в межах ОБСЄ 10-13 січня 2022 р., на яких Москва наполягала на припиненні військової діяльності НАТО у Центральній та Східній Європі, засвідчила відсутність бази для прийнятних компромісних рішень. Російське керівництво звинувачувало Захід у перетворенні України на ворожий плацдарм й продовжувало відверту підготовку до вторгнення зі всіма ознаками превентивної війни.

Хоча в січні 2022 р. США розпочали поставки Києву тактичних озброєнь, адміністрація Дж. Байдена не висловлювала наміру задіяти більш ефективні засоби стримування російської агресії. У Білому домі не покладалися на успіх українського спротиву й пропонували президенту В. Зеленському залишити територію України. Передбачалося, що окупована російськими військами Україна стане подобою Афганістану, де розгорнеться партизанський рух.

Повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України 24 лютого 2022 р. стало поза сумнівом потужним каталізатором міжнародних політичних процесів. Утім, російсько-українська війна не стільки змінила спрямування міжнародно-політичних процесів, скільки прискорила й загострила політичну поляризацію міжнародної системи.

Погодившись постачати Києву тактичні озброєння, включаючи протитанкові засоби та переносні ЗРК «Стінгер», у Білому домі припускали, що в разі масштабного російського вторгнення Україна може зазнати поразки. Посольство США було завчасно евакуйовано за межі України, і до початку травня 2022 р. дипломатичних представників США не було ні в Києві, ні навіть у Львові.

Протягом березня позиція США почала змінюватися під впливом перебігу воєнних дій, а також унаслідок тиску з боку урядів країн

Центральної та Східної Європи. Велике психологічне значення мали спільний візит до Києва прем'єр-міністрів Польщі, Чехії та Словенії (15 березня), а також приїзд до Києва британського прем'єра Б.Джонсона (9 квітня).

Уряди країн Балтії, Польщі, Чехії, Словаччини та Великої Британії не стали розраховувати на колективне рішення НАТО й почали поставки Україні воєнної техніки, озброєнь і боєприпасів. Зі свого боку адміністрація Дж.Байдена відмовлялася скасувати обмеження на поставку Києву сучасних озброєнь західного зразка аж до кінця квітня 2022 р. При цьому генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг наполегливо повторював, що конфлікт в Україні не вийде за її межі й «не стане повномасштабною війною між НАТО і Росією» [16].

Від самого початку різниця в співвідношенні воєнних потенціалів РФ та України обумовлювала пряму залежність Києва від надання зовнішньої військової та військово-технічної допомоги. За таких обставин занепокоєння керівництва НАТО перспективою втягнення в конфронтацію з РФ суттєво перешкоджало наданню Києву сучасних озброєнь, що сприяло значним втратам на полі бою.

Темпи та обсяги надання ЗСУ важких озброєнь і боєприпасів до них мають критичне значення через зношеність української артилерії радянських зразків та вичерпання запасів снарядів до артилерії та реактивних систем залпового вогню. Фактичні втрати військової техніки ЗСУ, навіть за умови їх фізичного заміщення новими зразками, не дають можливості забезпечити кількісний паритет ЗСУ з артилерійськими можливостями збройних сил РФ. В інтерв'ю американському виданню «National Defence» командувач матеріально-технічним забезпеченням командування Сухопутних військ ЗСУ В. Карпенко повідомляв, що після початку вторгнення РФ українське військо втратило до половини своєї військової техніки. Внаслідок активних боїв втрати техніки подекуди становили від 30-40% до 50%. За словами В. Карпенка, сукупні втрати становили бл. 1,3 тис. БМП, 400 танків і 700 артилерійських систем [17].

Специфіка асиметричної війни між Росією та Україною, яка була очевидною впродовж попередньої фази конфлікту в 2014-2021 рр., суттєво посилилася після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. У ході попередньої фази конфлікту в Донбасі зовнішня допомога була важливою, однак не мала вирішального значення. Після 24 лютого 2022 р. проведення ЗСУ успішних операцій безпосередньо визначалося кількістю та якістю озброєнь – темпами оновлення та точністю артилерії, наявністю бойових літаків і засобів ППО, оновленням парку безпілотників, своєчасним постачанням

боєприпасів і запасних частин до військової техніки, забезпеченням паливом і паливно-мастильними матеріалами. Така ситуація являє собою величезний військово-політичний експеримент, який визначає залежність боєздатності України від темпів та обсягів зовнішньої військової допомоги.

Досвід масштабних війн з використанням зброї іноземного виробництва не є чимось унікальним. Більшість війн у новітній історії велися з використанням озброєнь зарубіжного виробництва, включаючи й такі масштабні приклади, як громадянська війна в Іспанії (1936-1939 рр.), війна у Кореї (1950-1953 рр.), війни в Індокитаї в 1946-1991 рр., арабо-ізраїльські війни 1950-х – 1970-х рр. тощо. В таких війнах центросилові держави постачали зброю ворогуючим сторонам, надаючи приховану чи відверту допомогу своїм союзникам, однак це не розглядалося як привід для переведення конфронтації у прямий конфлікт між ними, зокрема між СРСР і Німеччиною та Італією у 1936-1939 рр. або між США та СРСР у період «холодної війни».

Напередодні вторгнення номінальний військовий потенціал України в багато разів поступався потенціалу РФ, що підживлювало сподівання В.Путіна на легку перемогу. Однак напад на Україну став критичним рубежем – потужним імпульсом і політичним викликом для умовної спільноти колективного Заходу, для якої відстороненість від подій в Україні стала тотожною нищівній поразці ліберальної ідеї та капітуляції ліберальних демократій перед наступом з боку авторитарних режимів.

Важливим аргументом на користь України став збіг комплексу гострих проблем, таких як розгортання масштабної загарбницької війни в центрі Європи, порушення міжнародно-правових норм, які визначають нелегітимність територіальних анексій, висунення Росією ультимативних претензій у бік США і НАТО, гібридна газова війна Росії проти європейських країн з метою руйнування ринку енергоносіїв. За цих обставин відмова США та європейських країн від допомоги Україні була б рівноцінна свідомому потуранню глибокій кризі міжнародної системи та руйнуванню низки міжнародних режимів, таких як ядерне стримування та нерозповсюдження ядерної зброї. Легітимація засобів відвертого силового тиску як способу територіальної експансії поставила б під сумнів лідерські амбіції та безпекові зв'язки США з союзниками і партнерами в Європі та Азії.

Перебіг подій російсько-української війни виявив комплекс схожих інтересів і розбіжностей між країнами НАТО, ЄС і G7, які зайняли позицію невоюючих союзників України. Так, уряди країн Балтії, більшості країн Центральної та Північної Європи та Великої Британії

розглядали вторгнення Росії в Україну як європейську регіональну війну, яка безпосередньо загрожує їхній безпеці та руйнує стабільність міжнародного порядку. Порівняльний аналіз участі різних країн у наданні військової допомоги Україні засвідчив, що за лідерства США у сукупних обсягах допомоги, найбільшу зацікавленість і відносний рівень підтримки продемонстрували країни Балтії, Польща, Чехія, Словаччина, Велика Британія, Норвегія, Данія, Люксембург, Греція, Канада, Австралія [18].

Еволюція підходу адміністрації Дж. Байдена визначалася низкою факторів, включаючи оцінку ситуації на українському театрі воєнних дій, ступінь ядерної загрози з боку РФ, розстановку сил у Європі та тенденції в американо-китайських відносинах. Змінам у ставленні урядових кіл США до України сприяли відхід російських військ з-під Києва та Чернігова, збереження боєздатності та керованості ЗСУ, активний тиск В. Зеленського на західні суспільства та політичні еліти, зростання настроїв солідарності з Україною в Європі та США, зрушення у позиції країн ЄС та НАТО в сенсі усвідомлення прямої загрози європейській безпеці з боку РФ та режиму Путіна. Ставало все більш очевидним, що поразка України могла б підштовхнути керівництво КНР зробити спробу силового приєднання Тайваню.

Рішення адміністрації Дж.Байдена зняти обмеження на постачання Києву нових, сучасних у технологічному відношенні озброєнь, було ухвалено лише за підсумками візиту держсекретаря Е.Блінкена та міністра оборони Л.Остіна до Києва 24 квітня 2022 р., який став політичною демонстрацією готовності США надавати підтримку Україні.

Передумовою для усунення бар'єрів щодо надання Києву важких озброєнь стало узгодження з українським керівництвом спільних підходів у контексті російсько-української війни та планів військового командування України. Предметом переговорів у Києві були питання про розширення оборонної допомоги та фінансової підтримки, посилення санкцій проти Росії, забезпечення експорту сільськогосподарської продукції з України з метою запобігання продовольчій кризі у важливих для США регіонах.

Вірогідно, з В. Зеленським було досягнуто домовленості, що Київ не піде на укладення угоди з РФ без схвалення з боку США. Питання про гарантії безпеки та перспективи членства України в НАТО були відкладені як вочевидь передчасні. У цьому сенсі видаються показовими коментарі держсекретаря США Е. Блінкена, зроблені під час слухань у сенатському комітеті з міжнародних відносин (26 квітня). Під тиском сенатора-республіканця Р. Пола, який посилався на неприйняття розширення НАТО з боку РФ, Е. Блінкен повідомив, що уряд США в

принципі готовий прийняти можливу мирну угоду між Україною та Росією, внаслідок якої Україна стала б нейтральною країною, й додав, що в разі якщо Україна укладе угоду з РФ про відмову від членства в НАТО заради припинення війни, то «США її поважатимуть» [19]. Однак, за словами Е. Блінкена, «наша мета – переконатися, що в їх руках є можливість дати відсіч російській агресії та реально зміцнити свої позиції за можливим столом переговорів. На сьогоднішній день ми не бачимо жодних ознак того, що президент Путін серйозно ставиться до змістовних переговорів. Але якщо (він) погоджується, і якщо українці на це підуть, ми це підтримаємо» [20].

Утім, більш імовірним видається припущення, що офіс В. Зеленського обіцяв Е. Блінкену та Л. Остіну відкинути умови, висунуті представниками РФ у ході переговорів у Стамбулі 29 березня. Така логіка виправдовувала розширення військової допомоги США з метою досягнення військової переваги українських сил оборони на полі бою. Зі свого боку адміністрація Дж. Байдена пообіцяла збільшити постачання Україні сучасних ударних озброєнь, посилити ППО та забезпечити координацію військової допомоги в рамках міжнародної контактної групи (Ukraine Defence Contact Group), створеної з ініціативи США.

Перше засідання цієї контактної групи на рівні міністрів оборони відбулося 26 квітня на військовій базі США Рамштайн (ФРН) за участю 43 країн. Анонсуючи цю зустріч, голова Об'єднаного комітету начальників штабів армії США ген. М. Міллі повідомив, що основне завдання переговорів полягає у синхронізації та координації військової допомоги Україні.

Окрім внутрішньополітичних міркувань, політичні інтереси адміністрації Дж. Байдена полягали у створенні умов для поступового ослаблення та виснаження військового потенціалу РФ у ході затяжної конвенційної війни. При цьому в розрахунок включалися й очікувані наслідки від економічних санкцій, покликаних загострити протиріччя у вищих колах російського суспільства та викликати невдоволення тоталітарною трансформацією російського владного режиму.

Крім цього, враховуючи політичні настрої у США та європейських країнах, після хаотичного відходу США з Афганістану адміністрація Дж. Байдена не могла ігнорувати демонстративний виклик з боку Москви та змиритися з реалізацією планів В. Путіна щодо України.

Досвід перших місяців реагування США на перебіг російсько-української війни дозволяє розцінювати позицію адміністрації Дж. Байдена як спробу регулювати рівень інтенсивності війни в Україні за допомогою обсягів постачання військової допомоги, покликаної

забезпечити успішний опір ЗСУ й при цьому не провокувати Кремль через швидкий розгром російських окупаційних сил в Україні або завдання ракетних ударів по об'єктах у глибині російської території.

Як свідчать заяви М. Міллі під час слухань у Комітеті Палати представників у справах збройних сил (6 квітня), військове командування США прогнозувало затяжний характер конфлікту в Україні, який може «вимірюватися роками» [21]. За оцінкою М. Міллі, російське вторгнення в Україну «є найбільш серйозною загрозою миру та безпеці Європи». Однак Росія «зберігає великий та різноманітний ядерний потенціал, щоб загрожувати США та їхнім союзникам». У такій ситуації «США, НАТО, Україна та всі союзники і партнери, які її підтримують, будуть до цього залучені протягом тривалого часу». Така тенденція свідчить про збільшення ймовірності значного міжнародного конфлікту між великими державами, що вимагає виважених дій [21].

На думку М. Міллі, ставлення США до Росії та КНР має бути відмінним. Там, де Росія є гострою загрозою, КНР є геостратегічним викликом для нашої національної безпеки у довгостроковій перспективі». При цьому з КНР вкрай важливо продовжувати підтримувати відносини навіть в умовах конкуренції, «не дозволяючи їм перерости у конфлікт» [21].

Об'єктивні відмінності в інтересах США та України безпосередньо позначалися на темпах та обсягах військової допомоги. З літа 2022 р. війна РФ проти України набула ознак війни на виснаження, що означало збільшення ролі економічного потенціалу, матеріальних та людських ресурсів. Пріоритетні потреби української сторони полягали в отриманні наступальних озброєнь, включаючи бронетехніку та авіацію, необхідних для наступальних операцій. Створення військової переваги на півдні країни могло б дати ЗСУ шанс звільнити правобережжя Херсонської області, випередивши проведену російською владою процедуру анексії окупованих територій. Враховуючи масовані атаки РФ проти об'єктів української енергетики та цивільної інфраструктури, надзвичайної ваги набуло використання систем ППО та ПРО, які постачалися у невеликій кількості.

З точки зору інтересів адміністрації Дж. Байдена військова поразка України у війні з РФ розглядається як вкрай токсична й політично неприйнятна. Водночас проблема військової допомоги Україні так чи інакше порушувалася в політичній полеміці між демократами та республіканцями, які час від часу вступали у суперечку з приводу використання бюджетних коштів та методів постачання озброєнь. Справа у тому, що адміністрація Дж. Байдена включала до пакетів допомоги Україні інші, тематично не пов'язані асигнування соціального,

екологічного чи епідемічного характеру, що викликало опір з боку частини республіканців. До того ж, адміністрація навмисно ігнорувала ухвалений Конгресом США закон про ленд-ліз для України на 2022 та 2023 фінансові роки, який дозволяв надати уряду України або урядам країн Східної Європи озброєння зі складських запасів Пентагону у тимчасове користування або в оренду без істотних додаткових витрат із федерального бюджету. В підсумку, через недостатні обсяги поставок озброєнь і військової техніки, війна в Україні затягується щонайменше на наступний, 2023 рік.

Інший бік проблеми полягає в тому, що після перших місяців війни виникли труднощі з забезпеченням поставок Україні озброєнь та боєприпасів радянського зразка. Спочатку ці озброєння закуповувалися в країнах Східної Європи для передачі їх Україні з наступним заміщенням відповідними американськими чи німецькими озброєннями. По мірі використання цих запасів намітилися суттєві ускладнення. Перше було пов'язано з необхідністю значного розширення військового виробництва в європейських країнах-членах НАТО з метою поповнення їх військових засобів, включаючи військову техніку і боєприпаси. Другий аспект стосувався виходу з ладу значної частини військової техніки радянського виробництва, яка використовувалася ЗСУ, та розширення поставок Україні різних видів озброєння стандартів НАТО. Виконання цього завдання фактично передбачало масштабне переозброєння ЗСУ, включаючи організацію у ряді випадків додаткового навчання особового складу.

Оцінка військової допомоги Україні (за підсумками перших шести засідань консультативної групи у форматі «Рамштайн») дозволяє зробити низку попередніх висновків:

- Засідання у форматі «Рамштайн», у яких бере участь понад 50 держав, створили постійно діючий механізм для узгодження регулярного постачання озброєнь і боєприпасів, які забезпечують боєздатність ЗСУ на відносно стабільному рівні. Критично важливу роль мало надання Україні сучасної артилерії західних моделей з дальністю враження до 80 км. Проте обсяг та номенклатура поставок озброєнь у цілому не забезпечували вимоги проведення наступальних операцій. Станом на листопад 2022 р. кількість наданих озброєнь виявилася недостатньою для звільнення окупованих територій та відновлення територіальної цілісності як основної стратегічної мети України у війні.
- За підсумками конференції «Рамштайн-6» (12 жовтня) країни-партнери погодилися з проханням Києва створити в Україні ешелоновану систему протиповітряної оборони. За словами

М. Міллі, у створення цієї системи виконуватиметься спільними зусиллями країн-партнерів. Зенітно-ракетні комплекси, що надаються Україні, повинні бути поєднані з командними системами і системами зв'язку, об'єднані в загальну структуру, в якій буде забезпечений обмін інформацією. Поєднання систем малої, середньої та високої дальності має перешкодити «доступу в український повітряний простір російським літакам, вертольотам та ракетам» [22]. Хоча така система не зможе контролювати весь повітряний простір над Україною, вона має забезпечити оборону пріоритетних цілей, які Україні необхідно захистити. Що стосується створення в Україні сучасної інтегрованої системи ППО, цей проект вважається завданням на майбутнє.

- На ділі, як з'ясувалося, для української сторони вдалося легше домовитися про передачу вже знятих з бойового чергування ЗРК МІМ-23 Hawk, які використовувалися до прийняття на озброєння систем Patriot [23].
- З боку західних партнерів зберігаються суттєві розбіжності між обіцяними та реально наданими обсягами зовнішньої військової та фінансової допомоги.
- Налагоджено обмін стратегічно важливою інформацією. Розширено співпрацю у галузі розвідки. Українська сторона отримує дані супутникового спостереження, однак деталі про точність та терміновість передачі цієї інформації не розголошуються.
- У навчальних центрах країн Європи (Великої Британії, Польщі, ФРН) організовано низку програм з навчання українського персоналу роботі зі зразками західних озброєнь та обслуговування західної військової техніки. До програми базової військової підготовки, яку розпочала Велика Британія, приєдналися Канада, Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Нова Зеландія.
- З огляду на складний характер узгодження військової допомоги як головного пріоритету в умовах війни питання про надання Україні гарантій безпеки та післявоєнне економічне відновлення відкладаються до завершення бойових дій. При цьому удари, які продовжують завдаватися по об'єктах енергетики, інфраструктури та виробничим потужностям України, істотно збільшують ціну війни та обсяг коштів, потенційно необхідних як на підтримку обороноздатності, так і на повоєнне відновлення, перспективи якого допоки мають суто віртуальний характер.

Ядерний шантаж з боку РФ також відчутно впливає на позицію США щодо російсько-української війни. Російські посадові особи неодноразово виступали з різними загрозами та попередженнями на адресу України, включаючи погрозу застосувати положення російської військової доктрини у разі спроб звільнення анексованих Росією територій. Реакція лідерів ядерних держав-членів НАТО на закиди з боку РФ далеко не завжди витримана в єдиному ключі. Критикуючи ядерні погрози з боку Москви, Дж. Байден зазначав, що застосування Росією тактичної ядерної зброї в ході війни в Україні потенційно можливе. Однак такий крок став би «серйозною помилкою», і представники США вже висловлювали з цього приводу чітку позицію. Утім, за словами Дж. Байдена, сам він не вірить, що В. Путін до цього вдасться (25 жовтня).

За підсумками обговорення ядерної небезпеки на рівні міністрів оборони країн-членів НАТО (12 жовтня) офіційний представник Альянсу попередив, що застосування РФ ядерної зброї змінить хід війни і матиме «безпрецедентні наслідки» для Росії. Така дія «майже напевно отримає фізичну відповідь від багатьох союзників і, можливо, від самого НАТО» [24].

Зі свого боку, генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг нагадує, що Альянс не є стороною конфлікту у війні Росії та України. Однак «у разі використання РФ ядерного заряду» навіть малої потужності «цей крок матиме катастрофічні наслідки» [25]. Як стверджує Є. Столтенберг, у рамках превентивного реагування на ядерну загрозу НАТО зосереджує зусилля на низці напрямків, зокрема:

- захисті власної критичної інфраструктури, включаючи збільшення військової присутності у Балтійському та Північному морях;
- розташуванні 8 бойових груп високої готовності на Сході – від Балтійського до Чорного моря, які можна швидко поповнити до бригад;
- посиленні роботи розвідки та зборі розвідданих, у тому числі в космосі та під водою;
- зміцненні та поглибленні співпраці з ЄС [25].

В умовах, що склалися, позиціонування НАТО ґрунтується на декількох основних тезах:

- Головним пріоритетом вважається надання військової підтримки Україні. Основну увагу зосереджено на тому, щоб Україна виграла війну.
- Ядерний шантаж Росії має на меті змусити Захід відмовитися від підтримки України. Проте перемоги Кремля не можна допустити. «... Якщо Путін переможе, це буде не просто

великою поразкою для України, а й поразкою та небезпечною для всіх нас, адже це зробить світ більш небезпечним, а нас – уразливими до подальшої російської агресії» [26].

- НАТО не має розповідати, якою може бути відповідь на застосування РФ ядерної зброї. Це могло б дати перевагу супротивникові.
- Розміщення додаткових контингентів на східному фланзі НАТО має на меті запобігти потенційному конфлікту Росії з членами НАТО [27].

Загострення відносин між Заходом і Росією сприяє поновленню полеміки з приводу того, чому адміністрація Дж. Байдена не надала достатньої допомоги Україні напередодні російського вторгнення та робила демонстративні заяви про невтручання, які могли заохочувати агресивні наміри російського керівництва. У цьому сенсі доречно систематизувати основні міркування, які визначають стратегію адміністрації Дж. Байдена щодо Росії та російсько-української війни:

- Військова підтримка України ставить за мету («може і має») призвести до серйозного та довгострокового ослаблення військового та економічного потенціалу РФ.
- Постачання зброї Україні розглядаються як необхідна інвестиція, що забезпечує нейтралізацію російської армії та флоту на наступне десятиліття.
- Після певних вагань адміністрація Байдена відкинула спроби Москви домогтися відмови від військової підтримки України з боку Заходу за допомогою загрози застосування тактичної ядерної зброї як засобу залякування (у рамках російської концепції деескалаційного ядерного удару). При цьому адміністрація США поводить ся вкрай стримано у питаннях передачі Україні наступальних озброєнь. Це стосується відмови від постачання танків, авіації (з огляду на делікатність проблеми перельоту бойових літаків з повітряного простору НАТО в Україну), а також заборону використання американських ракет для обстрілу території РФ.
- Прискорена передача Україні великої кількості потужних та технологічно сучасних озброєнь вважається небажаною, оскільки це може прискорити розгром російського окупаційного корпусу в Україні та спричинити слабко передбачувану реакцію з боку російського керівництва.
- З погляду адміністрації США важливо забезпечити контроль над розвитком ситуації в російсько-українській війні, включаючи регулювання її інтенсивності, управління асиметрією конфлікту

та його тривалістю.

- Російсько-українська війна та введені США та ЄС економічні санкції розглядаються як важливі чинники, які впливатимуть на суспільно-політичний клімат у Росії та стабільність її владного режиму.
- Політика США в умовах російсько-української війни має забезпечити стратегічні переваги та відновити лідерство США у західному світі, а також забезпечувати стримуючий вплив на КНР.
- Адміністрація США не підтримує визнання РФ країною, яка здійснює терористичні дії чи підтримує тероризм. Така позиція означає, що США мають намір уникати системного розриву, який закрий можливість прямих контактів та переговорів з російським керівництвом аж до зміни правлячого політичного режиму у Москві.

Оцінка впливу російсько-української війни на міжнародні політичні процеси дозволяє виділити декілька важливих тенденцій:

- Вторгнення російських військ в Україну прискорило зближення позицій країн НАТО та ЄС з метою надання підтримки Україні. Це дозволило відкласти на другий план низку розбіжностей у відносинах між США та ЄС, включаючи торговельні протиріччя, розбіжності з проблем енергетичної безпеки та напрямки енергетичних поставок.
- США зміцнили свій статус як лідер західного світу та євроатлантичної цивілізації. Цей аспект загалом сприяє просуванню концепції Дж. Байдена про глобальне протистояння між демократичними та авторитарними режимами, яке пропонується як основне протиріччя сучасної міжнародної системи.
- Введення масштабних економічних санкцій позначило тенденцію до посилення економічної ізоляції Росії, що потенційно може створити ефект прискорення технологічної деградації російської економіки.
- Країни ЄС зазнали найбільших збитків унаслідок перебоїв у постачанні газу з РФ, економічних дисбалансів, спричинених непередбаченими рішеннями про відмову від використання вуглеводневих джерел енергії та скорочення атомної енергетики. Економічне ослаблення ЄС помітно сприяло посиленню політичного впливу США та зміцненню ролі НАТО.
- Перенесення акцентів на проблематику європейської безпеки сприяло загостренню периферійних конфліктних проблем, включаючи проблему Тайваню, вірмено-азербайджанський

конфлікт та ситуацію в Сирії.

- Провал початкового російського плану окупації України та захоплення Києва вплинув на політику КНР, змусивши її керівництво засумніватися в готовності армії Китаю до конфлікту зі США та відкласти плани використання військової сили для приєднання Тайваню.
- Війна РФ проти України прискорила процеси диференціації у пострадянському просторі, включаючи ледь не повне підпорядкування Білорусі контролю Москви та зростаюче дистанціювання владних структур Казахстану та Узбекистану. Залежно від її результатів, російсько-українська війна може призвести до повної руйнації планів і спроб РФ установити регіональне домінування в прилеглих регіонах, включаючи Східну Європу та Центральну Азію. Ослаблення впливу РФ прискорило деградацію пострадянських міжнародних організацій, включаючи СНД та ОДКБ й компенсувалося посиленням ролі та впливу КНР у Центральній Азії та активізацією регіональної політики Туреччини.
- Стосовно російсько-української війни визначилася група країн, які декларували нейтралітет і не підтримали запровадження економічних санкцій проти РФ. До них належать КНР, Індія, ПАР (учасники групи БРІКС, які змогли скористатися вигодами від зниження ціни на російські сировинні товари), низку країн Африки та Латинської Америки.
- Початок війни РФ проти України спричинив суттєве посилення регіональної ролі Туреччини, у тому числі у забезпеченні вивезення українського зерна та посередницькій торгівлі.
- Оскільки остаточний сценарій завершення російсько-української війни залишається не ясным, це зберігає простір для різних пропозицій та ініціатив на кшталт проміжного врегулювання. З подібними пропозиціями час від часу виступають окремі політичні діячі, які пропонують посередницькі послуги.
- Визначилася невелика група держав, які виступають або у ролі прямих співучасників агресії РФ проти України (Білорусь), або надають політичну та дипломатичну підтримку її діям (КНДР, Іран, Венесуела, Нікарагуа, Сирія).

Агресія Росії проти України стала можливою внаслідок розхитування правил і норм міжнародного спілкування, які фактично втратили свою дієвість, поступившись місцем чинникам військової сили та економічного диктату.

Однією з головних передумов, які сприяли підготовці та здійсненню вторгнення російських військ в Україну, було загалом невиразне чи байдуже ставлення з боку урядів низки впливових країн євроатлантичної спільноти, які невірно розцінювали наміри Москви. За їх логікою, російське керівництво мало продемонструвати внутрішній аудиторії новий зовнішньополітичний успіх, задовольнитися окупацією невеликої частини української території у межах Донбасу й припинити подальші спроби зовнішньої експансії. Принаймні саме в такому дусі тлумачилася скандальна заява Дж. Байдена 20 січня 2022 р. про відмінності між невеликою агресією та масштабним вторгненням. Як вказано в репортажі Бі-Бі-Сі, Байден заявив вголос про те, що всі знали раніше, але не згадували – НАТО єдиний у тому, якою має бути відповідь у разі масштабного вторгнення, але не у разі невеликого просування на сході: «Країни по-різному готові реагувати, з огляду на те, що саме станеться».

При цьому Дж. Байден чітко дав зрозуміти відмінності між глобальним і регіональним рівнем міжнародної безпеки: «Я сподіваюся, що Володимир Путін розуміє, що він не може дозволити собі зазіхати на домінування у світі, адже це призведе до повномасштабної ядерної війни. Я вважаю, що він так не думає, але це все одно викликає занепокоєння» [28].

Іронія долі полягала в тому, що приводом для конфліктної риторики В. Путін обрав вимоги до США і НАТО припинити розширення трансатлантичних структур і повернути розстановку сил до ситуації 1997 р. Однак жертвою агресії стала Україна, а приводом для її окупації – євроатлантичні амбіції, військова співпраця та участь у проведенні маневрів з країнами-членами НАТО.

Показово, що політика зовнішньої експансії та анексії територій інших країн була засуджена у Гельсінкському заключному акті 1975 р., який став апогеєм європейської політики розрядки міжнародної напруженості. До того ж, попередній приклад анексії території Кувейту Іраком (1990 р.) призвів до створення міжнародної коаліції та двох війн у Перській затоці, які закінчилися поразкою та поваленням режиму Саддама Хусейна.

Важливим результатом російсько-української війни має стати суттєва корекція уявлень про характер і структурні ознаки багатополлярної міжнародної системи. Системна конфігурація, що формується, багато в чому залежатиме від підсумків російсько-української війни і стійкості механізму євроатлантичної солідарності. Адже поразка України означала б прискорене руйнування домінуючого становища США та їх союзників у міжнародній системі, деградацію

НАТО й фактичну легалізацію силових методів вирішення територіальних, політичних та економічних проблем.

Проблемними чинниками багатопольної системи залишаються ступінь автономного позиціонування ЄС, повоєнний статус і стан Росії, характер конкуренції та нормативне регулювання відносин між США та КНР, подальший розвиток відносин КНР з Росією, Індією та країнами суміжних регіонів, включаючи Центральну та Південно-Східну Азію, становище та роль низки держав умовного «другого ешелону» – Туреччини, Бразилії, Мексики, Південної Африки, Саудівської Аравії.

Не менш важливий висновок стосується зростаючого усвідомлення з приводу необхідності узгодження загальноприйнятих правил і норм міждержавної взаємодії – завдання, яке за підсумками кризи 2008-2009 рр. оптимістично покладалася на «Велику двадцятку», однак залишається вкрай далеким від виконання. Нова нормативна модель навряд чи буде копією правил ліберального міжнародного порядку, які у будь-якому разі підлягатимуть істотній корекції. Однак за будь-яких обставин інтереси більшості держав світу збігаються у потребі встановлення надійних бар'єрів, здатних забезпечити захист від свавільного застосування сили, територіальної експансії і агресивних війн на межі застосування ядерної зброї, які загрожують хаосом і неконтрольованим суперництвом.

Список використаних джерел

1. Brooks S.G. Ikenberry G.J. Wohlforth W.C. Don't Come Home, America. The Case against Retrenchment. *International Security*. Winter 2012/2013. Vol. 37, No. 3. P. 7-51.
2. Gessen K. The Quiet Americans Behind the U.S.-Russia Imbroglio. *The New York Times Magazine*. 2018. May 8. URL: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/magazine/the-quiet-americans-behind-the-us-russia-imbroglio.html>
3. Ikenberry G.J. The end of liberal international order? *International Affairs*. 2018. Vol. 94, No. 1. P. 7-23.
4. Acharya A. After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*. Fall 2017. Vol. 31, Issue 3. P. 271-285.
5. Allison G. The Myth of the Liberal Order: From Historical Accident to Conventional Wisdom. *Foreign Affairs*. July/August 2018. Vol. 97, No. 4. P. 124-133.
6. Ikenberry G.J. Why the Liberal World Order Will Survive. *Ethics and International Affairs*. 2018. Vol. 32. No 1. P. 17-29.
7. Daalder I.H., Lindsay J.M. The Committee to Save the World Order. America's Allies Must Step Up as America Steps Down. *Foreign Affairs*. November/December 2018. Vol. 97. No 6. P. 72-83.
8. Leonard M. What Liberal World Order? *The Strategist*. 2017. March 3. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/what-liberal-world-order/>
9. Nye J.S. Will the Liberal Order Survive? The History of an Idea. *Foreign Affairs*. January/February 2017. Vol. 96. No 1. P. 10-16.
10. Mearsheimer J.J. Bound to Fail. The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*. Spring 2019. Vol. 43. No 4. P. 7-50.
11. Shear M.D., Baker P. Obama Answers Critics, Dismissing Russia as a 'Regional Power'. *The New York Times*. March 25, 2014. URL: <http://www.nytimes.com/>

- 2014/03/26/world/europe/hague-summit-focuses-on-preventing-trafficking-of-nuclear-materials.html
12. Borger J. Barack Obama: Russia is a regional power showing weakness over Ukraine. The Guardian. 25 March 2014. URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/25/barack-obama-russia-regional-power-ukraine-weakness>
 13. National Security Strategy of the United States of America December 2017. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
 14. Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. Department of Defense, January 2018. URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>
 15. Gazis O. CIA Director William Burns decries Russia's «horrific» crimes in Ukraine, calls out China as «silent partner in Putin's aggression». CBS News. April 14, 2022. URL: <https://www.cbsnews.com/news/russia-crimes-ukraine-cia-director-william-burns-china/>
 16. Не допустити війни НАТО з Росією. Які рішення прийняв саміт Альянсу. BBC News Україна. 24 березня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60864497>
 17. Magnuson S. Breaking: Ukraine to U.S. Defense Industry: We Need Long-Range, Precision Weapons. National Defense Industrial Association. 6/15/2022. URL: <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2022/6/15/ukraine-to-us-defense-industry-we-need-long-range-precision-weapons>
 18. The Ukraine support tracker: Which countries help Ukraine and how? Kiel working paper no. 2218. June 16, 2022. Kiel Institute for the World Economy, June 2022. URL: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Working_Paper/2022/KWP_2218_Which_countries_help_Ukraine_and_how/_KWP_2218_Version4_V4.pdf
 19. Hudson J. Biden open to Ukraine becoming 'neutral' in final peace deal. The Washington Post. April 26, 2022. Updated April 27, 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/26/russia-ukraine-war-news-putin-live-updates/>
 20. Antony Blinken Transcripts. Secretary of State Blinken testifies in Senate. Foreign Relations hearing 4/26/22. Transcript. URL: <https://www.rev.com/blog/transcripts/secretary-of-state-blinken-testifies-in-senate-foreign-relations-hearing-4-26-22-transcript>
 21. Бабб К. Генерал Милли: возможность конфликта между великими державами «растет, а не уменьшается». Голос Америки. 06 апреля 2022. URL: <https://www.golosameriki.com/a/us-russia-milley/6517151.html>
 22. Черныш О., Аксенов П. Запад построит Украине новую систему ПВО. Как она будет работать? Би-би-си. 14 октября 2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-63250255>
 23. Рамштайн-6: Союзники швидко дають ППО та боєприпаси для наступу. ЛІГАБізнесІнформ. 12.10.2022. URL: <https://news.liga.net/ru/politics/news/predvaritelnye-itogi-ramshtayn-6-soyuzniki-bystro-dayut-pvo-i-boepripasy-dlya-nastupleniya>
 24. Braithwaite S. Senior NATO official: Russian nuclear strike would «almost certainly» trigger a «physical response». CNN. October 12, 2022. URL: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-10-12-22/index.html>
 25. Захарова А. Рамштайн-6: НАТО обеспечит зимнее контрнаступление Украины, усилит восточный фланг и разведку. The Page. 13 октября 2022. URL: <https://thepage.ua/politics/ramshtajn-6-kakoe-oruzhie-nato-peredast-ukraine>
 26. Столтенберг: победа Путина в Украине будет означать поражение НАТО. Европейская правда. 11 октября 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/>

rus/news/2022/10/11/7148488/

27. Келли С. Столтенберг: НАТО делает все, чтобы Украина выиграла войну. DW. 24.10.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/jens-stoltenberg-nato-delaet-vse-ctoby-ukraina-vyigrala-voynu/a-63536492>
28. Байден про Путіна: він «почне діяти». BBC News Україна. 20 січня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60065197>

Наукове видання

УКРАЇНА І СВІТ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Підп. до друку 27.02.2023.

Формат 60х84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,93.

Ум. фарб.-відб. 10,93. Обл.-вид. арк. 11,89.

Тираж 100 пр. Вид. №2.

Видавець:

СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м.Суми, вул.Роменська, 87

Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Виготовлювач:

ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Зам. № 2.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.